

*Analiza stanu środowiska i zasobów naturalnych
obszaru LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ.*

*Diagnoza stanu obecnego oraz możliwości rozwoju
turystyki na bazie zasobów naturalnych*

*na terenie działania „Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania Gmin Dobrzyńskich
Region Północ”*

Opracowanie przygotowane na zlecenie
„Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania Gmin Dobrzyńskich Region Północ” przez:

SOLUTION Radosław Kurtyka
87-100 Toruń, ul. Sz. Lubicka 172/4

Spis treści:

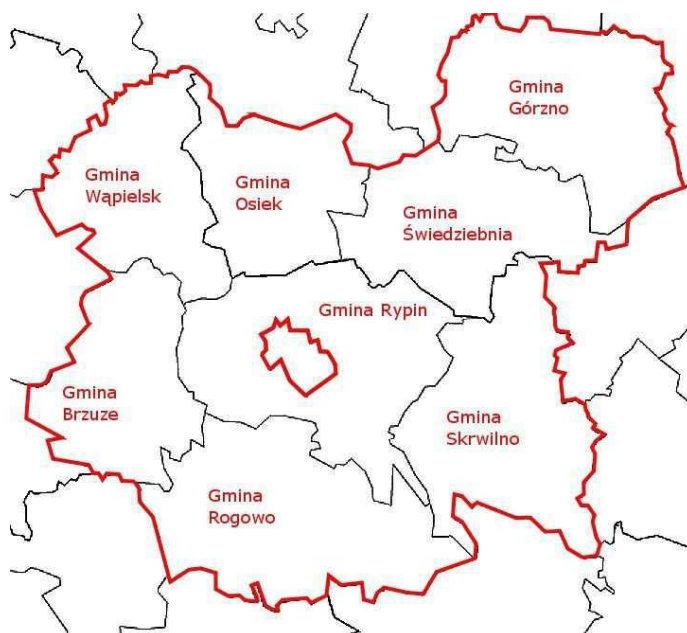
1. WSTĘP	3
2. UWARUNKOWANIA FIZYCZNO-GEOGRAFICZNE OBSZARU	5
2.1. KLIMAT	5
2.2. GEOLOGIA	7
2.3. ZASOBY GLEBOWE	9
2.4. ZASOBY WODNE	12
2.4.1. RZEKI	12
2.4.2. JEZIORA	18
2.4.3. WODY PODZIEMNE	33
2.5. POZOSTAŁE ZASOBY – SUROWCE MINERALNE I IN.	36
3. UWARUNKOWANIA PRZYRODNICZE	38
3.1. FAUNA	38
3.2. FLORA	40
3.3. ZASOBY LEŚNE I LEŚNICTWO	43
4. FORMY OCHRONY PRZYRODY	48
4.1. PARKI KRAJOBRAZOWE	49
4.2. OBSZARY NATURA 2000	52
4.3. REZERWATY	56
4.4. POMNIKI PRZYRODY	60
4.5. OBSZARY CHRONIONEGO KRAJOBRAZU	61
4.6. ZABYTKOWE PARKI DWORSKIE I PAŁACOWE	63
5. TURYSTYKA	78
5.1. STAN OBECNY – ZAPLECZE TURYSTYCZNE OBSZARU	78
5.2. POZAROLNICZA DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARSTW ROLNYCH – AGROTURYSTYKA	84
5.3. KLUCZOWE POZAPRZYRODNICZE OSOBLIWOŚCI KULTUROWE ORAZ ZABYTKI OBSZARU LGD	87
5.4. SZLAKI TURYSTYCZNE	108
5.4.1. WYZNACZONE SZLAKI I ŚCIEŻKI	108
5.4.2. PROPOZYCJA WYZNACZENIA SZLAKÓW	122
6. PODSUMOWANIE ANALIZY I WYNIKI	124
6.1. ZBIORCZA ANALIZA ILOŚCIOWA I JAKOŚCIOWA ZASOBÓW ŚRODOWISKA W GMINACH LGD	124
6.1.1. ILOŚĆ ZASOBÓW ŚRODOWISKA	124
6.1.2. JAKOŚĆ ZASOBÓW ŚRODOWISKA	127
6.2. STAN ŚRODOWISKA WEDŁUG MIESZKAŃCÓW TERENU LGD	132
6.3. PROPOZYCJE DZIAŁAŃ W ZAKRESIE TURYSTYKI NA BAZIE ZASOBÓW ŚRODOWISKA	135
6.4. PROPOZYCJE DZIAŁAŃ W ZAKRESIE PODNIESIENIA JAKOŚCI ŚRODOWISKA	136

1. Wstęp

W skład Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania Gmin Dobrzyńskich Region Północ wchodzi 8 gmin w ramach dwóch powiatów: rypińskiego oraz brodnickiego województwa kujawsko-pomorskiego. Są to gminy:

- Gmina Brzuze
- Gmina Górzno
- Gmina Osiek
- Gmina Rypin
- Gmina Rogowo
- Gmina Skrwilno
- Gmina Świdziebnia
- Gmina Wapielsk

Gminy stowarzyszone w niniejszym LGD położone są bezpośrednio na granicy trzech województw: kujawsko-pomorskiego, warmińsko-mazurskiego oraz mazowieckiego. Takie położenie stwarza wiele możliwości rozwoju w kontekście współpracy z sąsiadami na poziomie kulturalnym, publicznym, jak również biznesowym. Szczególnie korzystnie należy rozpatrywać lokalizację pod względem efektywnej promocji LGD poza granicami województwa, co stwarza możliwości przyciągania ruchu turystycznego.

Rysunek 1 Mapa LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ wraz z podziałem administracyjnym na Stowarzyszone Gminy (źródło: opracowanie własne)

Obszar LGD graniczy z następującymi gminami:

- od północy z gminami:
  - Grażawy (powiat brodnicki),
  - Brodnica (powiat brodnicki),
  - Bobrowo (powiat brodnicki),
- od strony zachodniej z gminami:
  - Golub-Dobrzyń (powiat golubsko-dobrzyński),
  - Radomin (powiat golubsko-dobrzyński),
  - Zbójno (powiat golubsko-dobrzyński),
- od południa z gminami:
  - Chrostkowo (powiat lipnowski),
  - Skępe (powiat lipnowski)
  - Szczutowo (powiat sierpecki, województwo mazowieckie),
- od strony wschodniej z gminami:
  - Rościszewo (powiat sierpecki),
  - Lutocin (powiat żuromiński, województwo mazowieckie),
  - Lubowidz (powiat żuromiński),
  - Lidzbark (powiat działdowski, województwo warmińsko-mazurskie).

Powierzchnia stowarzyszonych w LGD gmin wynosi łącznie 873,32 km², co stanowi ok. 4,86% powierzchni całego województwa kujawsko-pomorskiego. Obszar LGD zamieszkuje łącznie 41 602 osób.

Tabela 1 Charakterystyka Gmin Stowarzyszonych w LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ

Wyszczególnienie	Powierzchnia		Ludność	
	km ²	% powierzchni obszaru LGD	Os.	% ludności obszaru LGD
Brzuze	86,40	9,89	5 436	13,07
Górzno	119,68	13,70	3 930	9,45
Osiek	75,00	8,59	4 155	9,99
Rogowo	141,00	16,15	4 737	11,39
Rypin	132,08	15,12	7 610	18,29
Skrwilno	122,28	14,00	6 269	15,07
Świdziebnia	103,67	11,87	5 236	12,59
Wapielsk	93,21	10,67	4 229	10,17
Obszar LGD	873,32	100	41 602	100

2. Uwarunkowania fizyczno-geograficzne obszaru

2.1. Klimat

Omawiany obszar LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ położony jest w dzielnicy klimatycznej mazurskiej. Charakteryzuje się ona dużą zmiennością, spowodowaną oddziaływaniem wilgotnych mas powietrza z zachodu oraz kontynentalnych ze wschodu. Średnia roczna temperatura dzielnicy nie przekracza 8 °C i wynosi zwykle od 7,2 do 7,9°C. Średnie roczne temperatury miesięcy najzimniejszego i najcieplejszego wynoszą od –2,5 do –3,4°C dla stycznia oraz od 17 do 17,6°C dla lipca.

Termiczne pory roku na obszarze LGD:

- termiczne lato (śr. dobową temperaturę powietrza powyżej 15°C) – ok. 90 dni w roku,
- termiczna jesień (śr. dobową temperaturę 15 - 5°C) – ok. 60 dni,
- termiczna zima (śr. dobową temperaturę powietrza poniżej 0°C) – ok. 91 dni,
- termiczna wiosna (śr. dobową temperaturę 5 - 15 °C) – ok. 60 dni.

Zarówno przedzimy, jak i przedwiosny trwają około miesiąca.

W całym roku notuje się średnio od 37 do 55 dni pogodnych (zachmurzenie do 20 % nieba). Pochmurnie (zachmurzenie 80 – 100 % nieba) jest przez 120 do 143 dni w roku. Opady atmosferyczne występują średnio przez 150 – 160 dni w roku.

Na obszarze gmin powiatu rypińskiego (gminy Rypin, Wapielsk, Skrwilno, Brzuze i Rogowo) przeważają wiatry z kierunku południowego (wiatr południowo-wschodni, południowo-zachodni oraz południowy). Częstotliwość ich występowania wynosi ok. 52%. W granicach gmin leżących w powiecie brodnickim (Górzno, Osiek, Świedziebnia) mamy do czynienia z przewagą wiatrów z sektora zachodniego – od 44,5 do 45,6 % przypadków w roku. Charakterystyka wiatrów pod względem prędkości wskazuje, że najczęściej odnotowywanymi wiatrami są wiatry bardzo słabe (o prędkości 1-2 m/s) oraz słabe (o prędkości 2-4 m/s).

Niekorzystnym czynnikiem klimatycznym omawianego obszaru są przede wszystkim niskie wartości opadów atmosferycznych. Czynnikiem ten bezpośrednio przekłada się na warunki produkcji rolniczej. Roczne ilości opadów są zbyt niskie, by w pełni zapewnić potrzeby wodne roślin uprawnych, co uniemożliwia pełne wykorzystanie możliwości produkcyjnych gleb. Dla przykładu, deficyt opadów w okresie wegetacyjnym dla gmin Brzuze i Rypin waha się od 100 do 150 mm. Zauważalny jest też ogólny trend obniżania się rocznych sum opadów, co dodatkowo negatywnie rzutuje na utrzymanie i racjonalny rozwój gospodarki rolnej.

Lokalny topoklimat gmin. Dzięki urozmaiconej rzeźbie terenu, nierównomiernemu rozmieszczeniu lasów, występowaniu terenów podmokłych i wód otwartych, na analizowanym terenie wykształciły się różne typy lokalnych topoklimatów.

Na obszarze Gminy Górzno zdecydowanie przeważa topoklimat terenów leśnych (szczególnie w części wschodniej gminy), korzystny dla czasowego pobytu człowieka, lecz mało korzystny dla pobytu stałego. Topoklimat terenów leśnych często przeplata się tu z topoklimatem terenów podmokłych, który jest niekorzystny dla osadnictwa, upraw polowych i niezdrowy dla człowieka. Spadki temperatury w nocy i towarzyszący im wzrost wilgotności powietrza powodują powstawanie mgieł radiacyjnych. W części środkowej i zachodniej gminy przeważa topoklimat obszarów płaskich i zboczy o wystawie zachodniej, o korzystnych warunkach nasłonecznienia i korzystnej wymianie powietrza. Tereny charakteryzujące się tym typem topoklimatu sprzyjają lokalizacji osadnictwa oraz upraw roślin, które wymagają znacznych ilości wilgoci. Pozostałe typy topoklimatu spotkamy na niewielkim obszarze gminy. Należą do nich: topoklimat zboczy o ekspozycji południowej, południowo – wschodniej i południowo – zachodniej, położone powyżej den dolinnych (teren o najkorzystniejszym nasłonecznieniu, ze sprzyjającymi warunkami do zabudowy mieszkaniowej, upraw rolnych i sadownictwa), topoklimat zboczy o wystawie północnej (tereny odznaczające się mniej korzystnym nasłonecznieniem, narażone na działanie silnych i zimnych wiatrów północnych, przez to mniej korzystne dla osadnictwa i upraw rolnych), topoklimat zwartej zabudowy mieszkaniowej (mało korzystny dla człowieka) i topoklimat suchych den dolinnych i zagłębień bezodpływowych o zastoiskach zimnego i wilgotnego powietrza (mało korzystny dla upraw i człowieka, zwłaszcza nocą). Reasumując – przeważająca część obszaru gminy charakteryzuje się korzystnym topoklimatem, jednocześnie pod kątem osadnictwa, rolnictwa i turystyki. Dodatkowo miejscowość Górzno i jej okolice posiadają niepowtarzalny, dość surowy mikroklimat. Mając na względzie jego lecznicze działanie na drogi oddechowe i układ nerwowy, rozważa się w przyszłości możliwość włączenia Górzna do miejscowości uzdrowiskowych. Kształtowanie się tego mikroklimatu odbywa się przede wszystkim dzięki dużemu udziałowi lasów, bogatych w roślinność, która wydziela do atmosfery substancje lotne, tzw. fitoncydy, mające działanie bakteriostatyczne oraz bakterio- i grzybobójcze. Niektóre z tych związków wpływają korzystnie na układ trawienny: pobudzają wydzielanie soków trawiennych, wzmagają apetyt, obniżają stężenie cholesterolu i glukozy we krwi.

Sąsiadujące gminy Osiek i Świdziebnia również charakteryzują się stosunkowo korzystnym lokalnym topoklimatem. Dużą powierzchnię zajmują tu tereny płaskie oraz zbocza o

ekspozycjach nasłonecznionych południowej, południowo-zachodniej, południowo-wschodniej oraz wschodniej i zachodniej. Posiadają one topoklimat korzystny dla budownictwa mieszkaniowego, ogrodnictwa, warzywnictwa, jak też dla turystyki i rekreacji. Z kolei niekorzystny dla człowieka topoklimat posiadają tereny podmokłych den dolin Pissy i Księżówki oraz rozległych mokradeł we wschodniej części gminy Świdziebnia, jak również podmokły teren doliny Rypienicy i duże mokradła w rejonie wsi Kujawy na terenie gminy Osiek.

Niewielki udział lasów i brak większych zadrzewień śródpolnych wpływa na topoklimat Gminy Brzuze. Taki układ umożliwia swobodne przemieszczanie się mas powietrza, co często powoduje nadmierne przemieszczanie wierzchniej warstwy gleby i prowadzi do powszechnej erozji eolicznej, pozbawiającej glebę jej najbardziej wartościowych składników. Obszar Gminy Rypin charakteryzuje urozmaicona rzeźba terenu, nierównomierne rozmieszczenie lasów i duże powierzchnie terenów podmokłych. Cechy te przekładają się na zróżnicowanie lokalnych warunków klimatu w granicach gminy. Szczególnie wyróżnia się odznaczający się dużą wilgotnością powietrza topoklimat doliny Rypienicy i dużych kompleksów łąkowo-bagiennych w rejonie Sadłowa, Rusinowa i Stępowa.

Topoklimat obszaru Gminy Skrwilno jest mało korzystny dla upraw rolnych. Jedynie na niewielkiej części terenu gminy warunki topoklimatu są korzystniejsze. Przeważająca część obszaru charakteryzuje się wysoką ewapotranspiracją powierzchni ziemi z przegrzewających się i źle retencjonujących wodę piasków luźnych i słabo gliniastych, bądź to okresowym silnym uwilgotnieniem dolnych warstw powietrza, sprzyjającym rozwojowi chorób grzybiczych. Opisany typ topoklimatu służy rozwojowi szaty leśnej, w szczególności zaś lasów borowych.

Zróżnicowanie lokalnego topoklimatu cechuje również obszar Gminy Wapielsk. W dużej mierze wpływa na to m. in. obecność lasów i doliny Drwęcy oraz terenów podmokłych.

Bogata rzeźba terenu, duże kompleksy leśne, liczne zbiorniki wodne i tereny podmokłe charakteryzują teren Gminy Rogowo. Podobnie, jak w przypadku innych gmin, przekłada się to na zróżnicowanie lokalnego klimatu. W częściach centralnej i wschodniej gminy największy wpływ na topoklimat mają lasy i obszary podmokłe, natomiast w części zachodniej - urozmaicone ukształtowanie terenu i związane z tym zmienne nasłonecznienie.

2.2. Geologia

Według podziału fizycznogeograficznego opracowanego przez Kondrackiego (J. Kondracki „Geografia regionalna Polski”, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002) analizowany

obszar zaliczany jest do Prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, Podprowincji Pojezierza Południowobałtyckiego, Makroregionu Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego, w obrębie trzech sąsiadujących ze sobą mezoregionów:

- Pojezierze Dobrzyńskie,
- Równina Urszulewska,
- Dolina Drwęcy.

W ramach tych trzech mezoregionów, powierzchnia analizowanego obszaru charakteryzuje się typową, urozmaiconą rzeźbą młodoglacjalną. Jej obecny kształt wynika bezpośrednio z procesów związanych z ostatnim zlodowaceniem skandynawskim – północnopolskim wraz z jego trzema fazami: leszczyńską, poznańską oraz w szczególności z fazą kujawsko-dobrzyńską. W późniejszym okresie nieznaczne modyfikacje w rzeźbie terenu wprowadziła również gospodarcza działalność człowieka, który to przekształcał obszar w celu pozyskiwania nowych powierzchni rolniczych i hodowlanych.

Zgodnie z opisem Kondrackiego, najbardziej charakterystycznymi formami polodowcowymi terenu Pojezierza Dobrzyńskiego są wzgórza pochodzenia morenowego, ozy, kemy oraz rozcinające wysoczyznę morenową obniżenia rynnowe, częściowo przekształcone w jeziora lub doliny rzek. Mezoregion Równiny Urszulewskiej zdominowany jest przede wszystkim przez stosunkowo monotonne równiny sandrowe, które przecina dolina rzeki Skrwy i jej dopływów. Równina ta charakteryzuje się licznymi jeziorami rynnowymi oraz ciekami wodnymi. W obrębie Doliny Drwęcy wykształcił się system poziomów terasowych zbudowanych z osadów piaszczysto-żwirowych.

Najbardziej urozmaicona rzeźba występuje w środkowej części Ziemi Dobrzyńskiej. Między Lipnem a Rypinem zlokalizowany jest wyraźnie zaznaczony w terenie pas moren czołowych - tzw. moreny chrostkowskie, które osiągają wysokości od 138 do 147 m n.p.m. Dalej w kierunku północno-zachodnim dominuje rzeźba moreny dennej. Duże różnice wysokości względnych podkreślane są przez liczne rynny polodowcowe, które obecnie zostały zajęte przez jeziora lub stanowią odcinki dolin rzecznych. W okolicach Zbójna występuje unikalny w skali kraju **krajobraz drumlinowy**, związany z polami drumlinów – charakterystycznych wzgórz pochodzenia glacialnego.

Ogólny charakter obszaru gmin Lokalnej Grupy Działania można określić, jako stosunkowo urozmaicony – występują zarówno liczne wzniesienia oraz zagłębienia terenu, charakterystyczne dla rzeźby młodoglacjalnej. Znaczna część rynien polodowcowych oraz pozostałych zagłębień przekształciła się w doliny rzek oraz jeziora. Mnogość wymienionych form ukształtowania terenu wskazuje na wysoką atrakcyjność krajobrazową tego obszaru.

2.3. Zasoby glebowe

Analizując obszar LGD względem wymienionych powyżej mezoregionów widać, że na Pojezierzu Dobrzyńskim, wśród genetycznych typów gleb przeważają gleby brunatne, czarne ziemie zdegradowane, gleby biellicowe i szare. Gleby te cechuje wysoka przydatność rolnicza; pod względem bonitacyjnym należą najczęściej do kompleksu żytniego bardzo dobrego oraz do kompleksu pszennego dobrego. W Dolinie Drwęcy dominują gleby biellicowe, gleby brunatne kwaśne oraz wyługowane. Ponadto występują również gleby pochodzenia organicznego, najczęściej o niskiej przydatności rolniczej. Z kolei obszar mezoregionu Równiny Urszulewskiej pokrywają przede wszystkim gleby bielicoziemne, wykształcone na piaszczysto-żwirowym podłożu. Pod względem przydatności rolniczej tworzą one kompleksy żytni słaby i bardzo słaby. Słaba przydatność rolnicza tych gleb sprawia, że na tym terenie przeważa wtórne zalesianie krajobrazu.

Zgodnie z danymi Urzędów Gmin, wśród gruntów ornych obszaru LGD przeważają gleby wysokiej i średniej produktywności (zaliczane do klasy bonitacyjnej pomiędzy IIIa a IVb). Łącznie zajmują one 72,54 % powierzchni gruntów rolnych obszaru LGD. Słabe gleby, zaliczane do V i VI klasy bonitacyjnej, przeważają jedynie na obszarze Gminy Skrwilno (Równina Urszulewska). W przypadku gruntów wykorzystywanych jako użytki zielone przeważają gleby słabe – ich udział wynosi 54,3 %.

Tabela 2 Klasy bonitacyjne gleb obszaru LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ

Bonitacja użytków rolnych	Powierzchnia	
	ha	%
Grunty orne		
I	-	-
II	2,60	0,01
III a	1772,11	3,76
III b	10859,88	23,04
IV a	14907,01	31,62
IV b	6658,26	14,12
V	5510,10	11,69
VI	6825,40	14,48
VI z	604,98	1,28
Użytki zielone		
I	14,00	0,20
II	-	-
III	292,20	4,17
IV	3034,76	43,27
V	2699,60	38,49
VI	840,72	11,99
VI z	131,96	1,88

Źródło: dane Urzędów Gmin LGD

Stosunkowo korzystne warunki glebowe wraz z odpowiednimi uwarunkowaniami hydrologicznymi wpłynęły na dominującą rolniczą formę wykorzystania i zagospodarowania analizowanego terenu. Łączna powierzchnia użytków rolnych na obszarze LGD wynosi 59.269 ha, co stanowi ok. 68,9% ogólnej jego powierzchni. Porównując powyższy wynik do obszaru województwa kujawsko-pomorskiego (64,4%) oraz całego kraju (58,2%), należy zauważyć, że analizowany region odznacza się większym udziałem powierzchni o funkcjach agrarnych. Największym udziałem użytków rolnych charakteryzują się gminy: Rypin (83,5%), Osiek (82,8%) i Brzuze (79,4%), najmniejszym zaś - gminy Górzno (42,9%) i Rogowo (56,4%). Wśród całości użytków rolnych aż 83,3% powierzchni stanowią grunty orne, natomiast największy odsetek tego typu powierzchni pokrywa gminy Brzuze (93,7%), Wapielsk (90,3%) oraz Osiek (88,4%). Pod względem struktury użytkowania gruntów specyficznymi gminami są Skrwilno i Rogowo, które odznaczają się największą mozaikowością powierzchni – oprócz wysokiej lesistości (sięgającej 25% i 32% powierzchni gminy), wśród gruntów rolnych występuje stosunkowo wysoki udział łąk i pastwisk (36,2% i 24,5%) i najniższy w LGD udział gruntów ornych (63,7% i 75,3%). Takie zróżnicowanie w użytkowaniu gruntów wpływa pośrednio na wzrost atrakcyjności krajobrazowej tych gmin.

Tabela 3 Udział użytków rolnych na obszarze LGD

Gmina	Powierzchnia użytków rolnych		Grunty orne		Sady		Łąki		Pastwiska		Udział użytków rolnych w powierzchni gmin i obszaru LGD [%]
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	
Brzuze	6850	100	6417	93,7	29	0,4	129	1,9	275	4,0	79,4
Górzno	5122	100	4352	85,0	187	3,7	351	6,9	232	4,5	42,9
Osiek	6219	100	5500	88,4	158	2,5	291	4,7	270	4,3	82,8
Rogowo	7956	100	5993	75,3	10	0,1	1130	14,2	823	10,3	56,4
Rypin	11013	100	9503	86,3	112	1,0	759	6,9	639	5,8	83,5
Skrwilno	8200	100	5220	63,7	10	0,1	1695	20,7	1275	15,5	65,9
Świdziebnia	7389	100	6212	84,1	224	3,0	658	8,9	295	4,0	71,2
Wapielsk	6520	100	5889	90,3	50	0,8	282	4,3	299	4,6	69,5
Obszar LGD	59269	100	49086	83,3	780	1,4	5295	8,6	4108	6,6	68,9
Woj. Kuj.-Pom.	1157253	100	1006703	87,0	12147	1,0	93084	8,1	45319	3,9	64,4
Polska	18204355	100	13856665	76,1	288253	1,6	2649362	14,6	1410075	7,7	58,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS BDR z 2004 r.

Zasoby glebowe gmin LGD

Obszar Gminy Brzuze charakteryzuje się znacznym odsetkiem powierzchni gleb o wysokich klasach bonitacyjnych. Sytuacja ta determinuje główny kierunek gospodarki gminy, którym jest rolnictwo. Grunty orne stanowią około 73 % powierzchni gminy, natomiast użytki zielone - około 4 %. Ponad 92 % gleb gminy Brzuze stanowią gleby płowe, które rozwinęły się na glinach, piaskach gliniastych i osadach organogenicznych, tworzące kompleksy o wysokich klasach bonitacyjnych: IIIa – IVb. Gleby słabsze, powstałe na piaskach luźnych i piaskach słabo gliniastych (V i VI klasy bonitacyjnej) pokrywają około 6% powierzchni gminy.

Na terenie Gminy Górzno grunty orne stanowią zaledwie 38% powierzchni gminy, natomiast użytki zielone - ok. 5%. Ta odmienna od innych gmin struktura związana jest z wysokim udziałem terenów zalesionych, które stanowią ponad 51% powierzchni gminy. W jej obrębie występują przede wszystkim gleby bielcowe, brunatne i bagienne, które pod względem użytkowym nadają się wyłącznie do zalesień. Wśród gruntów rolnych dominują gleby klasy bonitacyjnej IVa, natomiast wśród użytków zielonych gleby klasy IV.

Gmina Osiek odznacza się wysokim odsetkiem powierzchni zagospodarowanych jako użytki rolne, tj. ok. 81%. Prawie całość z nich (ok. 91% powierzchni) stanowią grunty orne, przeważnie związane z obszarami wysoczyzny. Z kolei trwałe użytki zielone znajdują się w większości w dolinie rzeki Rypienicy i jej dopływów. Dominują gleby brunatne i bielicoziemne. Ponad 94% powierzchni gruntów ornich zalicza się do dobrej III i IV klasy bonitacyjnej, gleby słabe stanowią jedynie 6%. Sprzyjające warunki glebowe sprawiają, że teren gminy odznacza się bardzo małą powierzchnią zalesioną, która stanowi niecałe 9%.

Użytki rolne zajmują około 72% ogólnej powierzchni Gminy Świdziebnia, z czego 88% wykorzystywane jest jako grunty orne. Obszar gminy charakteryzuje się dominacją gleb brunatnych (ok. 40% powierzchni) oraz bielcowych i pseudobielcowych (około 30%). Ponadto w obniżeniach terenowych występują czarne ziemie, gleby torfowe, murszowe, murszowo-mineralne i mułowo-torfowe, zagospodarowane najczęściej jako użytki zielone. Większość, bo około 64% użytków rolnych, zajmują gleby klasy III i IV, posiadające wysoką i średnią przydatność rolniczą.

Gmina Rypin wyróżnia się najwyższym udziałem użytków rolnych w ogólnej powierzchni spośród wszystkich gmin LGD. Użytki rolne pokrywają aż 85% ogólnej powierzchni gminy, z czego grunty rolne stanowią ok. 75%. W obrębie gleb użytkowanych rolniczo dominują gleby płowe i brunatne rozwinięte na podłożu glin morenowych. Gleby te posiadają stosunkowo wysokie klasy bonitacyjne: z przedziału IIIa – IVb. Pokrywają ok. 53% powierzchni Gminy Rypin.

Użytki rolne na terenie Gminy Skrwilno zajmują około 67% powierzchni. Przeważają gleby zaliczane do słabych klas bonitacyjnych – gleby klas V-VI stanowią aż 82% gruntów ornych. Rozpatrując teren gminy pod względem predyspozycji do uprawy rolnej, różnicuje się on na trzy obszary:

- północno-zachodnia część gminy (przewaga gleb o średniej i niskiej przydatności rolniczej, nieznaczna powierzchnia gleb klas IIIa-IVb, niewielki udział użytków zielonych),
- południowo-zachodnia i środkowa część gminy (przewaga słabych lub bardzo słabych użytków zielonych, niewielki udział gruntów ornych – gleby słabe i bardzo słabe oraz rolniczo nieprzydatne),
- południowa i południowo-wschodnia część gminy (przewaga użytków zielonych i gruntów ornych na glebach o najniższej przydatności rolniczej).

Użytki rolne w Gminie Wapielsk zajmują około 73% ogólnej powierzchni. Podobnie, jak w innych gminach, w większości użytkuje się je jako grunty orne, które stanowią ok. 72%. Pod kątem wartości użytkowej przeważają gleby III klasy bonitacyjnej (ok. 51% powierzchni gruntów ornych) oraz klasy IV (ok. 32%). Udział gruntów o słabych klasach bonitacyjnych jest niewielki.

Gminę Rogowo charakteryzuje niski odsetek użytków rolnych w stosunku do całej powierzchni gminy - 56,4% (po Gminie Górzno jest to najniższy wynik). Podobnie, jak w przypadku gminy Skrwilno, występują tu duże ograniczenia rozwoju gospodarki rolnej, spowodowane głównie niską jakością gleb - dominują wyraźnie gleby słabe i bardzo słabe – łącznie ok. 88% (IVa-VIz). Mimo to wśród użytków rolnych dominują wyraźnie grunty orne (75,3% powierzchni), choć ich udział należy do najniższych w granicach LGD. Wśród użytków zielonych sytuacja również nie jest korzystna – występują jedynie gleby słabe klasy IV (75,8%) i bardzo słabe klasy bonitacyjnej VI i VIz (24,2%).

Wykorzystane źródła:

- Bank Danych Regionalnych GUS, strona www.stat.gov.pl
- dane Urzędów Gmin LGD

2.4. Zasoby wodne

2.4.1. RZEKI

Obszar LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ, zgodnie z wcześniej przedstawioną charakterystyką geologiczną, należy do regionów o bogatych zasobach wodnych pochodzenia polodowcowego. Ciek w jego granicach wykorzystują w swoim biegu naturalne obniżenia dolinne, rynny glacialne, fluwioglacialne oraz inne pozostałości po ostatnim zlodowaceniu

północnopolskim. Przeważająca część terenu objętego analizą położona jest w dorzeczu dwóch rzek: Drwęcy oraz Skrwy. Rzeki te są prawobrzeżnymi dopływami Wisły. Do głównych cieków, kształtujących oś hydrograficzną tego terenu należy zaliczyć: Rypienicę, Brynicę, Skrwę i ich pomniejsze dopływy.

W rozdziale przedstawiono ogólną charakterystykę najważniejszych rzek i cieków terenu LGD. Przy każdym z nich wymieniono dodatkowo wykorzystywane źródła informacji.

DRWĘCA wypływa ze stoków Góry Dylewskiej (Wzgórza Dylewskie) w granicach wsi Drwęck w powiecie ostródzkim, na wysokości 192 m n.p.m., następnie kieruje swój bieg na południowy zachód i uchodzi do Wisły na wysokości ok. 36 m n.p.m. w odległości 10 km na południe od Torunia w miejscowości Złotoria. Przeciętny spadek wysokości na całej długości rzeki wynosi tym samym ok. 0,6 ‰. Łączna długość rzeki wynosi 219,3 km, a powierzchnia zlewni to 5.343,5 km². Zlewnia rzeki położona jest w obrębie trzech pojezierzy: Iławskiego, Brodnickiego, Chełmińsko-Dobrzyńskiego oraz Garbu Lubawskiego, którego najwyższym wzniesieniem jest Góra Dylewska. Drwęca jest typową niziną rzeką pojezierną, silnie meandrującą, której towarzyszą liczne starorzecza. Zakola rzeki zlokalizowane są przede wszystkim w kotlinach doliny. W swoim górnym biegu Drwęca płynie na północ, w głębokim wąwozie zwanym Czarcim Jarem. W środkowym i dolnym biegu jej koryto cechują urwiste zbocza oraz liczne meandry. Średni roczny przepływ w dolnym biegu wynosi ok. 30 m³/s, a maksymalna rozpiętość stanów wody ok. 2,5 m. Drwęca na analizowanym obszarze stanowi północno-zachodnią granicę gminy Wąpielsk, a tym samym granicę analizowanego terenu LGD. Zaludnienie dorzecza Drwęcy wynosi ok. 380 tys. osób, z czego blisko 40% zamieszkuje miasta, a 60% obszar wiejski. Główne miasta dorzecza Drwęcy to: Ostróda, Iława, Brodnica, Rypin, Wąbrzeźno, Golub-Dobrzyń, Nowe Miasto Lubawskie, Lubawa, Lidzbark Welski, Kowalewo Pomorskie. W pobliżu rzeki położone są również dwa duże miasta Olsztyn oraz Toruń. Na rzece zlokalizowano jedno z największych ujęć wody pitnej dla miasta Torunia - ujęcie w Lubiczu. Położenie wielu terenów miejskich w dorzeczu Drwęcy sprawia, że do rzeki odprowadzane są oczyszczone ścieki gospodarczo-komunalne z np. z Brodnicy i Golubia-Dobrzynia. Ponadto rzeka przyjmuje ścieki poprzez swoje dopływy: Rypienicę i Strugę Wąbrzeską.

Na podstawie przeprowadzonych badań stanu czystości wód przez Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w 2008 r. zakwalifikowano wody Drwęcy do III klasy czystości, o czym zdecydowały wskaźniki azotu Kjeldahla oraz zanieczyszczenia bakteriologicznego (stanowisko pomiaru w Młyńcu). Monitoring stanu czystości wód Drwęcy na całej jej

długości, przeprowadzany przez WIOŚ w kolejnych latach, potwierdza zadowalającą jakość wód. Stan ten sprzyja wykorzystaniu rzeki dla uprawiania sportu i rekreacji, m.in. popularnych w tym regionie spływów kajakowych (od miejscowości Rychnowska Wola z biegiem rzeki). Drwęca oraz jej zlewnia są w różny sposób chronione przyrodniczo. Rzeka stanowi największy w Polsce rezerwat ichtiologiczny (ochrona ryb łososiowatych) oraz jest osią hydrograficzną innych obszarów chronionych (obszar Natura 2000, Obszar Chronionego Krajobrazu, Park Krajobrazowy). Największymi pośrednimi i bezpośrednimi dopływami Drwęcy, przepływającymi w granicach obszaru LGD są lewostronne Rypienica, Brynica, Pissa oraz Ruziec.

Wykorzystane źródła:

- Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2008 roku, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz 2009;
- Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2007 roku, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz 2008;
- Brodnica nad Drwęcą. Przewodnik turystyczny po regionie – www.brodnica-online.pl.

RYPIENICA jest głównym ciekim i osią hydrograficzną Gminy Rypin. Rzeka o długości 34,4 km, biegnie między innymi przez głęboko wciętą rynnę subglacialną. Rypienica jest najbardziej wysuniętą na wschód rzeką Pojezierza Dobrzyńskiego. Jej dorzecze zajmuje łączną powierzchnię 327,7 km², z czego zaledwie 3,5% to tereny leśne, natomiast reszta powierzchni składa się głównie z gruntów rolnych, co niekorzystnie wpływa na stan czystości wód, przede wszystkim w zakresie koncentracji związków azotu i fosforu. Źródła rzeki znajdują się w granicach wsi Stępowo w powiecie rypińskim. W górnym jej biegu zasilanie odbywa się głównie przez wody podziemne, dalej przez liczne cieki i rowy melioracyjne. W górnym biegu zlokalizowane są liczne młyny i małe elektrownie wodne (MEW). Środkowy i dolny odcinek rzeki wraz z doliną zlokalizowany jest w granicach Obszaru Chronionego Krajobrazu Doliny Drwęcy. W obrębie górnego odcinka rzeki położone jest miasto powiatowe Rypin, odprowadzające do nurtu oczyszczone ścieki komunalne oraz ścieki przemysłowe ze Spółdzielni Mleczarskiej ROTR. Część miasta nie została dotychczas skanalizowana i czterema wylotami odprowadzane są do rzeki nieoczyszczone ścieki.

Wody Rypienicy, zbadane poniżej miasta Rypin oraz przy ujściu do rzeki Drwęcy zostały sklasyfikowane do IV niezadowalającej klasy czystości (badania pomiarowe WIOŚ w Bydgoszczy, 2004 r.). Wynik ten wskazuje na silny niekorzystny wpływ na rzekę rolniczej zlewni jak również miasta Rypina.

Wykorzystane źródła:

- Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2008 roku, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz 2009;

BRYNICA jest lewobrzeżnym dopływem Drwęcy o łącznej długości 23,1 km oraz powierzchni dorzecza wynoszącym ok. 290 km². Swój początek rzeka bierze w rejonie jezior Bryńskich, w w Bryńsku Szlacheckim (teren Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego). W górnym biegu rzeka płynie rynną polodowcową, następnie przepływa przez strefę moren czołowych, gdzie przedziera się głębokim jarem. Spadek na tym odcinku wynosi aż 5,39‰, co sprawia, że ciek przypomina potok górski (rezerwat Jar Brynicy). W swoim dolnym biegu rzeka jest uregulowana i tworzy tzw. Kanał Brynicy aż do jej ujścia do Drwęcy. Uśredniony spadek rzeki jest również wysoki i wynosi 1,65‰. Wody Brynicy prawie na całej długości rzeki spełniają normy czystości, klasyfikując się zależnie od miejsca od II do IV klasy czystości (monitoring WIOŚ w Bydgoszczy, 2005 r.). Najlepsze wyniki wody Brynicy osiągają powyżej Jezior Bryńskich (II klasa), następnie na stanowiskach pośrednich – ujście Pissy i Górzanki, woda została sklasyfikowana do III klasy. Jedynie pomiary na stanowisku przy ujściu do Drwęcy wskazały wody w IV niezadawalającej klasie czystości. Stan czystości górnego biegu rzeki jest pod wpływem wód jeziornych, przez które przepływa, natomiast jakość wód dolnego biegu kształtuje przede wszystkim rolniczy charakter zlewni. Obszar zlewni Brynicy cechują wysokie walory przyrodnicze. Zlewnię odwadniają również jej dwa lewobrzeżne dopływy: Górzanka i Pissa oraz jeden prawobrzeżny dopływ - Kamionka. Zarówno Brynica jak i jej dopływy (Górzanka i Pissa) należą do krainy pstrąga i lipienia i są atrakcyjnym miejscem do rekreacyjnego połowu ryb.

PISSA – jest lewobrzeżnym dopływem Brynicy (uchodzi w okolicach Bartniczki). Całkowita długość rzeki wynosi 17,5 km. Spadek rzeki w górnym biegu jest niewielki (nie przekracza 2‰). Na znacznych odcinkach płynie przez równiny torfowe, hamujące przepływ jej wód. Dodatkowo w kilku miejscach rzeka jest spiętrzona - w dolnym biegu wybudowano 3 zbiorniki małej retencji (Gałkówko, Pólko i Bachor), które napędzają 3 młyny wodne i 2 elektrownie wodne. Do Pissy odprowadzane są oczyszczone ścieki z oczyszczalni gminnej w Świdziebni. Ciek zaliczany jest do krainy pstrąga i lipienia.

GÓRZANKA – drugi z lewobrzeżnych dopływów Brynicy o długości ok. 8 km. Rzeka w swoim górnym biegu przepływa przez Jezioro Górzeńskie i Młyńskie oraz odprowadza ścieki oczyszczone z oczyszczalni w Górznie. Charakteryzuje się wysokim stopniem eutrofizacji, co jest widoczne w postaci zakwitów fitoplanktonu przy ujściu do jezior. Ciek zaliczany jest do krainy pstrąga i lipienia. Uchodzi do Brynicy również w okolicy Bartniczki.

Wykorzystane źródła:

- Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2005 roku, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz 2006;
- Monitoring wód województwa kujawsko-pomorskiego, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy: www.wios.bydgoszcz.pl.

RUZIEC jest lewobrzeżnym dopływem Drwęcy. W literaturze nie ma zgodności, co do przebiegu rzeki w jej górnym odcinku. Przy założeniu, że rzeka bierze początek z Jeziora Kopieckiego, przyjęto, że długość Ruźca wynosi 42,5 km. Swoim biegiem Ruziec łączy jeziora: Kopieckie, Żalskie (Wielgie), Ruda i Ruduskie-Wojnowo. Rzeka, przepływając przez teren moren chrostkowskich, tworzy atrakcyjne krajobrazowo doliny, których zbocza dochodzą nawet do 30 m wysokości. W środkowym biegu przepływa przez obszar krajobrazu chronionego – Drumliny Zbójeńskie w okolicach Zbójna. Na całkowitej powierzchni zlewni, wynoszącej 292,6 km², przeważają użytki rolne. W zlewni tej brak jest większych punktowych źródeł zanieczyszczeń. Początków biegu rzeki należy szukać powyżej jeziora Ostrowickiego i dalej poprzez jeziora: Kleszczyn, Kopieckie, Żalskie-Wielgie do jeziora Ruda, a strugi związane z grupą wyżej wymienionych jezior można uznać za obszar źródłiskowy tej rzeki. Rzeka jest głównym ciekim odwadniającym Gminy Rogowo i Brzuze. Głównym obszarem zasilania rzeki jest kompleks jeziora Ruda, dzięki któremu charakteryzuje się stosunkowo wyrównanym odpływem. Ruziec przepływa przez jezioro Ruda, dalej w kierunku południowo-zachodnim, na wysokości 92,3-90,3 m n.p.m. Poniżej jeziora, płynie w wyraźnie wciętej dolinie o stromych stokach, porozcinanej drobnymi parowami i dolinami wykorzystywanymi przez mniejsze ciek. Następnie zmienia kierunek biegu na północno-zachodni, już poza granicami LGD. Uchodzi do Drwęcy w jej 39 kilometrze, na terenie gminy Golub-Dobrzyń.

Wykorzystane źródła:

- Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2007 roku, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz 2008;
- Monitoring wód województwa kujawsko-pomorskiego, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy: www.wios.bydgoszcz.pl.

SKRWA (SKRWA PRAWA)

Południowo-wschodnia i wschodnia część obszaru LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ zlokalizowana jest w dorzeczu rzeki Skrwy, będącej prawym dopływem Wisły. Całkowita długość rzeki wynosi 118,5 km, natomiast powierzchnia zlewni pokrywa 1704 km². Skrwa wypływa w okolicach wsi Płociczno w powiecie żuromińskim (województwo mazowieckie). Górny odcinek rzeki to podmokła dolina, w której mocno meandrując przepływa przez tereny

zalesione nieopodal Sierpca oraz Skrwilna. W obrębie granic LGD rzeka odwadnia górną część sandru Skrwy, a zwłaszcza zlewnię jeziora Skrwilno. Przed ujściem do Wisły Skrwa wcina się w dolinę Wysoczyzny Płockiej i w Brudzeńskim Parku Krajobrazowym (miejscowość Biskupice) uchodzi do Zbiornika Włocławskiego. Średni spadek rzeki wynosi 0,7‰, natomiast średni przepływ 5,2 m³/s. Pozytywną cechą zlewni jest stosunkowo wysoki udział terenów zalesionych i łąk, przekraczający 50%. Sprzyja to ograniczaniu obszarowych spływów zanieczyszczeń, związanych z intensywnym rolnictwem. Główne dopływy rzeki na terenie LGD to: Okalewka, Skrwileńka i Urszulewka. Skrwa jest rzeką o dogodnych warunkach dla organizacji spływów kajakowych. Stanowi bardzo malowniczy i dosyć łatwy szlak, na którego przebycie potrzeba ok. 5-6 dni. Spływ można rozpocząć od jeziora Skrwilno. Skrwa wyznacza granicę pomiędzy historycznymi krainami: Ziemią Dobrzyńską i Mazowszem i jest główną rzeką Gminy Skrwilno. W roku 2007 rozpoczęto badania czystości wód Skrwy na terenie LGD (stanowisko poniżej jeziora Skrwilno). Stan czystości wody sklasyfikowano na IV klasę czystości (WIOŚ Bydgoszcz, 2007 r.). Tak niski stopień czystości wód wyznaczył przede wszystkim wskaźnik „ogólny węgiel organiczny”, choć wysokie wartości osiągnęły także wskaźniki BZT₅, azotu Kjeldahla, fosforanów i wskaźników mikrobiologicznych.

OKALEWKA – jako prawobrzeżny dopływ Skrwy w całości swojego biegu przepływa w granicach terenu LGD (tereny gmin Świedziebnia i Skrwilno). Jej całkowita długość wynosi 12,6 km. Łącznie ze Skrwą odwadnia płaski teren tzw. sandru Skrwy. Okalewka bierze początek w okolicy wsi Zasadki w gminie Świedziebnia, a następnie kieruje się na południowy wschód, przez Okalewo w kierunku Skrwilna, gdzie uchodzi do Skrwy na wysokości jeziora Skrwilno. Zlewnię rzeki stanowią głównie kompleksy użytków zielonych. Przyległe łąki często cechuje zabagnienie, ze względu na niewielki spadek rzeki. Podczas badań stwierdzono wody niezadawalającej jakości, kwalifikujące się do IV klasy czystości.

Wykorzystane źródła:

- Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2004 roku, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz 2005;
- Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w 2007 roku, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz 2008;
- Monitoring wód województwa kujawsko-pomorskiego, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszczy: www.wios.bydgoszcz.pl.

2.4.2. JEZIORA

Obszar LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ odznacza się wyjątkowym bogactwem pod względem liczby naturalnych zbiorników wodnych – jezior. Prawie każda ze stowarzyszonych w LGD gmin posiada co najmniej jedno jezioro, które ze względu na atrakcyjne położenie jest wykorzystywane dla celów rekreacyjno-turystycznych. Zróżnicowanie wysokościowe terenu, lesistość, pagórkowatość, liczne zagłębienia i doliny wraz z licznie występującymi tu zbiornikami wodnymi tworzą wspaniałe warunki dla wypoczynku i rekreacji oraz rozwoju szeroko rozumianej funkcji turystycznej.

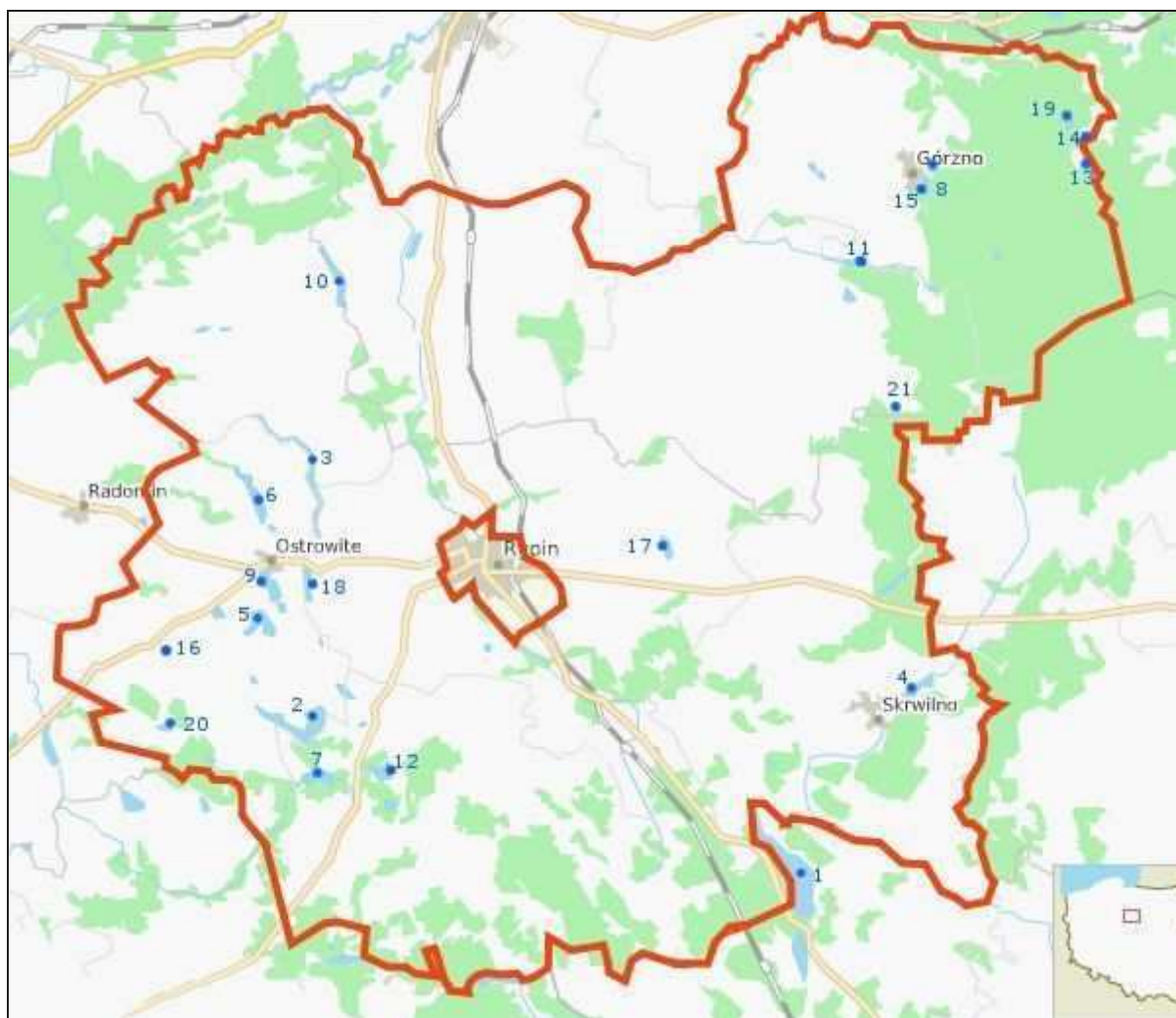
W ramach gmin zrzeszonych w LGD największą liczbę jezior posiada na swoim terenie Gmina Brzuze. Jedenaście z nich stanowi część tzw. Pojezierza Żalskiego, które jest niezwykle atrakcyjnym terenem turystycznym i rekreacyjnym. Największe jeziora zlokalizowane na obszarze objętym analizą to: Długie, Czarownica, Górzno, Kiełpińskie, Kleszczyn, Księżę, Młyńskie, Sadłowskie, Skrwilno, Trąbińskie, Ugoszcz, Urszulewskie oraz Żalskie. Trzy z nich posiadają powierzchnię powyżej 100 ha, są to: jezioro Długie (powierzchnia 108,6 ha), jezioro Żalskie (powierzchnia 162,5 ha) oraz jezioro Urszulewskie (powierzchnia 293,1 ha).

Tabela 4 Wykaz największych jezior na terenie LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ wraz z charakterystyką i klasą czystości wody

Lp.	Jezioro	Gmin	Zlewnia	Powierzchnia (ha)	Objętość (tys. m ³)	Głębokość maks. (m)	Klasa czystości	Kat. podatności na degradację	Lata badań
1.	Urszulewskie	Skrwilno	Skrwa Wisła	293,1	7792,2	6,2	poza klasą	III	2002
2.	Żalskie (Wielgie)	Brzuze	Ruziec Drwęca	162,5	12184,8	17,0	III	II	2002, 1995, 1986
3.	Długie	Wapielsk	Rypienica Drwęca	108,6	6966,1	18,0	III	III	1997
4.	Skrwilno	Skrwilno	Skrwa Wisła	73,8	387,6	0,8	poza klasą	poza kategorią	2004, 1993
5.	Kleszczyn	Brzuze	Ruziec Drwęca	72,2	3873,7	10,8	poza klasą	II	1994 1999 2000
6.	Trąbińskie	Brzuze	Rypienica Drwęca Wisła	49,1	2943,9	16	III	III	1998
7.	Ruda	Rogowo	Ruziec Drwęca	48,9	3764,4	14,9	III	II	1988 1989
8.	Górzno	Górzno	Brynica Drwęca	47,0	2505,0	16,1	III	II	1996, 1985, 1978

9.	Ostrowickie	Brzuze	Ruziec Drwęca	46,3	2676,8	12,7	poza klasą	II	2000, 1999, 1993, 1984
10.	Kiełpińskie	Wąpielsk	Rypienica Drwęca	44,4	2359,0	10,0	III	III	1997
11.	Księżte	Górzno	Pissa Brynica Drwęca Wisła	40,3	264,8	1,5	poza klasą	poza kategorią	2004, 1987
12.	Nadorskie (Huta)	Rogowo	Ruziec Drwęca	30,5	2015,6	21,2	III	II	1988 2003
13.	Bryńskie Południowe	Górzno	Brynica Drwęca	29,7	897,5	9,5	II	III	2000
14.	Bryńskie Północne	Górzno	Brynica Drwęca	27,9	619,7	7,0	II	poza kategorią	2000
15.	Młyńskie	Górzno	Brynica Drwęca	25,3	592,3	5,8	III	poza kategorią	2006 1996
16.	Ugoszcz	Brzuze	Ruziec Drwęca	24,4	463,7	4,2	poza klasą	poza kategorią	2004, 1984
17.	Sadłowskie	Rypin	Rypienica Drwęca	21,3	404,7	2,8	III	poza kategorią	2004
18.	Czarownica	Rypin	Rypienica Drwęca	23,2	1607,4	14,7	III	II	1999
19.	Czarny Bryńsk	Górzno	Brynica Drwęca	9,1	197,8	3,5	II	III	2004
20.	Okonin	Brzuze	Ruziec Drwęca	8,5	758,4	15,0	II	II	1989
21.	Wierzchnia	Górzno	Pissa Brynica Drwęca	5,7	132,8	2,7	II	poza kategorią	1996

Źródło: WIOŚ w Bydgoszczy, Monitoring wód województwa kujawsko-pomorskiego

Rysunek 2 Lokalizacja jeziora na terenie LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ (numeracja zgodna z tabelą powyżej)

W dalszej części rozdziału zaprezentowano najważniejsze jeziora terenu LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ. Opisy na podstawie danych Monitoringu Wód w Województwie Kujawsko-Pomorskim WIOŚ w Bydgoszcy oraz Raportów o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego 1999-2008, jak też danych gmin LGD i Starostwa Powiatowego w Rypinie.

Wykorzystano źródła:

- Strona internetowa Starostwa Powiatowego w Rypinie: www.powiat.rypinski.lo.pl;
- Raporty o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszcy, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz 1999-2008;
- Monitoring wód województwa kujawsko-pomorskiego, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Bydgoszcy: www.wios.bydgoszcz.pl;
- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospoarki Odpadami dla Powiatu Rypińskiego na lata 2009-2012 z perspektywą na lata 2013-2016;

JEZIORO CZARNY BRYŃSK	Powierzchnia: 9,1 ha Objętość: 197,8 tys. m ³ Głębokość max: 3,5 m Powierzchnia zlewni: 0,7 km ² Zlewnia: Brynica - Drwęca - Wisła Forma ochrony: rezerwat florystyczny „Czarny Bryńsk”, Górznieńsko-Lidzbarski Park Krajobarzony
------------------------------	---

Jeziro zajmuje część zagłębienia bezodpływowego, położonego w rejonie zespołu jezior Bryńskich, w samym środku kompleksu leśnego G-LKP. W całości jest ono otoczone lasem mieszanym, głównie o charakterze łąki. Od północy jezioro zarasta torfowiskiem mszarnym. Jezioro jest dość płytkie, posiada płaskie, mało zróżnicowane dno. Z tych względów jego wody mieszane są wielokrotnie w ciągu roku (tzw. polimiktyczny typ jeziora). Niekorzystne warunki morfometryczne spowodowały, że Czarny Bryńsk został zakwalifikowany do III (niskiej) kategorii podatności na degradację. Mimo niekorzystnych cech morfometrycznych jezior cechuje się względnie czystymi wodami. Podsumowująca ocena stanu czystości wód jeziora wskazuje na II klasę czystości. Stan sanitarny jeziora odpowiada I klasie czystości. Charakterystyczna jest dla jeziora wysoka wartość ChZT, przy jednocześnie niskim BZT₅, co potwierdza w wodzie obecność substancji humusowych, docierających do toni wodnej z przylegającego torfowiska. Wody jeziora wypadają różnie względem biogenów: koncentracje związków fosforu były niskie (w I klasie czystości), z kolei wysoka była zawartość substancji azotowych (poza klasą). W jeziorze obserwuje się niską produkcję pierwotną, szczególnie w okresie wiosennym. Przejrzystość wód wynosiła wiosną 3,0 m, latem obniżyła się do 1,5 m. Całkowicie leśna zlewnia sprawia, że do jeziora dopływa ograniczona ilość substancji mineralnych, na co wskazuje też niskie przewodnictwo elektrolityczne właściwe. Wyniki badań na przestrzeni lat wskazują, że jakość wód jeziora jest stabilna. Od 1963 roku istnieje na terenie jeziora ścisły rezerwat florystyczny mający na celu ochronę roślinności szuwarowej, w tym przede wszystkim kłoci wiechowatej.

JEZIORO CZAROWNICA	Powierzchnia: 23,2 ha Objętość: 1607,4 tys. m ³ Głębokość max: 14,7 m Powierzchnia zlewni: 14,2 km ²
---------------------------	---

Jeziro leży w północnej części Pojezierza Dobrzyńskiego, na terenie wsi Borzymin (gmina Rypin). Jest ono typowo rynnowe, zajmuje jedną z rynien polodowcowych, o stokach z dość silnym spadkiem. Strefa litoralowa jest wąska, zaś dno - płaskie z trzema przegłębieniami. Zlewnia bezpośrednia jest typowo rolnicza, dominują w niej pola uprawne. Nielicznie występuje nad jeziorem zabudowa rekreacyjna, jednakże można zauważyć systematyczny

wzrost zainteresowania terenami wokół zbiornika. Wokół jeziora występuje roślinność makrofitowa z dominującymi trzcina, tatarakiem i sitowiem jeziornym (oczeret jeziorny), których pas zajmuje ok. 80% nabrzeża. Ponadto występuje również bujnie roślinność zanurzona - moczarka kanadyjska, grązel żółty oraz grzybienie.

W oparciu o zbadane cechy morfometryczne, hydrograficzne i zlewniowe, zbiornik zakwalifikowano do umiarkowanej – II kategorii podatności na degradację. Wskaźniki jakości wód jeziora odpowiadają III klasie czystości. Na końcową ocenę miały wpływ przede wszystkim: duża ilość rozpuszczonych związków mineralnych w okresie wiosennym, brak tlenu poniżej warstwy skokowej, wysokie stężenie fosforanów w warstwie naddennej. W trakcie badań nie zostały stwierdzone masowe zakwity fitoplanktonu, mimo, że jezioro jest dość zasobne w substancje biogenne. Z tych powodów zmierzona koncentracja chlorofilu i suchej masy sestonu nie były wysokie. Badania w 1999 roku wskazały też na zadowalający stan sanitarny jeziora Czarownica, odpowiadający II klasie czystości. Głównym czynnikiem wpływającym na stan czystości jeziora jest jego zlewnia w 90% użytkowana rolniczo, co skutkuje przede wszystkim zanieczyszczeniami obszarowymi nawozów mineralno-organicznych. Według typologii rybackiej, jezioro Czarownica należy do jezior typowo leszczowych, z największym udziałem płoci i leszcza oraz dodatkowo linem oraz okoniem.

JEZIORO DŁUGIE	Powierzchnia: 108,6 ha Objętość: 6966,0 tys. m ³ Głębokość max: 18,0 m Powierzchnia zlewni: 25,8 km ² Zlewnia: Rypienica – Drwęca
-----------------------	---

Fot. Zdjęcia własne LGD

Długie jest typowym jeziorem polodowcowym, o genezie rynnowej. Jego zachodni brzeg stanowi granicę gmin Wąpielsk i Brzuze. To najdłuższe jezioro na Ziemi Dobrzyńskiej (6,2 km). Bardzo długa linia brzegowa, wynosząca 13,2 km, jest jednak trudno dostępna, ze względu na strome zbocza rynny misy jeziornej zbiornika. Ogranicza to częściowo jego przydatność do celów rekreacyjnych i turystycznych. Jezioro należy do umiarkowanie podatnych na degradację (III kategoria) ze względu na charakterystykę zlewni oraz warunki morfometryczne zbiornika. Jego wody

zostały zaliczone do III klasy czystości, a głównym źródłem zanieczyszczeń jest rolnictwo. Jezioro Długie jest jeziorem typowo leszczowym z dominacją leszcza, płoci i węgorza.

JEZIORA GÓRZNIĘSKIE	
JEZIORO GÓRZNO	Powierzchnia: 47,0 ha Objętość: 2505,0 tys. m ³ Głębokość max: 16,1 m Powierzchnia zlewni: 14,3 km ² Zlewnia: Brynica - Drwęca
JEZIORO MŁYŃSKIE	Powierzchnia: 25,3 ha Objętość: 592,0 tys. m ³ Głębokość max: 5,8 m Powierzchnia zlewni: 9,3 km ² Zlewnia: Brynica - Drwęca

Rejon „Jezior Górznieńskich” posiada urozmaiconą rzeźbę terenu. Zlewnia posiada dwie różne części w strukturze użytkowania: zachodnią jej część zajmują grunty orne oraz zabudowania miasta Górzna i mniejszych miejscowości, zaś wschodnią powierzchnię zlewni, (na obszarze sandrowym i piaszczystych wzgórzach kemowych), porastają zwarte kompleksy leśne parku krajobrazowego o dużej wartości przyrodniczej. W pobliżu występuje chociażby rezerwat leśny „Szumny Zdrój”, którego część to rezerwat ścisły, obejmujący m.in. niszę źródliskową. Pod względem genetycznym, Jeziora Górznieńskie zostały zaliczone do typu rynnowego. Mniejsze jezioro Młyńskie jest zbiornikiem płytkim, o stosunkowo płaskim dnie. Z kolei misa jeziora Górzno posiada nieco bardziej urozmaiconą konfigurację, a w południowej jego części zlokalizowany jest głęboczek. Jeziora Górznieńskie są zasilane wodami licznych źródeł występujących w zboczach rynny polodowcowej oraz odwadniane w kierunku północnym przez Górzankę. Jezioro Młyńskie pod względem podatności na degradację wykracza poza wszelką kategorię, co jest związane przede wszystkim z niekorzystnymi warunkami morfometrycznymi misy jeziornej. Jezioro Górzno jest umiarkowanie odporne na zewnętrzne działania degradacyjne (II kategoria podatności). Według badań przeprowadzonych w ramach monitoringu jezior WIOŚ w Bydgoszczy w 2006 roku, określono jakość wód jezior Młyńskiego i Górzno w III klasie czystości, natomiast pod względem sanitarnym wody obu zbiorników zaliczono do I klasy czystości. Wyniki badań z okresu 1978-2006 wskazują na obniżenie się koncentracji fosforu w wodach jeziora Górzno, szczególnie po znaczącym ograniczeniu zrzutu ścieków w 1994 roku. Odwrotnie w Jeziorze Młyńskim - w tym okresie następował stopniowy wzrost związków biogenych, stymulujący intensywniejszy rozwój glonów. Od zachodu po stronie miasta Górzna jezioraj są zagospodarowane turystycznie (kąpieliska, ośrodki wypoczynkowe, domki letniskowe).

JEZIORO HUTA (NADROSKIE)	Powierzchnia: 30,5 ha Objętość: 2015,6 tys. m ³ Głębokość max: 21,2 m Powierzchnia zlewni: 2,0 km ² Zlewnia: Rypienica - Drwęca
---------------------------------	---

Jeziro to, położone przy wsi Huta - Nadród w Gminie Rogowo, to niewielki, lecz stosunkowo głęboki zbiornik o nieregularnym kształcie i urozmaiconej konfiguracji dna. Stoki misy jeziornej opadają stromo do głębokości 5,0 m, tworząc wąską strefę przybrzeżną. Od północy i południa brzegi zbiornika wznoszą się do około 20 m nad poziom lustra wody i są porośnięte lasem sosnowym. Jezero posiada jeden dopływ od strony wsi Huta-Nadród. Bezimienny odpływ jeziora w południowo-zachodniej części łączy je z jeziorem Ruda. Około 50% powierzchni zlewni bezpośredniej jeziora stanowią lasy, natomiast pozostały obszar zajęty jest przez łąki, zabudowania i grunty orne. Teren wokół jeziora cechuje liczna zabudowa turystyczna, w sezonie intensywny jest ruch turystyczno-rekreacyjny – ośrodek wypoczynkowy z dużym kąpieliskiem na zachodnim brzegu oraz domki letniskowe na wschodnim brzegu. Jezero charakteryzuje się umiarkowaną podatnością na degradację, sklasyfikowane w II kategorii. Sumaryczna ocena jakości wód, wynikająca z przeprowadzonego monitoringu w latach 1988-1989, pozwala zaliczyć jezioro Huta do III klasy czystości. Monitoringu wymaga niezadowolający stan sanitarny jeziora – wartość miana coli odpowiadała III klasie czystości (wartość odnotowana latem na stanowisku zlokalizowanym w pobliżu kąpieliska).

JEZIORO KIELPIŃSKIE	Powierzchnia: 44,4 ha Objętość: 2359,0 tys. m ³ Głębokość max: 10,0 m Powierzchnia zlewni: 4,9 km ² Zlewnia: Rypienica - Drwęca
----------------------------	---

Jeziro położone jest na terenie Gminy Wąpielsk w obrębie wsi Kiełpiny i Łapinówek. Leżące w rynn timerodowcowej jezioro posiada długość 2,5 km. Linia brzegowa zbiornika wynosi ok. 5,15 km. Wąska rynna posiada strome zbocza, które wznoszą się 10-15 m nad poziom zwierciadła wody. Pas zboczy porastają zakrzewienia i zadrzewienia oraz roślinność murawowa. Analogicznie wschodni i zachodni stok misy jeziornej jest stromo nachylony, do głębokości 7 m., konfiguracja dna jeziora jest monotonna. Pod względem rybackim jezioro zostało zakwalifikowane do typu linowo-szczupakowego. Zlewnię bezpośrednią zbiornika, szczególnie od strony gminy Osiek (wschodniej) stanowią tereny użytkowane rolniczo. Są one głównym źródłem związków biogennych w jeziorze. Od strony gminy Wąpielsk zaś istnieje możliwość rekreacyjnego wykorzystania jeziora Kiełpińskiego – na jego zachodnim

brzegu rozwija się budownictwo letniskowe. Jezioro Kiełpińskie jest okresowo przepływowe. Ciek odwadniający prowadzi wody na południe poprzez jezioro Warpalickie do Rypienicy. Podatność jeziora na degradację jest niestety znaczna (III kategoria stopnia podatności) przede wszystkim ze względu na niekorzystne warunki hydrograficzne, morfometryczne i zlewniowe. Jakość wód nie jest obecnie wysoka – III klasa czystości. Strefa brzegowa jeziora obfituje w roślinność wodną wynurzoną oraz zanurzoną. Gatunkami dominującymi wśród roślinności wynurzonej są trzcina i oczeret jeziorny (porastające ok. 4,4 ha tafli wody), natomiast roślinność zanurzoną reprezentują dominujące rogatek i rdestnica. Jezioro Kiełpińskie jest zbiornikiem typowo linowo-szczupakowym, pomimo faktu, że głównym gatunkiem jest leszcz – 37%, następnie płoć – 24% oraz krap – 11% populacji ryb.

JEZIORO KLESZCZYN	Powierzchnia: 72,2 ha Objętość: 3873,7 tys. m ³ Głębokość max: 10,8 m Powierzchnia zlewni: 14,4 km ² Zlewnia: Ruziec – Drwęca
--------------------------	---

Jezioro położone jest na terenie wsi Kleszczyn w Gminie Brzuze, w centrum Pojezierza Żalskiego. Linia brzegowa misy zbiornika jest urozmaicona i ma długość 4,75 km. Częściowo korzystne warunki hydrograficzne, morfometryczne i zlewniowe wpływają na umiarkowaną podatność jeziora na degradację (II kategoria). Czystość jego wód jest niska, została oceniona, jako nieodpowiadająca normom. Wokół jeziora wąskim pasem występuje roślinność wynurzona i zanurzona. Gatunkami dominującymi wśród roślinności wynurzonej są trzcina i pałka wąskolistna, natomiast roślinność zanurzoną reprezentują rdestnica, jaskier kraszkolistny oraz rogatka. Wg klasyfikacji rybackiej to zbiornik typowo leszczowy, jednak z tendencją do zmiany w typ sandaczowy ze względu na postępującą żyzność wody. Znaczna zawartość związków biogenych wpływa na podwyższenie temperatury jeziora, co wpływa na słabą stratyfikację termiczną zbiornika.

JEZIORO KSIĘTE	Powierzchnia: 40,3 ha Objętość: 256,0 tys. m ³ Głębokość max: 1,5 m Powierzchnia zlewni: 50,6 km ² Zlewnia: Pissa – Brynica Drwęca – Wisła Forma ochrony: Górznieńsko-Lidzbarski Park Krajobrazowy
-----------------------	--

Jezioro Księżte, położone na granicy gmin Świdziebnia i Górzno, położone wzdłuż dna rynny polodowcowej z nietypowym dla tego terenu przebiegu równoleżnikowym. Jezioro jest bardzo płytkie i obecnie zarasta. Wody jeziora są zasilane przez Pissę, przepływającą przez

zbiornik ze wschodu na zachód. Zlewnia bezpośrednia jeziora jest zróżnicowana: północna i fragment południowej części użytkowane jest rolniczo, wschodni fragment zlewni porastają lasy kompleksu leśnego Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego. Eutroficzne wody Jeziora Księża mieszane są wielokrotnie w ciągu roku (zbiornik polimiktyczny) co spowodowane jest przede wszystkim niewielką głębokością zbiornika. Złe warunki morfometryczne jeziora powodują jego dużą podatność na degradację (w klasyfikacji wykracza poza kategorię). Natlenienie wód w całej objętości podczas lata oraz znaczna zasobność wód jeziora w fosfor i azot powodują częste intensywne zakwity fitoplanktonu. Obficie namnażające się glony pelagiczne często ograniczały przezroczystość wody nawet do 0,3 m. Zakwity glonów silnie obciążają jezioro materią organiczną (pozaklasowe wartości wskaźników BZT₅ oraz ChZT). Postępującą eutrofizację wód jeziora wskazują kolejne wyniki badań w ramach monitoringu, które w latach 80 wypadały w III klasie czystości. Obecnie łączna ocena jakości wód jeziora Księża wskazuje na ich pozaklasowy charakter. Odmienny był jedynie stan sanitarny jeziora, który odpowiadał I klasie czystości.

JEZIORO OSTROWICKIE	Powierzchnia: 46,3 ha Objętość: 2676,8 tys. m ³ Głębokość max: 12,7 m Powierzchnia zlewni: 7,1 km ² Zlewnia: Ruziec – Drwęca – Wisła
----------------------------	--

Jezioro położone w środkowej części gminy Brzuze, na południe od jej największej miejscowości – Ostrowite. Zlewnia jeziora to same tereny użytkowane rolniczo oraz zabudowa mieszkalno-przemysłowa Ostrowitego. Jezioro przez wiele dekad stanowiło główny odbiornik ścieków komunalnych miejscowości oraz ścieków przemysłowych z cukrowni Ostrowite. Badania przeprowadzone w 2000 r. wskazały pozaklasową jakość wód. Zanotowano bardzo wysoki poziom stężenia substancji biogennej - stężenie fosforanów wskazuje na 40-krotne przekroczenie dopuszczalnej wartości, a w przypadku fosforu ogólnego 5-krotnie. Również związki azotu przekraczały dopuszczalne stężenia. Obecność związków biogennej w wodzie w tak dużej koncentracji spowodowała intensywny rozwój fitoplanktonu. Potwierdzeniem tego faktu jest zmierzona wysoka wartość chlorofilu „a” oraz suchej masy sestonu. Nierzadkie są w jeziorze deficyty tlenowe; zdarzało się, że latem od głębokości 6 m wody były praktycznie odtlenione pomimo zastosowania aeratorów. Stan sanitarny jeziora określono jako zadowalający - II klasa czystości wód. Według typologii rybackiej Jezioro Ostrowickie należy do jezior karasiowych.

Jak widać stan wód jeziora jest nadal pod wpływem silnej presji zamkniętej już cukrowni Ostrowite oraz lokalnej gospodarki. Regulowanie gospodarki ściekowej Ostrowitego rozpoczęło się dopiero 1987 roku, kiedy oddano do użytku oczyszczalnię ścieków sanitarnych dla cukrowni i osiedla mieszkaniowego. Następnie w kolejnym roku rozpoczęto działania rekultywacyjne wód jeziora, przy zastosowaniu urządzeń natleniających. W 1991 r. ujęto wody spławiakowe cukrowni w obieg zamknięty, co pozwoliło wyeliminować główne źródło zanieczyszczeń. Nadal jednak jezioro odbierało ścieki socjalno-bytowe z cukrowni, oczyszczone jedynie technologią mechaniczno-biologiczną (bez usunięcia biogenów) oraz nieoczyszczone ścieki z miejscowości Ostrowite. Wysoka podatność na degradację zbiornika sprawiła, że pomimo znacznej poprawy jakości wód na początku lat dziewięćdziesiątych, w 1999 r. nastąpiło wtórne pogorszenie stanu czystości. Uzyskanie zdecydowanej i trwałej poprawy czystości wód jeziora wymagać będzie wyeliminowania wszystkich źródeł zanieczyszczeń, przede wszystkim skanalizowania całej miejscowości. Dopiero wtedy szersze zabiegi rekultywacyjne jeziora mogłyby przynieść pożądany skutek, choć z pewnością nie będzie o to łatwo w obecnym stanie zagospodarowania zlewni.

JEZIORO OKONIN	Powierzchnia: 8,5 ha Objętość: 758,4 tys. m ³ Głębokość max: 15 m Powierzchnia zlewni: - km ² Zlewnia: Ruziec – Drwęca – Wisła
-----------------------	--

Jezioro położone jest na terenie miejscowości Okonin w gminie Brzuze. W ujęciu systematycznym należy do zlewni rzeki Ruziec i dorzecza Drwęcy. Kształt jeziora jest wydłużony, spadki stoków misy jeziornej i dna są dość strome. Niska podatność na degradację określona w II kategorii, korzystne uwarunkowana morfometrycznie i hydrograficznie, sprzyjają zachowaniu dobrej jakości wód jeziora. Wody zbiornika zostały sklasyfikowane w II klasie czystości, pomimo faktu, że bezpośrednie otoczenie jeziora stanowią grunty orne. Wśród roślinności wynurzonej wyróżniono trzcinę, pałkę wąskolistną i sitowie, natomiast roślinność zanurzoną i nawodną reprezentują moczarka kanadyjska, grązel żółty oraz grzybień biały. Dotąd nie zanotowano w jeziorze zjawisk przyduchy. Zgodnie z typologią rybacką Okonin jest jeziorem leszczowym, w którym głównym gatunkiem ryb jest leszcz – 83,1%. Pozostałe gatunki to: płoć i wzdręga – 4,7%, węgorz – 4,7%, szczupak – 4,2%, okoń – 3% populacji ryb.

JEZIORO SADŁOWSKIE	Powierzchnia: 21,3 ha Objętość: 404,7 tys. m ³ Głębokość max: 2,8 m Powierzchnia zlewni: 2,7 km ² Zlewnia: Rypienica – Drwęca – Wisła
---------------------------	---

Jeziro Sadłowskie zajmuje końcowy fragment jednej z rynien polodowcowych na terenie gminy Rypin. Jezioro charakteryzuje się wydłużonym kształtem oraz słabo urozmaiconą linią brzegową. Bezpośrednia zlewnia jeziora to w dużej mierze tereny użytkowane rolniczo. W najbliższym sąsiedztwie zbiornika funkcjonują dwa duże gospodarstwa, które rozwinęły hodowlę zwierzęcą oraz ośrodek hodowlany drobnej zwierzyny łownej. Zbiornik zasila okresowo niewielki ciek od południa. Z kolei ku północy wypływa inny ciek, prowadzący wody do Rypienicy. Podatność jeziora na degradację wykracza poza klasyfikację, ze względu na niekorzystne warunki morfometryczne zbiornika. Tlen rozpuszczony występował w zbiorniku w ciągu roku w całej objętości mas wodnych (j. polimiktyczne). Stan wód jeziora uwidacznia niestety wpływ intensywnej gospodarki rolnej prowadzonej w jego zlewni. O ile zmierzona koncentracja związków fosforu była na umiarkowanym poziomie, o tyle stwierdzono bardzo wysokie, przekraczające normę, stężenia związków azotu w wodzie oraz znaczną zawartość substancji mineralnych i związaną z tym wysoką wartość przewodnictwa elektrolitycznego. Warunki takie sprzyjają wysokiej produkcji pierwotnej w jeziorze, co obniża przezroczystość wody do 0,8 m. Znaczne obciążenie zbiornika materia organiczną wskazywały wysokie wartości wskaźników BZT₅ i ChZT. Jakość wód jeziora sumarycznie odpowiadała III klasie czystości. Stan sanitarny wód zbiornika nie budził zastrzeżeń.

JEZIORO SKRWILNO	Powierzchnia: 70,8 ha Objętość: 566,4 tys. m ² Głębokość max: 1,4 m Powierzchnia zlewni: 158,4 km ² Zlewnia: Skrwa Prawa – Wisła Forma ochrony: Obszar Krajobrazu Chronionego „Źródła Skrwy”
-------------------------	---

Jeziro położone jest w obrębie sandru rzeki Skrwy, na północny wschód od miejscowości gminnej Skrwilno. Jest zbiornikiem o charakterze stawu naturalnego z linią brzegową o długości ok. 4,23 km. W środkowej części jeziora zlokalizowano porośniętą lasem wyspę o łącznej powierzchni 0,5 ha. Bezpośrednia zlewnia jeziora jest zróżnicowana krajobrazowo i różnie użytkowana. Występują na jej terenie lasy mieszane, łąki i pastwiska, użytkowane grunty orne. Południowa strona jeziora sąsiaduje z zabudową mieszkaniową miejscowości Skrwilno. Skrwilno jest typem jeziora aktywnego pod względem hydrologicznym; znajduje

się pod dużym wpływem wód rzecznych. Jest jeziorem przepływowym dla Skrwy, dopływają do niego również wody rzeki Okalewki. Podatność na degradację jeziora Skrwilno wykracza poza kategorię, co jest związane z jego bardzo niekorzystnymi cechami morfometrycznymi. Wskaźniki fizykochemiczne wskazują na złą jakość wód jeziora i jego eutrofizację. Odnotowano bardzo wysoką zawartość związków biogenych, np. dwukrotne przekroczenie dopuszczalnej wartości stężenia fosforu ogólnego. Wysokie możliwości produkcji pierwotnej w zbiorniku mają swoje negatywne konsekwencje: masowe zakwity glonów ograniczające przezroczystość wody wiosną do 0,7 m i latem do 0,1 m; 10-krotnie przekraczająca dopuszczalną normę koncentracja chlorofilu „a” w okresie letnim; dwukrotne przekroczenie dopuszczalnego obciążenia wód jeziora materią organiczną, zarówno trudno rozkładalną, jak i łatwo ulegającą biodegradacji; dominacja sinic w fitoplanktonie w okresie letnim.

Silne zanieczyszczenie wód jeziora Skrwilno potwierdzają badania wskaźnikowe (2004 rok), które zakwalifikowały wody do pozaklasowych. Wskaźniki stanu sanitarnego wód odpowiadały III klasie czystości. Stan sanitarny pogorszył się w porównaniu do badań przeprowadzonych dziesięć lat wcześniej. Skrwilno jest jeziorem linowo-szczupakowym, w którym głównym gatunkiem są: lin o udziale ok. 53%, płoć i wzdręga o udziale 24%, szczupak – 11% oraz karaś ok. 7%.

JEZIORO TRĄBIŃSKIE	Powierzchnia: 49,1 ha Objętość: 2943,9 tys. m ² Głębokość max: 16 m Powierzchnia zlewni: 158,4 km ² Zlewnia: Rypienica – Drwęca – Wisła
---------------------------	---

Jeziro położone na terenie wsi Trąbin (Gmina Brzuze) z linią brzegową o długości ok. 6,08 km. Pod względem genetycznym należy do typu rynnowego, a jego linia brzegowa jest mało urozmaicona. Na przeważającej długości kontaktuje się bezpośrednio z gruntami ornymi. Jedynie wzdłuż południowego brzegu jeziora występuje wąski pas zadrzewień. Stoki misy są bardzo stromo nachylone, co powoduje, że roślinność wynurzona i zanurzona jest słabo wykształcona. Jezioro Trąbińskie jest zbiornikiem przepływowym – do jeziora uchodzi kilka dopływów, w większości okresowych. Odpływ następuje w kierunku Jeziora Długiego poprzez tereny wsi Gulbiny. W bezpośrednim otoczeniu jeziora rozwija się budownictwo letniskowe, głównie po jego południowej stronie. Jezioro należy do zbiorników podatnych na degradację (określone w III kategorii) ze względu na warunki morfometryczne i zlewniowe. W szczególności użytkowana rolniczo zlewnia która generuje zanieczyszczenia obszarowe z nawożenia upraw, ma niekorzystny wpływ na stan czystości wód. Na podstawie przeprowadzonych badań przez WIOŚ w 2006 roku wody jeziora zaliczono do II klasy

czystości, natomiast pod względem sanitarnym do I klasy. W porównaniu z wynikami badań przeprowadzonymi w 1991 i 1998 roku odnotowano poprawę jakości wód zbiornika. Typologia rybacka wskazuje na zbiornik typowo leszczowy, jednakże istnieją też korzystne warunki rozwoju dla płoci i węgorza.

JEZIORO UGOSZCZ (UGOSKIE)	Powierzchnia: 24,4 ha Objętość: 463,7 tys. m ³ Głębokość max: 4,2 m Powierzchnia zlewni: 20,5 km ² Zlewnia: Ruziec-Drwęca-Wisła
----------------------------------	---

Jeziro Ugoszcz położone jest w granicach miejscowości Ugoszcz. Jest to płytki i zarastający zbiornik morenowy, o nieregularnej linii brzegowej. Od zachodu jezioro zasila dopływ z jeziora Brzuze. Całkowita zlewnia cechuje się dominacją gruntów użytkowanych rolniczo, na południe od jeziora występuje większy kompleks leśny. Z kolei od północnej strony zbiornikowi towarzyszą zabudowania wsi Ugoszcz. Część z nich podłączona jest do przestarzałej oczyszczalni, zrzucającej ścieki do rowu melioracyjnego połączonego z jeziorem. Bezpośrednio nad jeziorem, w dawnym pałacu dworskim, znajduje się również Dom Pomocy Społecznej „Kombatant”, w którym w gospodarce ściekowej funkcjonuje drenaż rozsączający. Z większych obiektów po północnej stronie jeziora funkcjonuje duży zakład rolny z hodowlą bydła, który obecnie zredukował znacznie pogłowie zwierząt. Również cechy morfometryczne jeziora wpływają na końcową klasyfikację jeziora pod względem podatności na degradację (poza kategorią). Silna antropopresja, związana z intensywnym rolnictwem i zrzutem ścieków, w połączeniu z małą odpornością, spowodowała, że jakość wód jeziora Ugoszcz przekracza obowiązujące normy czystości. Stan sanitarny wód również został określony w niskiej III klasie czystości, do czego niewątpliwie przyczynił się dopływ ścieków. Zła jakość wód nie zmieniała się w ciągu ostatniego dwudziestolecia, kiedy wody jeziora przekraczały normy stężenia związków biogenych azotu i fosforu. Zakwity glonów nie były więc rzadkością, występowały nawet w okresie wiosennym. Ograniczenia przezroczystości wody dochodziły tym samym nawet poniżej 1 m, natomiast latem przezroczystość wody spadała nawet poniżej 0,2 m, co było spowodowane zakwitami sinic z rodzaju *Microcystis*. Dopuszczalna wartość chlorofilu „a” została latem przekroczona 5-krotnie. Wynikiem zakwitów glonów był również wzrost materii organicznej w wodzie do wartości pozaklasowych.

JEZIORO URSZULEWSKIE	Powierzchnia: 293,1 ha Objętość: 7792,2 tys. m ³ Głębokość max: 6,2 m Powierzchnia zlewni: 29,5 km ² Zlewnia: Urszulewska – Skrwa – Wisła
-----------------------------	---

Jeziro leży na pograniczu powiatu rypińskiego i sierpeckiego, województw kujawsko-pomorskiego i mazowieckiego, w południowej części gminy Skrwilno. Jest to jezioro pochodzenia sandrowego – rynnowe, którego misa jeziorna charakteryzuje się wydłużonym kształtem, a tym samym słabo rozwiniętą linią brzegową. Brzegi zbiornika są niewysokie: wschodni brzeg podmokły, zachodni z kolei w większości porośnięty lasem, miejscami okolone pasami makrofitów. Jezioro posiada kilka okresowych dopływów z Jeziora Szczutowskiego, natomiast wypływa z niego jedynie Urszulewka, uchodząca do Skrwy. Zlewnia użytkowana jest w sposób urozmaicony - bezpośrednie otoczenie jeziora stanowią lasy z 35% pokryciem, łąki i pastwiska 35% oraz grunty orne 30%. Dość dobrze rozwinięta jest infrastruktura rekreacyjna nad jeziorem. Na zachodnim brzegu w kompleksie leśnym położony jest ośrodek wypoczynkowy i pola namiotowe. Natomiast na północnym i północno-wschodnim brzegu usytuowane są liczne domki letniskowe. W strefie przybrzeżnej wokół jeziora występuje bujna roślinność wodna zarówno wynurzona (m.in. trzcina pospolita, pałka wąskolistna, które zajmują łącznie ok. 4% powierzchni zwierciadła wody) jak i zanurzona (w.in. wywłócznik, rogatek i rdestnica zajmujące ok. 4,4% powierzchni). Istniejące warunki morfometryczne zlewni wpływają bardzo niekorzystnie na podatność jeziora na degradację (III kategoria). Badania WIOŚ, przeprowadzone w 2002 roku, wskazały na pozaklasową jakość wód jeziora Urszulewskiego. W następstwie wzmożonych procesów fotosyntezy jezioro było do głębokości 3,0 m przesycone tlenem. W strefie przydennej zanotowano jednak silny deficyt tlenowy, spowodowany rozkładem materii organicznej. Głównym komponentem fitoplanktonu wiosną były okrzemki. Mimo braku zjawiska przyduchy, wysoka koncentracja związków biogenych umożliwia niejednokrotnie nadmierny rozwój glonów. Latem pojawił się również zakwit sinic, co obniżyło przezroczystość wód nawet do 0,4 m. Pochodną była też 4-krotnie przekraczająca wartości dopuszczalne koncentracja chlorofilu „a”. Woda jeziora zawiera ponadto duże ilości związków mineralnych.

Według typologii rybackiej jezioro Urszulewskie zaliczamy do zbiorników typowo sandaczowych. W ogólnej populacji ryb dominują płoć (45%), węgorz (42%), oraz dodatkowo leszcz (6%) i sandacz (4%).

Ryc. Jezioro Urszulewskie (Płn. i Płn-Zach. brzeg). Bogata roślinność szuwarowa i nadwodna. (Fot. Zdjęcia własne LGD)

JEZIORO ŻAŁSKIE-WIELGIE	Powierzchnia: 162,5 ha Objętość: 12184,8 tys. m ³ Głębokość max: 17,0 m Powierzchnia zlewni: 31,5 km ² Zlewnia: Ruziec – Drwęca – Wisła
--------------------------------	---

Jeziro Żalskie położone jest u zbiegu rynien polodowcowych na terenie wsi Żałe (Gmina Brzuze). Przypomina kształtem szeroko rozwartą literę U. Znajduje się w dorzeczu Drwęcy, przepływa przez nie jej dopływ Ruziec. Pozostałe dopływy są ciekami okresowymi. Linia brzegowa jest dobrze rozwinięta, jej długość wynosi ok. 8,8 km. Zlewnię bezpośrednią zbiornika zajmują w większości użytki rolne. Niewielkie powierzchnie leśne występują głównie na południu i na zachodzie od jeziora. Brzegi jeziora porasta w wielu miejscach roślinność wodna wynurzona z gatunkami: trzcina i oczeretem jeziornym zajmującymi ok. 22 ha jeziora oraz roślinność zanurzona: rogatek i rdestnica (ok. 18 ha). Jezioro posiada dość korzystne warunki naturalne i jest umiarkowanie podatne na degradację – sklasyfikowane w II kategorii. Jezioro cechuje się stratyfikacją termiczną toni wodnej (warstwa skoku termicznego w metalimnionie). W obrębie epilimnionu i metalimnionu zanotowano tlen rozpuszczony, który nie występował w hypolimnionie, stwierdzono tam z kolei przekraczające normę stężenie związków fosforu, jak również podwyższone stężenia azotu amonowego. Stężenia związków biogennych były wysokie również w powierzchniowych warstwach jeziora. Sytuacja ta sprzyja wielkości produkcji pierwotnej, której wskaźniki posiadały wysokie wartości ze względu na silny rozwój glonów fitoplanktonu, wśród których przeważały okrzemki. Przezroczystość wód latem wynosiła 2,0 m. Łączna ocena wskaźnikowa jakości wód jeziora pozwala zaklasyfikować je do niskiej III klasy czystości. Wskaźniki sanitarne wody wskazywały na II klasę czystości. Od pierwszych badań w latach osiemdziesiątych, jakość wód pozostawała raczej niezmienna. Jezioro Żalskie-Wielgie jest

zbiornikiem typowo leszczowym. W latach 50-tych XX wieku jezioro zarybiono sielawą i sieją, które znalazły odpowiednie siedlisko bytowania.

2.4.3. Wody podziemne

Wody podziemne stanowią bardzo ważny zasób środowiskowy obszaru LGD ze względu na fakt, że zaopatrywany jest on w wodę pitną i użytkową jedynie z ujęć podziemnych, nie prowadzi się natomiast ujęć wód powierzchniowych. Najpowszechniejszymi typami wód podziemnych są: wody gruntowe (występujące na zróżnicowanych głębokościach, oddzielone od powierzchni przepuszczalną strefą ponad zwierciadłem wody, zasilane poprzez infiltrujące opady atmosferyczne) i wody wgłębne (ułożone warstwowo w poziomach wodonośnych, pokrytych utworami słabo przepuszczalnymi; dzięki ograniczonemu kontaktowi z powierzchnią charakteryzujące się zwiększoną odpornością na zanieczyszczenia, ale też zmniejszonym zasilaniem wodami opadów atmosferycznych). Występują również wody głębinowe (wody izolowane od powierzchni utworami nieprzepuszczalnymi, najczęściej nieodnawialne i silnie zmineralizowane). W granicach analizowanego obszaru mamy do czynienia z każdym z powyższych rodzajów wód podziemnych.

Wody gruntowe i wgłębne należą do wód wiekowo związanych z czwartorzędem. Największe znaczenie gospodarcze posiadają wody gruntowe I czwartorzędowego poziomu wodonośnego. W zależności od lokalnych warunków litologicznych i rzeźby terenu, zalegają one na zróżnicowanej głębokości, Zazwyczaj ich zasoby wykorzystują do celów bytowych i gospodarczych mieszkańcy niezwodociągowanych wsi. Poziom ten charakteryzuje się dużymi wahaniami zasobów, zależnie od wielkości opadów atmosferycznych. Niższy - II poziom wodonośny zalega na głębokości kilkudziesięciu metrów. Z jego zasobów czerpią wodę gminne ujęcia wodociągowe, wyposażone najczęściej w niezbędne układy filtracyjne (stacje uzdatniania wody).

Południowo-wschodnia część analizowanego obszaru (80% powierzchni Gminy Skrwilno) położona jest w obrębie Głównego Zbiornika Wód Podziemnych nr 215A (Subniecka mazowiecka), gromadzącego wody trzeciorzędowe. Zbiornik ten zalega na łącznej powierzchni 51000 km². W tych granicach powierzchnia wymagająca najwyższej ochrony (ONO) wynosi 1060 km², natomiast wysokiej ochrony (OWO) - 1700 km². Szacunkowe zasoby dyspozycyjne zbiornika określone zostały na poziomie 250 tys. m³/dobę i średnio występują one przy głębokości ujęcia wynoszącej 160 m. Na pozostałym analizowanym

terenie nie występują ujęcia wód z poziomów trzeciorzędowych, natomiast mieszkańcy i podmioty gospodarcze czerpią wodę użytkową z zasobów wód poziomu czwartorzędu.

Poniżej przedstawiono charakterystykę ujęć wód w poszczególnych gminach.

Na terenie Gminy Brzuze stosunkowo dużą zasobnością charakteryzują się wody podziemne niższych poziomów czwartorzędowych określone na ok. 700 tys. m³/rok. Przyrównując tą wartość do aktualnego rocznego zużycia wody na poziomie około 150 tys. m³/rok, można zakładać znaczne rezerwy w niniejszych zasobach. System zaopatrzenia wodociągowego ludności gminy opiera się o 4 ujęcia wód podziemnych: Trąbin, Ugoszcz, Ostrowite oraz Borzymin w Gminie Rypin. Pozostała, nieobjęta systemem, część mieszkańców użytkuje prywatne, nieewidencjonowane i nie opomiarowane ujęcia wód gruntowych i wgłębnych.

Gmina Górzno korzysta głównie z zasobów wód wgłębnych z poziomu czwartorzędowego. Wodę do sieci wodociągowej dostarczają dwa ujęcia zlokalizowane na terenie gminy. Oba ujęcia pracują łącznie z wydajnością 328 m³/dobę wody rozprowadzanej do gospodarstw domowych.

W Gminie Osiek największe znaczenie gospodarcze mają wody gruntowe II poziomu wodonośnego, który związany jest z warstwą piasków średnio- i drobnoziarnistych. Woda z poziomu czerpana jest przez gminne ujęcia wodociągowe. Z kolei mieszkańcy nie zwodociągowanych wsi korzystają głównie z zasobów I poziomu wodonośnego. Zalegają one na obszarach wysoczyznowych, zazwyczaj na głębokości około 5-10 m, a w strefie przykrawędziowej wysoczyzny na głębokości 10-20 m. Wody te niestety często odbiegają od aktualnych norm jakościowych. Ujęcia zaopatrujące gminną sieć ujmują wodę z położonego na większych głębokościach (32-78m) II poziomu wodonośnego. Są to dwa ujęcia, zlokalizowane na terenie wsi Sumin oraz Osiek-Obórki wraz ze stacjami uzdatniania wody. Praca tych stacji, ze średnią wydajnością ok. 800 m³/dobę, pokrywa w całości zapotrzebowanie na wodę wszystkich mieszkańców gminy Osiek.

Obszar Gminy Rogowo obfituje we wszystkie rodzaje wód podziemnych (gruntowe, wgłębne i głębinowe), związanych zarówno z utworami wodonośnymi piętra czwartorzędowego oraz trzeciorzędowego. Aktualnie zatwierdzone zasoby wód czwartorzędowych szacowane są na ok. 1428 tys. m³/rok. Przy obecnym rocznym zużyciu wody w skali roku - 200 tys. m³/rok, stanowi to zaledwie ok. 14% zasobów. Szereg poziomów wodonośnych występują w obrębie czwartorzędowego piętra wodonośnego. Poziom wód trzeciorzędowych występuje w piaskach mioceńskich, oddzielony od czwartorzędowych miąższą warstwą ilów plioceńskich. Gmina zaopatrywana jest głównie z trzech ujęć wód podziemnych z poziomu czwartorzędu w

miejsowościach Rogowo, Nadróż i Sosnowo. Średnia godzinowa wydajność ujęć wynosi odpowiednio 70, 55 i 38 m³/h.

Na obszarze Gminy Rypin również występują wszystkie wymienione rodzaje wód które są związane wiekowo zarówno z czwartorzędem jak i trzeciorzędem. Największe zasoby wód podziemnych, stanowiące podstawowe źródło zaopatrzenia ludności gminy, związane są z utworami wodonośnymi piętra czwartorzędowego. W gminie zlokalizowano 4 ujęcia wód czwartorzędowych w: Borzyminie, Kowalkach, Sadłowie i Starorypinie (o łącznej wydajności ok. 339 m³/dobę). Zatwierdzone zasoby eksploatacyjne wód czwartorzędowych szacuje się na ok. 1594,32 tys. m³/rok. Zużycie wody ogółem z sieci wodociągowej równe jest około 10 % zatwierdzonych zasobów, dlatego też gmina posiada duże rezerwy umożliwiające dalszy zrównoważony wzrost zużycia wody.

W obrębie Gminy Skrwilno funkcjonują dwa zbiorcze wodociągi: w Skrwilnie i Okalewie, każdy z własnym ujęciem wody z poziomów czwartorzędowych. Gmina wyróżnia się położeniem prawie całą swoją powierzchnią w zasięgu Głównego Zbiornika Wód Podziemnych nr 215, z którego zasobów dotychczas nie korzystano. W obrębie gminy zlokalizowano również studnie głębinowe ujmujące wody czwartorzędowe dla potrzeb lokalnych (Urszulewo, Czarnia Duża i Skudzawy), charakteryzujące się zróżnicowaną wydajnością. Ponadto mieszkańcy korzystają z indywidualnych ujęć przyzagrodowych, najczęściej studni kopanych ujmujących wodę podskórną (gruntową). Jej jakość zazwyczaj odbiega od norm wymaganych dla wody pitnej.

Dla Gminy Świdziebnia duże znaczenie gospodarcze posiadają wody gruntowe I poziomu wodonośnego, eksploatowane głównie przez indywidualne gospodarstwa domowe. Z kolei gminne ujęcia wodociągowe pobierają wodę z II poziomu wodonośnego, zaopatrując zwodociągowaną część gminy. Obecnie eksploatowane jest jedno ujęcie wody o średniej przepustowości 443 m³/dobę. II poziom wodonośny, związany z warstwą piasków średnio- i drobnoziarnistych, zalega na głębokości 45-53 i 52-60 m.

Gmina Wapielsk zaopatrywana jest w wody z ujęć poziomu czwartorzędu. Głównym źródłem zaopatrzenia w wodę jest wodociąg gminny czerpiący wodę z ujęcia w miejscowości Półwiesk Duży oraz wodociągi zakładowe.

Wykorzystane źródła (dokumenty strategiczne samorządów terenu LGD):

- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospoarki Odpadami dla Powiatu Rypińskiego na lata 2009-2012 z perspektywą na lata 2013-2016;
- Program Ochrony Środowiska Powiatu Brodnickiego;
- Strategia Rozwoju Gminy Brzuze,
- Plan Rozwoju Gminy Osiek na lata 2008-2015;
- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospoarki Odpadami dla Gminy Rogowo na lata 2005-2008 z perspektywą na lata 2009-2014;

- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospoarki Odpadami dla Gminy Rypin;
- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospoarki Odpadami dla Gminy Skrwilno;

2.5. Pozostałe zasoby – surowce mineralne i in.

Surowce naturalne (kopaliny) należą do nieodnawialnych zasobów środowiska przyrodniczego. Tworzą je przede wszystkim wszelkie pierwiastki i substancje wydobywane z pokładów ziemi (w lotnym, płynnym i stałym stanie skupienia), wykorzystywane przez człowieka w gospodarce i w życiu codziennym. Według ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. Prawo geologiczne i górnicze, kopaliny dzielimy na podstawowe i pospolite. Do kopalin podstawowych zaliczamy m.in. surowce energetyczne (np. węgiel kamienny, brunatny, ropa naftowa, gaz ziemny), kruszce metali szlachetnych, rudy metali, rudy pierwiastków rzadkich oraz promieniotwórczych, minerały skalne i in. Pozostałe kopaliny, nie wymienione bezpośrednio w ustawie, należą do pospolitych. Na omawianym obszarze LGD występują jedynie złoża kopalin pospolitych – piaski, żwiry, gliny, kreda jeziorna i torfy. Jedynie na obszarze trzech gmin (Świdziebnia, Wąpielsk i Skrwilno) zlokalizowane są złoża kruszywa naturalnego, które umożliwiłyby potencjalne ich opłacalne wydobycie. Pozostałe gminy nie dysponują kopalinami w ogóle lub wielkość zasobów nie zezwala na ekonomiczne użytkowanie złóż. Najczęściej wydobywaną kopaliną na terenie całego LGD jest piasek. Drugim co do wielkości zasobów surowcem jest torf, jednakże jego eksploatacja nie jest obecnie prowadzona. Dzieje się tak ze względu na fakt, że torfowiska mają bardzo ważne znaczenie dla retencjonowania wód opadowych i płynących. Ponadto część torfowisk jest objęta ochroną prawną, gdyż wpływa na stany wód powierzchniowych występujących na omawianym obszarze.

Tabela 5 Surowce naturalne zlokalizowane na terenie gmin LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ

Lp.	Gmina	Rodzaj surowców naturalnych
1.	Brzuze	Lokalne, niewielkie zasoby kruszywa naturalnego w postaci piasków, żwirów, ilów i gliny zwałowej. Brak znaczenia gospodarczego ze względu na parametry techniczne kruszywa oraz niewielką ilość zasobów. Złoża torfu w większości obszaru wyeksploatowane.
2.	Górzno	Udokumentowane złoża kruszywa naturalnego w okolicy Rudy, w chwili obecnej złożo nieeksploatowane.
3.	Osiek	3 niewielkie zasoby kruszywa naturalnego: w okolicach Osieka i Obórek (piasek) oraz udokumentowane złożo Rumunki-Łapinóż. Są to złoża nieeksploatowane; istnieją też 2 prognostyczne obszary występowania kredy jeziornej w okolicach wsi Jeziorki i Kamionki; w dolinie rzeki Rypienicy znaczne zasoby złóż torfowych

4.	Rogowo	Zasoby kruszywa naturalnego (piaski, żwiry, pospółka, surowce ilaste-gliny zwałowe) – udokumentowane i częściowo eksploatowane, w wielu miejscach na terenie całej gminy. Najważniejsze złoża to: „Huta Chojno” i „Świeżawy”. Występują również pokłady częściowo wyeksploatowanego torfu, których przeciętna miąższość wynosi 1,5 – 2 m.
5.	Rypin	Występują 4 prognostyczne obszary kruszywa naturalnego (piasek i żwir) w pobliżu miejscowości Sikory, Dębiany, Zakrocz, Stępowo; Aktualnie nie rozpoczęto ich eksploatacji.
6.	Skrwilno	Stwierdzono niewielkie pokłady kruszywa naturalnego – piasek, eksploatowany głównie w trzech rejonach: Warszawka-Klepczarnia, Urszulewo, Szczawno (również kreda jeziorna). Zasoby torfu na terenie gminy nie nadają się do wykorzystania na skalę przemysłową, ze względu na małą miąższość i popielność powyżej 20 %, nie są więc eksploatowane
7.	Świdziebnia	Udokumentowane i eksploatowane złoża kruszywa naturalnego - piaski z niewielką domieszką drobnego żwiru (6 punktów odkrywkowych). Wytypowano 6 stanowisk prognostycznych obszarów występowania kredy jeziornej.
8.	Wąpielsk	Obecnie wydobywa się przemysłowo kruszywo naturalne - piasek i żwir pochodzenia rzecznoego na terasach doliny Drwęcy. Udokumentowane 6 złóż kruszywa, w tym w Radzikach Dużych oraz Tomkowie. Wydobycie kruszywa nie pozostaje obojętne dla równowagi krajobrazu Doliny Drwęcy. Ponadto w okolicy wsi Ruszkowo i Półwiesk Duży zlokalizowano dwa dotychczas nie eksploatowane złoża kredy jeziornej.

Wykorzystane źródła (dokumenty strategiczne samorządów terenu LGD):

- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospodarki Odpadami dla Powiatu Rypińskiego na lata 2009-2012 z perspektywą na lata 2013-2016;
- Program Ochrony Środowiska Powiatu Brodnickiego;
- Strategia Rozwoju Gminy Brzuze,
- Plan Rozwoju Gminy Osiek na lata 2008-2015;
- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospoarki Odpadami dla Gminy Rogowo na lata 2005-2008 z perspektywą na lata 2009-2014;
- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospoarki Odpadami dla Gminy Rypin;
- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospoarki Odpadami dla Gminy Skrwilno.

3. Uwarunkowania przyrodnicze

3.1. Fauna

Analizowany obszar LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ charakteryzuje się różnorodnością warunków geologicznych, krajobrazowych, hydrologicznych jak również topoklimatem. Krajobraz, na który składają się Wysoczyzna Dobrzyńska oraz Równina Urszulewska, zawiera zarówno tereny wzniesień, jak również doliny, rynny czy też inne obniżenia terenu. Zróżnicowanie stopnia lesistości oraz form użytkowania (zwarty las, przerzedzony las, polany, łąki i torfowiska, pola uprawne, pastwiska, teren zabudowany) oraz lokalizacja wód płynących i stojących, wpływa na wzrost możliwości siedliskowych wśród fauny i flory. Czynniki te, determinujące względną mnogość występujących potencjalnych siedlisk (nisz ekologicznych), kształtują bezpośrednio bioróżnorodność gatunkową niniejszego terenu. Na wzrost liczby gatunków wpływają również duża liczba obszarów i powierzchnia objęta ochroną prawną (parki krajobrazowe, rezerваты, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000).

Wśród siedlisk leśno-łąkowo-polnych można znaleźć przykładowo następujące gatunki fauny:

- **SSAKI** – sarna europejska (*Capreolus capreolus*), jelen szlachetny (*Cervus alaphus*), dzik (*Sus scorfa*), łoś (*Alces alces*), lis (*Vulpes vulpes*), ryś (*Lynx lynx*), wilk (*Canis lupus*), nornica ruda (*Myodes glareolus*), ryjówka aksamitna (*Sorex araneus*), mopek (*Barbastella barbastellus*), borowiaczek (*Nyctalus leisleri*), nocek duży (*Myotis myotis*), smużka leśna (*Sicista betulina*), jeż wschodni (*Erinaceus poumanicus*),
- **PTAKI** – orlik krzykliwy (*Aquila pomarina*), orzeł bielik (*Haliaeetus albicilla*), myszołów zwyczajny (*Buteo buteo*), krogulec (*Accipiter nisus*), kania czarna (*Milvus migrant*), dudek (*Upupa epos*), bocian czarny (*Ciconia nigra*), bocian biały (*Ciconia ciconia*), lelek (*Caprimulgus europaeus*), dzięcioł średni (*Dendrocopos medius*), dzięcioł czarny (*Dryocopus martius*), jarząbek (*Bonasa bonasia*), puszczyk (*Strix aluco*), świstunka leśna (*Phylloscopus sibilatrix*), sikora uboga (*Poecile palustris*), muchówka mała (*Ficedula parva*), muchołówka żałobna (*Ficedula hypoleuca*), lerka (*Lullula arborea*), jarzębatka (*Sylvia nisoria*), derkacz (*Crex crex*)
- **GADY** – padalec zwyczajny (*Anguis fragilis*), zaskroniec (*Natrix natrix*), żmija zygzakowata (*Vipera berus*), gniewosz plamisty (*Coronella austriaca*)

Wśród siedlisk wodnych i przywodnych (torfowiska, bagna) wyróżniono między innymi następujące gatunki zwierząt:

- **SSAKI** – bóbr europejski (*Castor fiber*), rzesorek rzeczek (*Neomys fodiens*), wydra (*Lutra lutra*),
- **PTAKI** – błotniak stawowy (*Cirrus aeruginosus*), perkoz dwuczuby (*Podiceps cristatus*), trzcinniczek zwyczajny (*Acrocephalus scirpaceus*), zimorodek (*Albedo atthis*), czapla siwa (*Ardea cinerea*), żuraw (*Grus grus*), bąk (*Botaurus stellaris*), bekas kszyk (*Gallinago gallinago*), łyska (*Fulica atra*), głowieńka (*Aythya ferina*), kaczka krzyżówka (*Anas platyrhynchos*), cyraneczka (*Anas crecca*), perkoz rdzawoszyi (*Podiceps grisegena*), perkozek (*Podiceps ruficollis*), kropiatka (*Porzana porzana*),
- **PŁAZY** – rzekotka drzewna (*Hyla arborea*), ropucha paskówka (*Bufo calamita*), traszka grzebieniasta (*Triturus cristatus*), traszka zwyczajna (*Lissotriton vulgaris*), żaba trawna (*Rana temporaria*), kumak nizinny (*Bombina bombina*), żaba moczarowa (*Rana arvalis*), ropucha szara (*Bufo bufo*),
- **GADY** – żółw błotny (*Emys orbicularis*)
- **RYBY** – karaś (*Carassius carassius*), leszcz (*Aramis brama*), lin (*Tinca tinca*), płoć (*Rutilus rutilus*), sieja (*Coregonus lavaretus*), sielawa (*Coregonus albula*), szczupak (*Esox lucius*), węgorz (*Anguilla anguilla*), piskorz (*Misgurnus fossilis*), głowacz białopłetwy (*Cottus gobio*), koza (*Cobitis taenia*), certa (*Vimba vimba*), lipień (*Thymallus thymallus*), świnka (*Chondrostoma nasus*), łosoś atlantycki (*Salmo salar*), różanka (*Rhodeus sericeus*), boleń (*Aspius aspius*), miętus (*Lota lota*), jaź (*Leuciscus idus*), kleń (*Leuciscus cephalus*)
- minóg strumieniowy (*Lampetra planeri*) oraz minóg rzeczny (*Lampetra fluviatilis*)

Wymienione powyżej ponad 80 gatunków kręgowców to zaledwie około 20-25% całej puli gatunkowej zasiedlającej krajobraz tej części Ziemi Dobrzyńskiej. Największą liczbę gatunków wyróżniamy wśród ptaków, których łączna liczba określana jest szacunkowo na ok. 200. Różnorodność biologiczna fauny jest zróżnicowana w stosunku do terenów poszczególnych gmin LGD. Wyróżniającą się gminą o najwyższej bioróżnorodności jest Górzno, którego teren zawiera duży odsetek terenów leśnych, zarówno zwartych, jak i zadrzewień śródpolnych, dużą liczbę akwenów wodnych różnej wielkości, liczne rzeki i strumienie oraz dużą powierzchnię pokrytą formami ochrony przyrody. Układ ten sprzyja połączeniom korytarzy ekologicznych i zachowaniu *status quo* wśród zasobu gatunków.

Faunę o dużej bioróżnorodności spotkamy również na obszarze gmin Skrwilno (duży odsetek powierzchni zalesionej, jeziora Urszulewskie i Skrwileńskie, rzeka Skrwa) oraz Wapielsk (zalesiona dolina rzeki Drwęcy, jeziora). Na terenach gmin o mniejszym stopniu zalesienia dużą rolę w kształtowaniu i utrzymaniu bioróżnorodności gatunkowej odgrywają zadrzewienia śródpolne oraz ciągi roślinności otaczające ciek wodny i jeziora. Te zazwyczaj podłużne zbiorowiska roślinności tworzą tak zwane korytarze ekologiczne, które służą różnym gatunkom fauny jako schronienie, miejsce bytowania oraz szlak przemieszczania się dla migrujących zwierząt.

Najciekawszymi gatunkami zwierząt, wyróżniających analizowany teren na tle województwa czy kraju, są między innymi: minóg rzeczny i strumieniowy, żółw błotny oraz ptaki: bąk, bączek, bocian czarny, kropiatka, derkacz, zimorodek, bielik, kania czarna. Wymienione gatunki miejscowej fauny zasługują na szczególną uwagę i opiekę ze względu na ich wąskie spektra ekologiczne. Osiągnięcie przez nie odpowiedniego sukcesu rozrodczego przebiegać może jedynie w specyficznych biotopach łatwo ulegających degradacji.

Najbardziej charakterystycznym przykładem opisanych zależności jest minóg rzeczny, którego liczebność systematycznie spada na terenie Polski. To właśnie Drwęca, Skrwa czy Rypienica i ich dopływy są miejscem rozrodu tego gatunku. Z ekologią tych zwierząt związana jest wędrówka dorosłych minogów z wód Bałtyku, aby raz w życiu odbyć tarło w rzekach. W tutejszych zakolach rzek przez cztery lata trwa rozwój larw minoga, zwanych ślepicami, które objęto ochroną gatunkową. Również w wymienionych powyżej rzekach występuje drugi gatunek tego bezzuchwowca – minóg strumieniowy, który w przeciwieństwie do minoga rzeczny prowadzi osiadły tryb życia.

Teren Ziemi Dobrzyńskiej jest również wyjątkowy pod względem siedliska żółwia błotnego – stanowisko w Kowalkach, gmina Rypin. Jest to stare stanowisko tego gada, jedno z nielicznych na terenie całego kraju. Spośród opisanych powyżej ptaków, najcenniejsze gatunki występują w granicach LGD w zaledwie kilku lub kilkunastu parach lęgowych. Ich stanowiska lęgowe związane są głównie z kompleksami leśnymi krajobrazu pojeziernego Górznieńsko-Lidzbardzkiego Parku Krajobrazowego, dolinami Drwęcy, Skrwy, torfowiskami, rozległymi łąkami oraz jeziorami z rozwiniętym pasem trzciny i szuwarów.

3.2. Flora

Na różnorodność gatunków fauny bezpośredni wpływ ma różnorodność siedlisk i zbiorowisk roślinnych porastających analizowany obszar. W skład zbiorowisk roślinnych wchodzi różne typy roślin i grzybów – od jednokomórkowych glonów i grzybów, poprzez porosty, mszaki,

paprotniki oraz rośliny nasienne. Różnorodność form i typów roślinności koreluje bezpośrednio z różnorodnością gatunków zwierząt, które zwykle się nimi pożywiają lub są dla nich schronieniem. Analizowany obszar Ziemi Dobrzyńskiej porastają szeregi zbiorowisk, wśród których można wyróżnić m.in.:

- Suche wrzosowiska (*Calluno-Genistion*, *Polio-Callunion*, *Calluno-Arctostaphylion*)
- Ciepłolubne, śródładowe murawy napiaskowe (*Koelerion glaucae*)
- Zimnowilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)
- Ziołorośla górskie (*Adenostylin alliariae*) i ziołorośla nadrzeczne (*Convolvuletalia sepium*)
- Torfowiska wysokie z roślinnością torfotwórczą
- Torfowiska przejściowe i trzęsawiska
- Torfowiska nakredowe
- Brzegi lub osuszane dna zbiorników wodnych ze zbiorowiskami z Littorelletea, Isoeto-Nanojuncetea
- Naturalne i dystroficzne zbiorniki wodne
- Grań środkowoeuropejski i subkontynentalny (*Galio-Carpinetum*, *Tilio-Carpinetum*)
- Grań zboczowy (*Aceri-Tilietum*)
- Buczyzna niżowa (*Melico-Fagnetum*)
- Bory i lasy bagienne (*Vaccinio uliginosi-Betuletum*, *Pino mugo-Sphagnetum*, *Sphagno girgensohnii-Piceetum*)
- Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnenion glutinoso-incanae*, olsy źródłiskowe)
- Łęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe (*Ficario-Ulmetum*)
- Ciepłolubne dąbrowy (*Quercetalia pubescenti-petraeae*)
- Sosnowy bór chrobotkowy (*Cladonio-Pinetum*, *Peucedano-Pinetum*)

Wśród poszczególnych zbiorowisk roślinnych wyróżniono gatunki flory z podziałem na mszaki, paprotniki oraz rośliny nasienne. Ponadto oddzielono gatunki wchodzące w skład drzewostanów. Część wymienionych poniżej roślin występuje w więcej niż jednym zbiorowisku (rośliny o dużym zakresie ekologicznym), druga część natomiast to rośliny tzw. wskaźnikowe (o wąskim zakresie ekologicznym), specyficzne jedynie dla określonego zbiorowiska i niszy ekologicznej. Zgodnie z tymi założeniami spotykane gatunki roślin na terenie zbiorowisk roślinnych Ziemi Dobrzyńskiej można przedstawić następująco:

MSZAKI: widłak wroniec (*Huperzia selago*), widłak spłaszczony, widłak jałowcowaty, torfowiec Warnstorfa (*Sphagnum warnstorffii*), widłak cyprysowy (*Diphasiastrum tristachyum*)

PAPROTNIKI: paprotka zwyczajna, narecznica grzebieniasta

ROŚLINY NACZYNIOWE: wawrzynek wilczelyko, lilia złotogłów (*Lilium martagon*), kopytnik pospolity, marzanka wonna, turówka leśna, rosiczka okrągłolistna, gwiazdnica grubolistna, pluskwica europejska, storczyk szerokolistny, bagnica torfowa, przygielka biała, kłóc wiechowata (*Cladium mariscus*), kocanki piaskowe, sierpowiec błyszczący, leniec bezpodkwiatkowy, sasanka otwarta, skalnica torfowiskowa, starodub łąkowy, lipiennik Loesela, konwalia majowa, kruszyna pospolita, przytulia wonna, bluszcz pospolity (*Hedera helix*), rojownik pospolity, grzybień biały, podkolan biały, pierwiosnek lekarski, porzeczka czarna, kalina koralowa, turzyca strunowa (*Carex chordorrhiza*), tujowiec bagienny (*Helodium blandowii*), pomocnik baldaszkowaty (*Chimaphila umbellata*), bagno zwyczajne (*Ledum palustre*), dziewięciśń bezłodygowy (*Carlina acaulis*), czosnek niedźwiedzi (*Alium ursinum*), storczyk Fuchsa (*Dactylorhiza fuchsii*), jeżogłówka najmniejsza (*Sparganium minimum*), turzyca obła (*Carex diandra*), rdestnica pływająca (*Potamogeton natans*), cis pospolity (*Taxus baccata*),

Główne gatunki tworzące drzewostany: sosna zwyczajna, dąb szypułkowy i bezszypułkowy, grab zwyczajny, klon zwyczajny, klon jawor, buk pospolity, lipa szerokolistna, lipa drobnolistna, olcha biała, świerk pospolity, wiąz pospolity, wiąz górski, wiąz polny, modrzew europejski.

Na terenie Ziemi Dobrzyńskiej w ramach obszaru LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ stwierdzono stanowiska ponad 1000 gatunków roślin, z których ponad 100 jest objętych prawną ochroną gatunkową. Największa pula gatunków jest rozmieszczona na terenie Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego, poszczególnych rezerwatów przyrody oraz wzdłuż naturalnych cieków i akwenów wodnych. Wysoka bioróżnorodność gatunków jest niewątpliwie wielką atrakcją dla turystyki specjalistycznej oraz obiektem badań wielu ośrodków naukowo-dydaktycznych w regionie, jak i całym kraju (np. UMK w Toruniu, SGGW w Warszawie).

Wykorzystane źródła:

- Standardowe Formularze Danych dla Obszarów Specjalnej Ochrony (OSO) i Specjalnych Obszarów Ochrony (SOO) Natura 2000 występujących w granicach LGD: www.natura2000.gdos.gov.pl;
- Centralny Rejestr Form Ochrony Przyrody Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska: <http://crfop.gdos.gov.pl>;
- Program Ochrony Środowiska wraz z Planem Gospodarki Odpadami dla Powiatu Rypińskiego na lata 2009-2012 z perspektywą na lata 2013-2016;
- Program Ochrony Środowiska Powiatu Brodnickiego;
- Starostwo Powiatowe w Brodnicy, strona www.powiat.brodnica.com.pl; strona www.powiat.brodnica.net,
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Brodnica, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/brodnica;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Skrwilno, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/skrwilno;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Golub-Dobrzyń, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/golub_dobrzyn

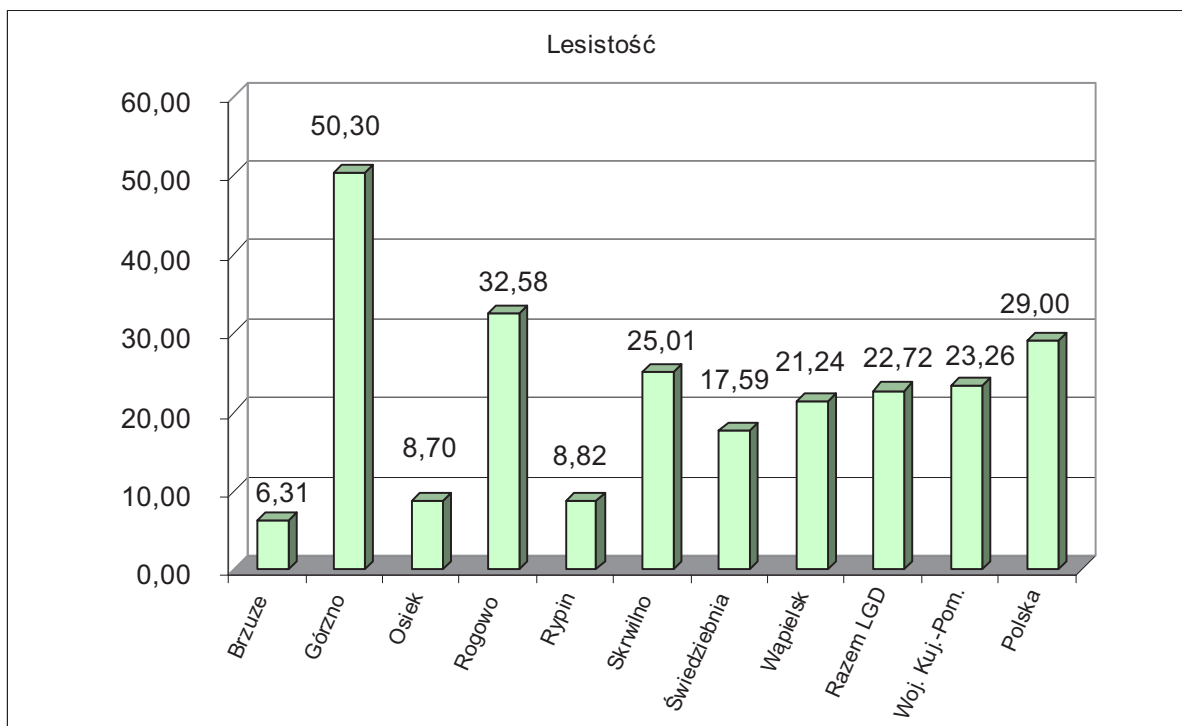
3.3. Zasoby leśne i leśnictwo

Obszar wyznaczony granicami gmin LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ charakteryzuje się dosyć niskim stopniem zalesienia - 22,7%. To wartość porównywalna z lesistością województwa kujawsko-pomorskiego (23,26%), natomiast znacznie niższa od poziomu lesistości całego kraju, oszacowanego na 29% (2008 r.). Lasy na tym terenie występują nierównomiernie, stopień lesistości jest zróżnicowany na terenie poszczególnych gmin – od 6,31% w Gminie Brzuze do ponad 50,3% w Gminie Górzno. Największą lesistością odznaczają się tereny położone na północnym-wschodzie, wschodzie, południowym-wschodzie oraz południu obszaru LGD (tereny gmin: Górzno, Skrwilno oraz Rogowo).

Tabela 6 Udział powierzchni leśnej na terenie poszczególnych gmin LGD

Wyróżnienie	Powierzchnia gminy	Powierzchnia gr. leśnych	Lasy	Lesistość	Lasy Skarbu Państwa		Lasy prywatne	
					ha	%	ha	%
J.m.	ha	ha	ha	%	ha	%	ha	%
Brzuze	8 640,0	552,2	545,6	6,31	419,8	76,02	132,4	23,98
Górzno	11 968,0	6 185,4	6 019,5	50,30	5 886,2	95,16	299,2	4,84
Osiek	7 500,0	659,1	652,8	8,70	437,9	66,44	221,2	33,56
Rogowo	14 101,0	4 677,7	4 594,4	32,58	3 391,7	72,51	1 286,0	27,49
Rypin	13 208,0	1 171,9	1 164,7	8,82	651,5	55,59	520,4	44,41
Skrwilno	12 281,0	3 148,0	3 071,5	25,01	2 465,9	78,33	682,1	21,67
Świedziebnia	10 367,0	1 865,5	1 823,3	17,59	1 689,2	90,55	176,3	9,45
Wąpielsk	9 321,0	2 012,8	1 979,8	21,24	1 623,3	80,65	389,5	19,35
Razem LGD	87 386,0	20 272,6	19 851,6	22,72	16 565,5	81,71	3 707,1	18,29
Woj. Kuj.-Pom.	1 797 169,0	427 897,3	418 023,5	23,26	381 829,4	89,23	46 067,9	10,77
Polska	31 267 938,0	9 272 558,0	9 066 362,5	29,00	7 637 282,4	82,36	1 635 275,6	17,64

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS 2008

Ryc. Lesistość poszczególnych gmin LGD na tle województwa kujawsko-pomorskiego.

Najmniejszym odsetkiem obszarów leśnych charakteryzują się gminy: Brzuze (6,31 %), Osiek (8,70%) oraz Rypin (8,82%). Jest to związane przede wszystkim z intensywnie rozwiniętą gospodarką rolną na tych terenach, która opiera się głównie o duże powierzchnie gleb wysokich i średnich klas bonitacyjnych oraz dosyć dobrą dostępność do wód powierzchniowych (jezior i cieków wodnych). Sprzyjające zasoby glebowe i hydrologiczne doprowadziły do stopniowego zastępowania lasów polami uprawnymi oraz pastwiskami dla hodowli zwierząt. Oddziałująca w przeszłości intensywna i postępująca antropopresja na środowisko przyczyniła się do prawie całkowitego odlesienia tych terenów. Resztki drzewostanu pozostały głównie w postaci śródpolnych enklaw, porastających zwykle nieurodzajne płaty gleb lub skarpy i inne niekorzystne dla działalności rolniczej powierzchnie. Mimo wszystko nawet na tym terenie znajduje się kilka zachowanych kompleksów leśnych o dużych wartościach przyrodniczych i bogatej faunie i florze. Największym stopniem lesistości charakteryzują się gminy Górzno (50,30%), Rogowo (32,58%) oraz Skrwilno (25,01%), co jest bezpośrednio związane z położeniem w obrębie zwartych kompleksów leśnych Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego oraz kompleksów leśnych porastających Równinę Urszulewską. Zachowanie tak dużych powierzchni leśnych na tych terenach spowodowane jest przede wszystkim czynną ochroną obszarów Parku Krajobrazowego oraz poszczególnych rezerwatów (Gmina Górzno) oraz słabymi, zwykle nieurodzajnymi glebami wytworzonymi na piaskach Sandru Równiny

Urszulewskiej (Gmina Skrwilno i Rogowo). Znajdujące się na tym terenie zasoby leśne charakteryzują się bardzo wysoką różnorodnością i mozaikowością siedlisk, co przekłada się bezpośrednio na bioróżnorodność gatunków fauny i flory. Oprócz Parku Krajobrazowego zlokalizowano tutaj 6 z 8 rezerwatów przyrody oraz 2 z 3 obszarów Natura 2000 występujących na całym obszarze LGD.

Udział lasów, zadrzewień śródpolnych i parków w krajobrazie przyrodniczym i kulturowym człowieka ma bardzo duże znaczenie ze względu na różnorakie funkcje, które pełnią:

- Lasy są przede wszystkim największym producentem tlenu, największym absorbentem zanieczyszczeń powietrza produkowanych przez człowieka (dwutlenek węgla, pyły i in. szkodliwe substancje).
- Lasy pełnią funkcje wodochronne – stanowią swoisty filtr biologiczny dla zbiorników i cieków wodnych. Biogenne związki azotu i fosforu z rolniczych źródeł obszarowych są „przechwytywane” przez powierzchnie zalesione, dzięki czemu mniej substancji organicznych przedostaje się do wód (ograniczenie nadmiernej eutrofizacji).
- Lasy pełnią funkcje glebochronne – systemy korzeniowe zapobiegają osunięciom wierzchniej warstwy gleb, hamują ich erozję, dzięki czemu utrwalają skarpy, strome wzniesienia, jary i doliny rzeczne.
- Lasy chronią krajobraz przyrodniczy przed nadmiernym hałasem emitowanym przez ciągi komunikacyjne oraz siedliska człowieka – w zależności od składu gatunkowego drzewostanu pas lasu o szerokości 20 m obniża hałas o kilka do kilkunastu decybeli.
- Lasy są regulatorem i buforem stosunków wodnych - opóźniają odpływ wód z opadów atmosferycznych do zbiorników i cieków wodnych. Teren zalesiony jest w stanie przyjąć o wiele większą dawkę opadów w porównaniu do pól uprawnych czy terenów zabudowanych – spływ powierzchniowy wód w lesie w zasadzie nie występuje. Korony drzew oraz gęste zakrzewienia zatrzymują również duże ilości opadów tzw. „poziomych” (mgła, sadz i szron).
- Lasy jako siedlisko zwierząt - kompleksy leśne, zarówno zwarte jak i rozproszone, stanowią główną ostoję i szlaki wędrówne dla zwierzyny, są miejscem żerowania i rozrodu niezliczonej liczby gatunków zwierząt.
- Drzewostany jako czynnik kształtujący lokalny mikroklimat - lasy oraz mniejsze lokalne zadrzewienia dodatkowo wpływają na klimat (związany m.in. z wpływem na obieg wody w przyrodzie) oraz na biocenozy przyległych pól i łąk. Powodują zmniejszenie prędkości wiatru, „łamanie” strumieni powietrza, dzięki czemu zmniejsza się erozyjne i

wysuszające działanie wiatrów. Znacząca masa liści drzew, w procesie ewapotranspiracji wyparowuje duże ilości wody, przez co zwiększa wilgotność powietrza chroniąc inne rośliny (w tym uprawne) przed nadmiernym wysuszeniem w gorące letnie dni.

- Funkcja rekreacyjna i edukacyjna - powierzchnie leśne wraz z jeziorami i ciekami wodnymi, tworzą swoisty klimat, sprzyjający odpoczynkowi i rekreacji człowieka. W ocenie potencjalnego turysty stanowią jedną z głównych atrakcji danego terenu.

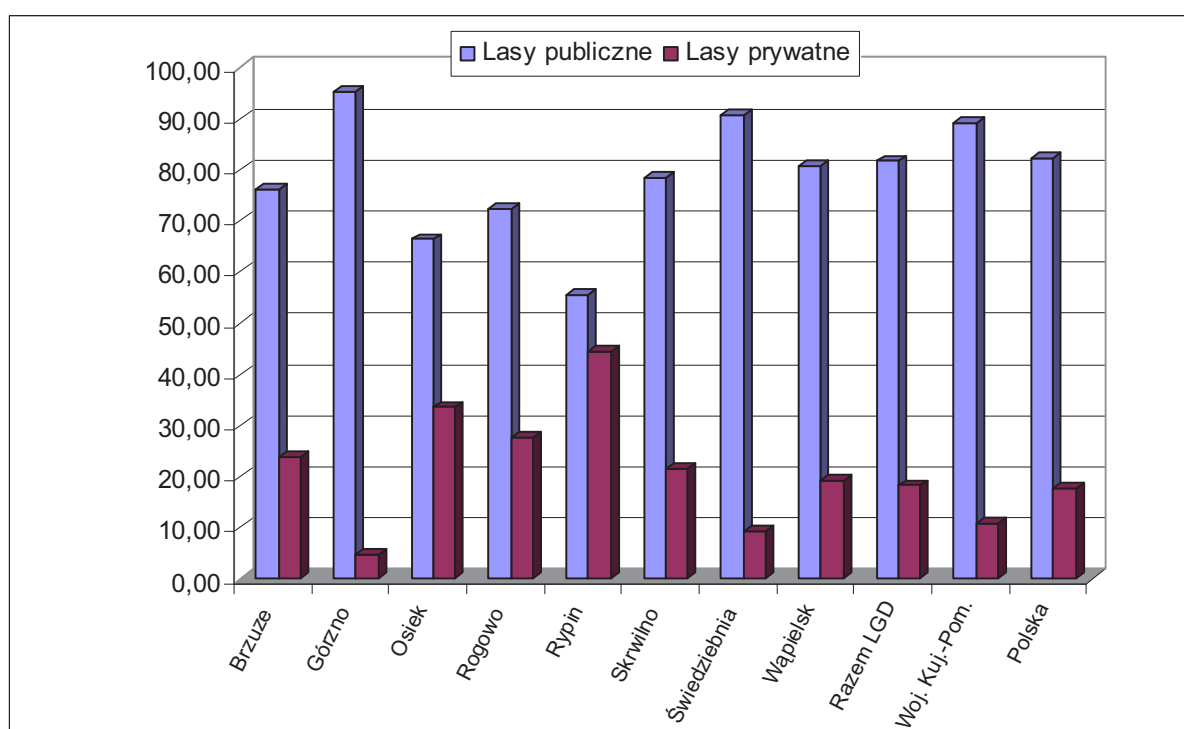
Duże znaczenie na zachowanie powierzchni leśnej i racjonalną gospodarkę zasobami leśnymi ma struktura własności. W Polsce lasy są we władaniu zarówno Skarbu Państwa (własność publiczna), jak również podmiotów prywatnych (osoby fizyczne, spółki, a także kościoły i inne podmioty). Prawie cała powierzchnia lasów będących własnością Skarbu Państwa jest przekazana w zarząd Państwowemu Gospodarstwu Leśnemu – Lasy Państwowe. PGL LP zarządzają powierzchniami leśnymi, zorganizowane w strukturę: Regionalnych Dyrekcji, Nadleśnictw oraz najmniejszych jednostek - Leśnictw. Zarządzanie lasami przez PGL LP jest gwarantem racjonalnej gospodarki zasobami leśnymi, gdyż swoją działalność opiera między innymi o ustawę z dnia 28 września 1991 r. *o lasach* (z późn. zm.), uchwalone dokumenty strategiczne na poziomie krajowym i regionalnym. Każde z nadleśnictw realizuje sporządzony plan urządzania lasu. Dokument ten szczegółowo wyznacza powierzchnie lasu przeznaczone do wycinki, działań pielęgnacyjnych oraz prac odnowieniowych. Wspomniana ustawa o lasach obliguje PGL LP do prowadzenia gospodarki leśnej według następujących zasad:

- Zasada powszechnej ochrony lasów,
- Zasada trwałości utrzymania lasów,
- Zasada ciągłości i zrównoważonego wykorzystania wszystkich funkcji lasów,
- Zasada powiększania zasobów leśnych.

Z punktu widzenia środowiska gorzej przedstawia się sytuacja w lasach użytkowanych przez podmioty prywatne. Gospodarka leśna w tych lasach opiera się o uproszczony plan urządzania lasu. Jednym z wiodących celów gospodarki w tego typu lasach jest zwykle działalność zarobkowa, skutkująca najczęściej wycinką drzewostanu w najniższym wieku rębny. Po przeprowadzonej wycince starego drzewostanu, prywatny właściciel takiego lasu jest również częściowo zobligowany do kolejnych nasadzeń. Jednakże w praktyce nie wszędzie jest to realizowane przez właścicieli. Sposób wycinki też nie jest najczęściej korzystny – realizuje się ją zwykle za pomocą rębni zupełnej, czyli całkowitej likwidacji

drzewostanu wraz z wytworzonym podszytem. Na tego typu terenach obserwujemy zwykle postępującą fragmentację drzewostanu.

Na terenie Gmin Stowarzyszenia LGD, struktura własności lasów jest stosunkowo zróżnicowana. Największy udział własności prywatnej powierzchni leśnej występuje na terenie gmin Rypin (44,41%), Osiek (33,56%) i Rogowo (27,49%). Z kolei największa przewaga własności publicznej lasów, będącej w głównej mierze w zarządzie PGL Lasy Państwowe, występuje w obrębie gmin: Górzno (95,16%) oraz Świdziebnia (90,55%). Ogólny udział własności prywatnej na lasach, na obszarze Gmin Stowarzyszenia (18,29%) jest prawie dwa razy wyższy, niż średnia dla całego województwa kujawsko-pomorskiego (10,77%), ale porównywalny w skali całego kraju (17,64%).

Ryc. Struktura własności powierzchni leśnych na terenie LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ.

Obszar Lokalnej Grupy Działania Gmin Dobrzyńskich Region Północ położony jest w obrębie 3 Nadleśnictw Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu: Skrwilno, Golub-Dobrzyń oraz Brodnica. Największą powierzchnię nadzoruje Nadleśnictwo Skrwilno, które obejmuje swym zasięgiem gminy: Skrwilno, Rogowo, Rypin, Świdziebnia oraz częściowo gminę Wąpielsk. Północna część Gminy Wąpielsk jest położona w obrębie Nadleśnictwa Golub-Dobrzyń, natomiast Gmina Górzno w Nadleśnictwie Brodnica.

Na terenach leśnych, zarządzanych przez Lasy Państwowe, prowadzi się zrównoważoną gospodarkę leśną. Opiera się ona na kształtowaniu struktury lasów oraz ich wykorzystaniu w

taki sposób, aby zachować tempo bogactwa biologicznego, wysoką produktywność oraz potencjał regeneracyjny z ograniczoną szkodowością dla ekosystemów leśnych. Obecnie gospodarkę leśną Lasów Państwowych cechuje mniejsza ekstensywność niż kilka dekad temu – zręby zupełnie ogranicza się często na rzecz rębni częściowych, skład gatunkowy drzewostanu dostosowuje się do poszczególnego siedliska, wykonuje się rębnie gniazdowe i remizy dążące do zwiększenia bioróżnorodności lasów oraz miejsca lęgowe dla ptaków, wprowadza się często podszyt z drzew liściastych i in. Ponadto PGL LP w dużej mierze realizuje obowiązek czynnej i biernej ochrony obszarów uznanych za prawnie chronione, które to występują na terenie działania Nadleśnictw.

Głównymi gatunkami lasotwórczymi na analizowanym terenie są: sosna 80%, olsza 7%, brzoza 5%, dąb 5%. Inne gatunki, takie jak: buk, świerk, modrzew i pozostałe zajmują łącznie 3% powierzchni. Dominującym typem siedliskowym lasu na przeważającej powierzchni jest bór mieszany świeży o udziale ponad 57%. Jedynie na terenie Gminy Górzno, będącej w zasięgu Nadleśnictwa Brodnica, gdzie występują żyzniejsze gleby, a tym samym korzystniejsze warunki siedliskowe, dominującym typem siedliskowym jest las mieszany świeży o udziale ok. 50%. Średni wiek drzewostanu na analizowanym terenie systematycznie rośnie i obecnie wynosi ok. 60-65 lat (tzw. „drzewostan w sile wieku”).

Część lasów znajdujących się na obszarze objętym działalnością nadleśnictw posiada status lasów wodochronnych i glebochronnych (lasy występujące na terenie gmin Osiek, Świedziebnia, Brzuze, Wąpielsk).

Wykorzystane źródła:

- Bank Danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego: www.stat.gov.pl/bdr_n/app/strona.indeks;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Brodnica, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/brodnica;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Skrwilno, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/skrwilno;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Golub-Dobrzyń, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/golub_dobrzyn;
- Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Toruniu, strona www.torun.lasy.gov.pl;
- R. Olaczek „Ochrona parków wiejskich”, LOP Zakład Zadrzewień i Zieleni, Warszawa 1974.

4. Formy ochrony przyrody

Na terenie gmin stowarzyszonych w LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ znajdują się prawie wszystkie formy ochrony przyrody przewidziane prawem, z wyłączeniem parku narodowego. Dla ochrony cennych elementów przyrody ustanowiono dotychczas: 1 park krajobrazowy (Górznieńsko-Lidzbarszki Park Krajobrazowy), 2 Obszary Chronionego Krajobrazu, 8 rezerwatów przyrody, 88 pomników przyrody oraz liczne użytki ekologiczne i pozostałe formy ochrony przyrody. Ponadto na terenie LGD utworzono dodatkowo 3 obszary europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000 – 2 na terenie Gminy Górzno oraz 1 na granicy

Gminy Wąpielsk. Taka różnorodność form ochrony przyrody pozwala wnioskować o wysokiej atrakcyjności przyrodniczej oraz badawczej analizowanego terenu. Najbardziej cennym przyrodniczo terenem jest obszar gminy Górzno, co znajduje odzwierciedlenie w występowaniu wszystkich przedstawionych form ochrony przyrody. Również gminy Skrwilno, Wąpielsk i Świdziebnia posiadają na swym terenie pewien zasób osobliwości przyrodniczych.

Tabela 7 Formy ochrony przyrody na terenie LGD

Wyszczególnienie	J.m.	Brzuze	Górzno	Osiek	Rogowo	Rypin	Skrwilno	Świdziebnia	Wąpielsk
Obszar Chronionego Krajobrazu	ha	98,0	110,0	1 710,0	-	-	5 178,0	-	3 750,0
Rezerwaty	ha	-	80,5	23,3	-	-	6,8	182,4	48,5
Rezerwaty	szt.	0	4	1	-	-	1	1	1
Parki Krajobrazowe	ha	-	7 743,5	-	-	-	-	3 008,0	-
Użytki ekologiczne	ha	-	63,4	1,9	-	-	-	-	9,2
Pozostałe formy ochrony przyrody	ha	-	143,9	-	-	-	5,3	-	54,2
Pomniki przyrody	szt.	48	12	3	2	6	7	2	8
Pomniki przyrody wprowadzone uchwałą rady gminy	szt.	20	-	-	-	-	5	-	5
Powierzchnia obszarów prawnie chronionych	ha	98,0	7 853,5	1 711,9	-	-	5 179,5	3 008,0	3 753,5
Powierzchnia obszarów prawnie chronionych dla całego LGD	ha	21 604,4							
Stosunek powierzchni chronionej do powierzchni całkowitej	%	24,72							
Powierzchnia obszarów prawnie chronionych woj.. Kuj.-Pom.	ha	574957,8							
Stosunek powierzchni chronionej do powierzchni całkowitej	%	31,99							

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDR (GUS 2008)

4.1. Parki krajobrazowe

Park krajobrazowy, według ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody, oznacza obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Utworzenie parku krajobrazowego lub powiększenie jego obszaru następuje w drodze uchwały sejmiku województwa. Grunty i inne nieruchomości znajdujące się w granicach parku pozostawia się w gospodarczym wykorzystaniu. Jednakże na terenie parku krajobrazowego mogą być wprowadzone zakazy m.in. dotyczące:

- realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania (Dz. U. Nr 199, poz. 1227),

- umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt i ich siedlisk, za wyjątkiem amatorskiego połowu ryb oraz wykonywania czynności w ramach racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej, rybackiej i łowieckiej,
- likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, jeżeli nie wynikają z potrzeby ochrony przeciwpowodziowej lub zabezpieczenia ruchu drogowego lub wodnego lub budowy, odbudowy, utrzymania, remontów lub naprawy urządzeń wodnych,
- pozyskiwania do celów gospodarczych skał, torfu i skamieniałości, minerałów i bursztynu,
- dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli zmiany te nie służą ochronie przyrody lub racjonalnej gospodarce rolnej, leśnej, wodnej lub rybackiej,
- budowania nowych obiektów budowlanych w pasie szerokości 100 m od linii brzegów rzek, jezior i innych zbiorników wodnych, z wyjątkiem obiektów służących turystyce wodnej, gospodarce wodnej lub rybackiej,
- likwidowania, zasypywania i przekształcania zbiorników wodnych, starorzeczy oraz obszarów wodno-błotnych.

Na terenie gmin stowarzyszonych w LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ znajduje się tylko jeden park krajobrazowy, który obejmuje swym zasięgiem gminy Górzno oraz Świdziebnia.

GÓRZNIĘNSKO-LIDZBARSKI PARK KRAJOBRAZOWY (GLPK)

Górznieńsko-Lidzbarski Park Krajobrazowy (GLPK) został utworzony w 1990 roku na powierzchni 27 766 ha. W chwili obecnej jest położony na terenie trzech województw: kujawsko-pomorskiego (gminy – Górzno, Grążawy, Brzozie, Świdziebnia), warmińsko-mazurskiego (Gmina Lidzbark Welski) oraz mazowieckiego (Gmina Lubowidz). Siedziba Parku zlokalizowana jest w granicach LGD - mieści się w Górznie. W odniesieniu do podziału fizyczno-geograficznego Polski teren Parku obejmuje fragmenty Pojezierza Dobrzyńskiego, Garbu Lubawskiego oraz Równiny Urszulewskiej.

Obecny kształt geomorfologiczny Parku został ukształtowany w okresie ostatniego zlodowacenia północnopolskiego, głównie w subfazie kujawsko-dobrzyńskiej. Zróżnicowana rzeźba terenu stała się wynikiem działalności lodowca oraz wód roztopowych, które utworzyły wiele form akumulacyjnych i erozyjnych - glacialnych i fluwioglacialnych. Teren ten jest mocno urozmaicony – tworzące go formy występują strefowo:

- w strefie miejscowości Szynkówko, Fiałki, Gutowo, Zalesie zlokalizowany jest ciąg pagórków i wałów moreny czołowej;
- w strefie miejscowości Górzno, Leżno, Czarny Bryńsk, Zalesie występują pagórki kemowe, z których najwyższe wzniesienie na terenie Parku tworzy Sarnia Góra o wysokości 190,4 m n.p.m.
- strefy obniżeń terenu – rynny subglacjalne będące rezultatem erozyjnej działalności wód polodowcowych. Część rynien związana jest w krajobrazie z powstałymi w nich jeziorami (np. Górznieńskie, Młyńskie) oraz dolinami przepływających rzek (np. rynna Brynicy - najniżej położony teren Parku 73 m. n. p. m.).

Bardzo wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe Parku podnoszą również wysoki stopień zalesienia terenu jak i duża różnorodność szaty roślinnej. Dodatkowo środowisko naturalne i jego zasoby zostały przekształcone w stosunkowo niewielkim stopniu. Przyczyniły się do tego przede wszystkim rozległe kompleksy leśne utworzone głównie na glebach niskiej jakości, niska gęstość zaludnienia, oddalenie od większych ośrodków miejskich oraz brak potwierdzonych większych złóż surowców mineralnych.

Na terenie Parku swoje stanowiska posiada ok. 900 gatunków roślin, w tym aż 69 gatunków objętych ochroną gatunkową. Do najważniejszych należą: rosiczka okrągłolistna, wawrzynek wilczełyko, lilia złotogłów, marzanka wonna, turówka leśna, gwiazdnica grubolistna, paprotka zwyczajna, kopytnik pospolity. Poza tym można spotkać rzadko spotykane rośliny, jak: pluskwica europejska, czosnek niedźwiedzi, storczyk szerokolistny, widłak jałowcowaty, widłak wroniec, widłak spłaszczony, kłoc wierzchowata, bagnica torfowa, przygiełka biała. Wśród drzewostanów G-LPK na przeważającej powierzchni dominują lasy borowe (z głównym gatunkiem lasotwórczym – sosną zwyczajną) oraz bory mieszane (iglasto-liściaste ze znaczną domieszką gatunków liściastych typu dąb, grab, klon, buk, lipa). Wśród szaty leśnej można wyróżnić również mniejsze jednostki lasów grądowych, grądowo-zboczowych (porastające bardziej żyzne gleby) oraz olsy i łęgi występujące na terenach podmokłych dolin rzecznych oraz sąsiadujących z brzegami jezior.

Park odznacza się również wysoką bioróżnorodnością wśród gatunków fauny. Na terenie parku można spotkać w dużej liczbie m.in.: jelenia, sarnę, zającą, dziką, normicę rudą, rzęsorka rzeczka, ryjówkę malutką a także łosia, bobra oraz 11 gatunków ssaków drapieżnych (w tym lisa, wilka, rysia). W obrębie gromady ryb odnotowano gatunki: płoć, karaś, lin, leszcz, sieja, sielawa, szczupak, węgorz. Z kolei spotykane gatunki płazów to m.in.: rzekotka, żaba paskówka, żaba trawna i żaba moczarowa, traszka grzebieniasta, traszka zwyczajna. Gady są reprezentowane przez jaszczurki (w tym padalca) oraz żmiję zygzakowatą, zaskrońca

oraz gniewosza plamistego. Drugą po ssakach najliczniejszą gromadę kręgowców występujących na terenie Parku stanowią ptaki (w liczbie ok. 160-200 gatunków). Do najważniejszych z nich należy zaliczyć: orlika krzykliwego, orła bielika, myszołowa, błotniaka stawowego, krogulca, kanię czarną, kobuza, czapłę siwą, żurawia, bociana czarnego, bociana białego, perkoza dwuczubego, trzciniaka, trzcinniczka, dudka, zimorodka, jarzábka, bąka, derkacza.

4.2. Obszary Natura 2000

Obszar Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, według ustawy o ochronie przyrody, to obszar specjalnej ochrony ptaków, specjalny obszar ochrony siedlisk lub obszar mający znaczenie dla Wspólnoty, utworzony w celu ochrony populacji dziko występujących ptaków lub siedlisk przyrodniczych lub gatunków będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty. Sieć ta stanowi komplementarny do polskiego system ochrony zagrożonych składników różnorodności biologicznej kontynentu europejskiego.

Rodzaje obszarów Natura 2000 wyznaczone na terenie LGD przedstawiono poniżej. Opisów dokonano na podstawie Standardowych Formularzy Danych, sporządzanych dla każdego obszaru.

OSTOJA LIDZBARSKA (PLH280012)

Wyznaczony w celu ochrony siedlisk zamieszczonych w Załączniku I Dyrektywy Rady 92/43/EWG (23 typy), które występują w rozproszeniu zajmując łącznie ok. 50% obszaru. Znajduje się tutaj również 10 gatunków zwierząt i 7 gatunków roślin umieszczonych w Załączniku II Dyrektywy Rady 92/43/EWG oraz 15 gatunków ptaków z Załącznika I Dyrektywy Rady 79/409/EWG. Stwierdzono ponadto stanowiska rzadkich oraz prawnie chronionych gatunków flory i fauny. Naturalne zbiorowiska leśne z 140-160-letnimi starodrzewiami łęgowymi i grądowymi oraz 180-letnie sosny. Łączna powierzchnia Ostoi wynosi 8866,9 ha.

Na obszar Ostoi składa się duży kompleks leśny związany z Górznieńsko-Lidzbarskim Parkiem Krajobrazowym, zawierający liczne jeziora i zagłębienia bezodpływowe. W jego północnej części charakter nadają doliny rzek Górzanki i Brynicy. Odcinek przełomowy Brynicy cechują deniwelacje sięgające nawet 50 m. Powszechne duże deniwelacje decydują o urozmaiconej rzeźbie terenu, co zwiększa atrakcyjność krajobrazu. Wśród form geomorfologicznych występują przede wszystkim wzgórza drumlinowe, ozy, kemy, jak

również nisze źródłiskowe oraz przełomowe odcinki rzek. Geneza wymienionych powyżej form terenu związana jest z ostatnim zlodowaceniem. Kompleks leśny ostoi obfituje w zróżnicowane siedliska leśne. Składają się na nie: bory mieszane, bory świeże, lasy liściaste - grąd subkontynentalny. Znaczący udział drzewostanu tworzą również lasy łęgowe, zarośla wierzbowe i olsy. Mezotroficzne i eutroficzne jeziora śródleśne obrosnięte są przez zbiorowiska szuwarowe i zbiorowiska mszysto-turzycowe. Mamy też do czynienia z dużymi powierzchniami wilgotnych i świeżych łąk. Młodoglacjalny charakter obszaru obfituje w liczne jeziora. Najważniejsze z nich to Jezioro Górznieńskie, Bryńskie Północne i Południowe, Piaseczno, Czarny Bryńsk.

Wykaz gatunków ptaków, ujętych w Załączniku I Dyrektywy Rady 79/409/EWG, występujących na terenie Ostoi: bocian czarny (*Ciconia nigra*), bocian biały (*Ciconia ciconia*), kania czarna (*Milvus migrans*), orzeł bielik (*Haliaeetus albicilla*), orlik krzykliwy (*Aquila pomarina*), błotniak stawowy (*Cirrus aeruginosus*), jarząbek (*Bonasa bonasia*), żuraw (*Grus grus*), lelek (*Caprimulgus europaeus*), zimorodek (*Albedo atthis*), dzięcioł średni (*Dendrocopos medius*), dzięcioł czarny (*Dryocopus martius*), lerka (*Lullula arborea*), jarząbatka (*Sylvia nisoria*), muchówka mała (*Ficedula parva*).

Wykaz pozostałych gatunków fauny wymienionych w Załączniku II Dyrektywy Rady 92/43/EWG: mopek, nocek duży, bóbr europejski, wydra, kumak nizinny, traszka grzebieniasta, minóg strumieniowy, piskorz, koza, głowacz białopłetwy.

Wykaz pozostałych gatunków flory wymienionych w Załączniku II Dyrektywy Rady 92/43/EWG: sierpowiec błyszczący, leniec bezpodkwiatkowy, sasanka otwarta, skalnica torfowiskowa, starodub łąkowy, lipiennik Loesela.

DOLINA DRWĘCY (PLH280001)

Łączna powierzchnia obszaru chronionego wynosi 6930,65 ha. Obszar ten posiada status ochronny ze względu na ochronę bogatej ichtiofauny oraz mozaiki siedlisk związanych z doliną rzeczną Drwęcy. Stwierdzono tu występowanie 12 rodzajów siedlisk z Załącznika I Dyrektywy Rady 92/43/EWG. Sama rzeka Drwęca stanowi największy rezerwat ichtiologiczny w kraju, a jej dorzecze objęte jest krajowym programem restytucji ryb wędrownych.

Obszar Dolina Drwęcy, obejmujący również jej dopływy: Grabiczek, Dylewkę, Poburzanek, Gizełę, Iławkę, Wólkę i Wel, stanowi cenny zasób zróżnicowanych siedlisk dla gatunków zwierząt rzadkich i poddanych ochronie, związanych ze środowiskiem wodnym. Występuje w jego granicach 11 gatunków z Załącznika II Dyrektywy Rady 92/43/EWG, w tym 7 gatunków

ryb. Dodatkowym atutem obszaru jest jego bardzo wydłużony kształt, sprzyjający zachowaniu tras migracji i rozprzestrzeniania się wielu gatunków fauny i flory. To główny korytarz ekologiczny pomiędzy Pojezierzem Mazurskim a Doliną Wisły.

Wykaz gatunków fauny wymienionych w Załączniku II Dyrektywy Rady 92/43/EWG: bóbr europejski, wydra, kumak nizinny, traszka grzebieniasta, minóg rzeczny, łosoś atlantycki, boleń, różanka, piskorz, koza, głowacz białopłetwy. Z innych ważniejszych gatunków wyróżniono: łosia, popielicę, sarnę, jelenia szlachetnego, smużkę leśną, ryjówkę malutką, ryjówkę aksamitną, certę, lipienia i świnkę, ropuchę paskówkę i ropuchę szarą.

Ponadto oznaczono chronione w Polsce gatunki roślin: konwalia majowa, wawrzynek wilczełyko, kruszyna pospolita, przytulia wonna, bluszcz pospolity, skrzyp olbrzymi, kocanka piaskowa, rojownik pospolity, lilia złotogłów, grzybień biały, podkolan biały, paprotka zwyczajna, pierwiosnek lekarski, porzeczka czarna, kalina koralowa.

PROJEKTOWANY OBSZAR NATURA 2000

MSZAR PŁOCICZNO (PLH04_13)

Jest to obszar torfowiskowo-leśny położony na granicy województw kujawsko-pomorskiego i mazowieckiego. Zajmuje powierzchnię 181,8 ha w obrębie mezoregionu Równiny Urszulewskiej i jest największym naturalnie wykształconym kompleksem torfowiska mszarnego na obszarze większej jednostki - makroregionu Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego. Mszar charakteryzuje się ubogim gatunkowo torfowiskiem wysokim i przejściowym z fragmentami mechowisk oraz zanikającym zbiornikiem eutroficznym. Pokład torfu mszaru ma miąższość ok. 0,7 m i jest położony na warstwie osadów gytyi wapiennej. Torfowisko podzielić można na dwie części różniące się między sobą:

- część zachodnia - dominuje zbiorowisko *Ledo-Sphagnetum* oraz *Vaccinio-Betuletum pubescentis* z łanami widłaka jałowcowatego (*Lycopodium annotinum*),
- część wschodnia - dominują podmokłe mszary oraz mechowiska z turzycą strunową (*Carex chordorrhiza*), tujowcem bagiennym (*Helodium blandowii*) i torfowcem Warnstorfa (*Sphagnum warnstorffii*).

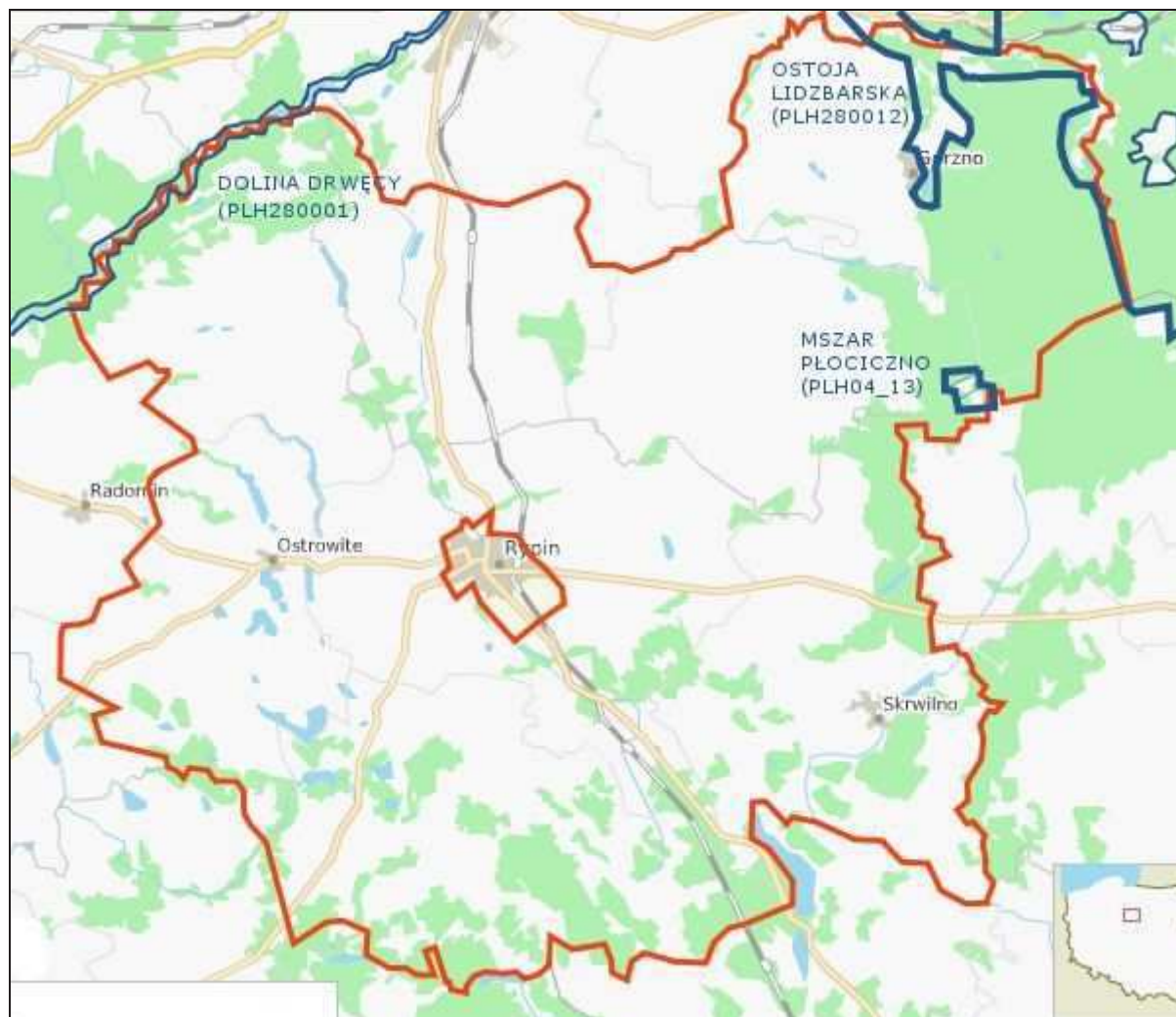
W obrębie ostoi mszar zajmuje powierzchnię około 27 ha. Ta część nie nosi śladów działalności gospodarczej człowieka. Otoczenie torfowiska stanowi kompleks leśny, w którym dominują bory (bory sosnowe suche i świeże, bory mieszane). W borach tych stanowisko ma bardzo rzadki w Polsce widłak cyprysowy (*Diphasiastrum tristachyum*), a także wroniec widlasty (*Huperzia selago*) oraz pomocnik baldaszkowaty (*Chimaphila*

umbellata). Walory przyrodnicze Mszaru Płociczno podnosi obecność aż 5 gatunków widłaków. Część otoczenia od południa stanowią też wilgotne łąki.

Kompleks użytków zielonych z rowami melioracyjnymi na południe od mszaru zagraża mu odwodnieniem i eutrofizacją. W wyniku obniżania się poziomu wody towarzyszące jezioro często wysycha częściowo lub całkowicie.

Wykaz gatunków ptaków wymienionych w Załączniku II Dyrektywy Rady 79/409/EWG: bocian czarny i biały, żuraw, bąk, czapla biała i siwa, błotniak stawowy, dzięcioł czarny, lerka, jarzębatka, dzierzba gąsiorek, bekas kszczyk, łyska, głowienka, kaczka krzyżówka, cyraneczka, perkoz rdzawoszyi, perkozek.

Wśród roślin można spotkać m.in.: bagno zwyczajne, rosziczkę okrągłolistną, widłaka jałowcowatego, wronca widlastego, bagnicę torfową, widłaka goździstego, widłaka spłaszczonego.

Rysunek 3 Lokalizacja obszarów Natura 2000 na terenie LGD

4.3. Rezerwaty

Rezerwat przyrody, zdefiniowany według ustawy o ochronie przyrody, obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Uznanie terenu za rezerwat przyrody następuje w drodze aktu prawa miejscowego w formie zarządzenia Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska. W drodze zarządzenia może on również zwiększyć obszar, zmienić cele ochrony, jak również zmniejszyć i zlikwidować rezerwat przyrody. Zgodnie z ustawą w rezerwatach przyrody zabrania się między innymi:

- budowy lub rozbudowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych, z wyjątkiem obiektów i urządzeń służącym celom rezerwatu przyrody,
- chwytania lub zabijania dziko występujących zwierząt, zbierania lub niszczenia jaj, postaci młodocianych i form rozwojowych zwierząt, umyślnego płoszenia zwierząt kręgowych, zbierania poroży, niszczenia nor, gniazd, legowisk i innych schronień oraz ich miejsc rozrodu,
- użytkowania i niszczenia obiektów przyrodniczych,
- zmiany stosunków wodnych, regulacji rzek i potoków, jeżeli te zmiany nie służą ochronie przyrody,
- palenia ognisk i wyrobów tytoniowych,
- stosowania chemicznych i biologicznych środków ochrony roślin i nawozów,
- ruchu pieszego, rowerowego i jazdy konnej z wyjątkiem szlaków wyznaczonych przez regionalnego dyrektora ochrony środowiska,
- zakłócania ciszy.

Na terenie gmin stowarzyszonych w LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ znajduje się 8 rezerwatów przyrody, w tym 3 leśne, 4 florystyczne oraz 1 ichtiologiczny. Największa liczba rezerwatów znajduje się na terenie gminy Górzno (4 obiekty). Poza tym pojedyncze rezerwaty występują na terenie gminy Wąpielsk, Skrwilno, Świedziebnia oraz Osiek.

OSTROWY NAD BRYNICĄ

Rezerwat został utworzony w 1962 roku na łącznej powierzchni 2,04 ha celem ochrony fragmentu subkontynentalnego lasu grądowego i dąbrowy świetlistej z drzewostanem

sosnowo-lipowym (ok. 150-letnim). W runie wyróżniono m.in. dziewięsił bezłodygowy (*Carlina acaulis*) oraz rzadko spotykane gatunki roślin ciepłolubnych. Rezerwat znajduje się na terenie Nadleśnictwa Brodnica, wśród dużego kompleksu torfowisk niskich nad rzeką Brynicą (Gmina Górzno).

SZUMNY ZDRÓJ (IM. KAZIMIERZA SULISŁAWSKIEGO)

Rezerwat leśny utworzony w 1958 roku. Rezerwat zajmuje łączną powierzchnię 37,16 ha, z czego 5,71 ha stanowi powierzchnia ochrony ścisłej. Cel ochrony rezerwatu stanowi zachowanie zbiorowisk leśnych o charakterze naturalnym z rzadkimi gatunkami roślin w otoczeniu niszy źródłiskowej. Największą atrakcją rezerwatu jest właśnie źródłisko wraz ze stromymi, miejscami urwistymi zboczami oraz kamienistym dnie, z licznymi źródłami dającymi początek niewielkim potokom. Bogactwo abiotycznych elementów środowiska rezerwatu idzie w parze z różnorodnością biologiczną. Charakterystycznym dla rezerwatu jest masowe występowanie rzadkiego czosnku niedźwiedziego (*Alium ursinum*). Ponadto z rzadkich gatunków roślin można spotkać również wawrzynek wilczełyko (*Daphne mezereum*), lilię złotogłów (*Lilium martagon*) czy storczyk Fuchsa (*Dactylorhiza fuchsii*). Rezerwat w całości zlokalizowany jest na terenie Nadleśnictwa Brodnica w Gminie Górzno.

JAR BRYNICY

Rezerwat został utworzony w 1955 roku na powierzchni 70,99 ha. Obejmuje fragment doliny Brynicy na odcinku jej przełomu z lasem mieszanym o cechach zespołu naturalnego. Ochrona lasu skupiona jest przede wszystkim na grądzie zboczowym *Aceri-Tilietum*, grądzie subkontynentalnym *Tilio-Carpinetum* oraz żyznej buczynie niżowej *Melico-Fagretum*. Układ ten cechuje bogactwo roślinności z takimi gatunkami roślin jak m.in.: podkolan biały (*Platanthera biforia*) oraz wawrzynek wilczełyko (*Daphne mezereum*). Wśród najbardziej charakterystycznych gatunków fauny stwierdzono: żabę moczarową, żabę trawną, padalca zwyczajnego, muchołówkę żałobną, puszczyka, sikorę ubogą, świstunkę leśną, ryjówkę malutką, ryjówkę aksamitną oraz bobra europejskiego. Najstarszym i najokazalszym drzewem jest tutaj potężny 32 metrowy, pomnikowy „Dąb Rzeczypospolitej” o obwodzie 6 m. Teren rezerwatu jest miejscem lęgowym bociana czarnego, zimorodka i pluszcza.

CZARNY BRYŃSK

Rezerwat florystyczny utworzony w 1963 roku na łącznej powierzchni 13,13 ha (cały objęty ochroną ścisłą). Celem ochrony jest przede wszystkim stanowisko kłoci wiechowatej i innych

roślin torfowiskowych. Na terenie rezerwatu stwierdzono obecność następujących zespołów roślinnych: zespół turzycy bagiennej *Caricetum limosae*, zespół turzycy obłej *Caricetum diandrae*, zespół przygielki białej *Rhynchosporium albae*, zespół rdestnicy pływającej *Potamogetonum natantis*, *Charetum aculeolatum*, *Charetum contrariae*, zespół lilii wodnej *Nuphar-Nymphaetum albae*. Najważniejsze rozpoznane gatunki roślin w obrębie rezerwatu to: kłoc wiechowata *Cladium mariscus*, jeżogłówka najmniejsza *Sparganium minimum*, rosiczka okrągłolistna *Drosera rotundifolia*, turzyca obła *Carex diandra*. Wśród najcenniejszych gatunków zwierząt odnotowano w tym miejscu: żabę wodną, żabę jeziorkową, bociana czarnego, ryjówkę aksamitną, ryjówkę malutką. Rezerwat leży w całości na terenie Nadleśnictwa Brodnica (Gmina Górzno).

RZEKA DRWĘCA

Fot. Zdjęcia własne LGD

Duży rezerwat ichtiologiczny utworzony w 1961 roku na powierzchni całkowitej 543,47 ha. Znajduje się na obszarze gmin: Brzozie, Grażawy, Brodnica, Osiek, Bobrowo, Radomin, Golub-Dobrzyń, Ciechocin, Lubicz, Toruń. Jest to najdłuższy rezerwat ichtiologiczny w Polsce, który powstał w celu ochrony środowiska wodnego rzeki Drwęcy i jej dopływów z rybami łososiowatymi:

trocią, pstrągiem, łososiem szlachetnym, cęta i przede wszystkim minogiem rzecznym. Innymi gatunkami ryb występujących w wodach Drwęcy są: boleń, piskorz, głowacz białopłetwy, głowacz przegopłetwy, łosoś atlantycki, różanka, koza, świnka, lipień, jaź, miętus, kleń. Dolina rzeki stanowi również miejsce bytowania licznych gatunków ptactwa wodno-błotnego. Rezerwat przebiega przez tereny nadleśnictw: Brodnica, Golub-Dobrzyń, Dobrzejewice i Toruń.

OKALEWO

Utworzony w 1965 roku rezerwat florystyczny posiada powierzchnię całkowitą 5,28 ha. Celem jego powołania była ochrona boru mieszanego wilgotnego z udziałem świerka pospolitego na krańcowym, wyspowym stanowisku jego zasięgu. Obok świerka w skład drzewostanu wchodzi starowiekowe ok. 200-letnie sosny pospolite oraz dąb szypułkowy. W

domieszce rośnie olsza czarna, brzoza omszona oraz pospolita lokalnie brzoza brodawkowata. Na terenie rezerwatu obserwuje się naturalne odnowienie świerka. W całości znajduje się on na terenie nadleśnictwa Skrwilno (Gmina Skrwilno).

MSZAR PŁOCICZNO

Chroniony również w ramach sieci Natura 2000 rezerwat florystyczny został utworzony w 1997 roku na całkowitej powierzchni równej 182,39 ha. Celem ochrony jest zachowanie obszaru lasu i torfowisk przejściowych wraz z roślinnością torfowiskową z licznymi gatunkami chronionymi i reliktowymi. Chroniony teren stanowi rozległe torfowisko przejściowe z zanikającym zbiornikiem wodnym po stronie południowej (jezioro Płociczno), jak też kompleks torfowisk niskich użytkowanych jako łąki i pastwiska oraz otoczka lasów. Sam centralny obszar torfowiska w obrębie rezerwatu wynosi obecnie 27 ha. Rezerwat leży na terenie Nadleśnictwa Skrwilno (Gmina Świdziebnia). Najważniejsze chronione gatunki obiektu to: rosiczka okrągłolistna, widłak jałowcowaty, bagnica torfowa, narecznica grzebieniasta, turzyca strunowa.

TOMKOWO

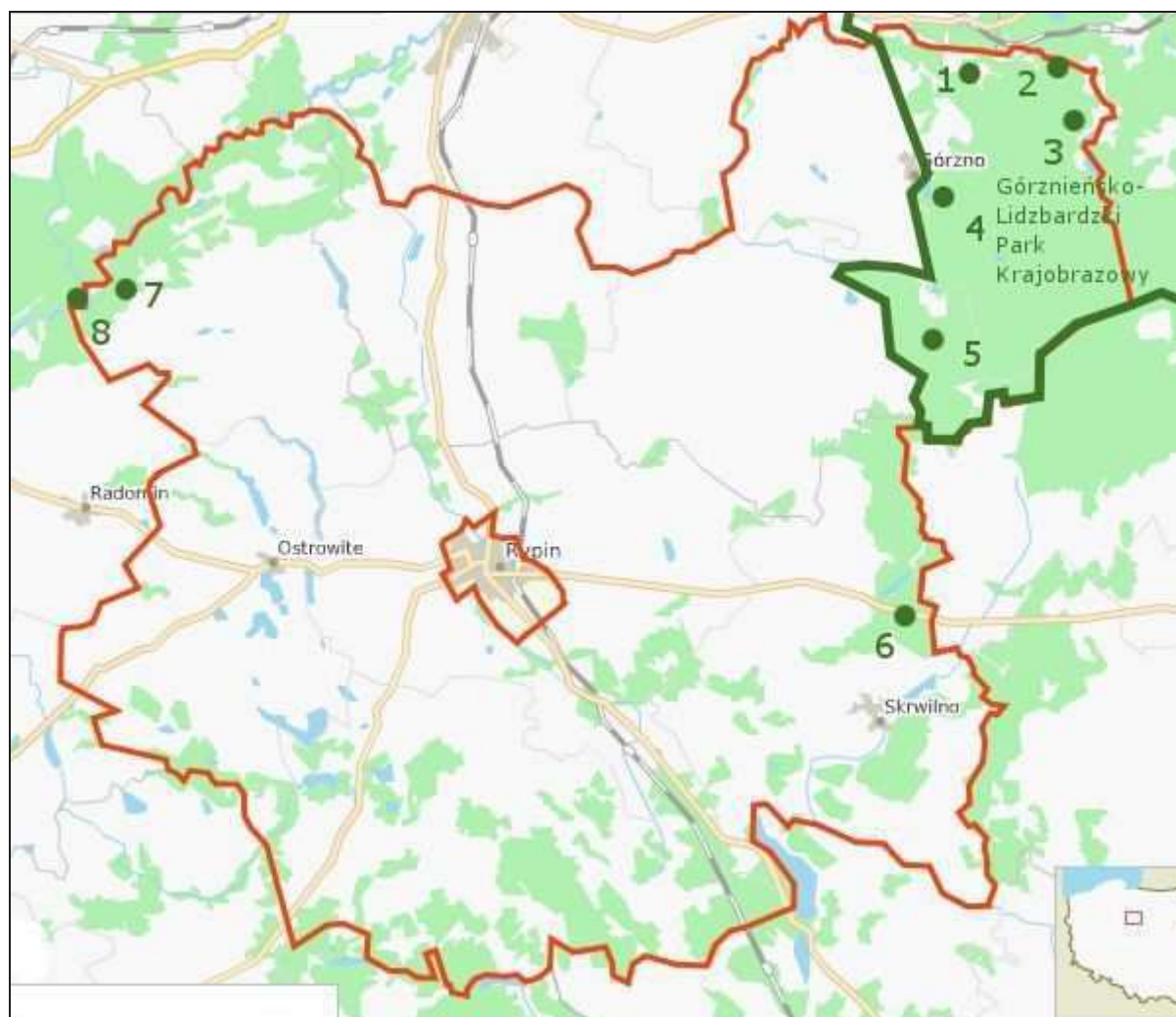
Rezerwat w Tomkowie jest typem rezerwatu leśnego, zajmującego całkowitą powierzchnię 15,85 ha. Został on utworzony w 1965 roku w celu ochrony fragmentu lasu grądowego i parku podworskiego z najliczniejszym na Ziemi Dobrzyńskiej stanowiskiem modrzewia polskiego *Larix decidua polonica*. Już we wrześniu 1930 roku tutejsze stanowisko modrzewia polskiego zostało uznane lasem ochronnym (zarządzenie wojewody warszawskiego). Zgodnie z danymi z 1948 r. w parku o łącznej powierzchni 9,85 ha zlokalizowano 29 sztuk modrzewia w wieku 100-200 lat. Inwentaryzacja rezerwatu

Fot. Zdjęcia własne LGD

przeprowadzona w 1995 r. wykazała 66 sztuk tego gatunku. Rezerwat charakteryzuje się stromymi zboczami, które porastają różnowiekowe i różnogatunkowe lasy o charakterze naturalnym. Dominującymi gatunkami w drzewostanie są: dąb bezszypułkowy, grab zwyczajny, buk pospolity, lipa szerokolistna, natomiast gatunki domieszkowe to: brzoza, modrzew polski, klon

jawor, klon zwyczajny, topola osika, świerk i wiąz górski. Jak większość gminy Wąpielsk, rezerwat należy do Nadleśnictwa Golub-Dobrzyń.

Rysunek 4 Lokalizacja Rezerwatów Przyrody oraz obszar Parku Krajobrazowego

Legenda: 1. Rezerwat Ostrowy nad Brynicą, 2. R. Jar Brynicy, 3. R. Czarny Bryńsk, 4. R. Szumny Zdrój, 5. R. Mszar Płociczno, 6. R. Okalewo, 7. R. Tomkowo, 8. R. Rzeka Drwęca

4.4. Pomniki przyrody

Według ustawy o ochronie przyrody, **pomnikami przyrody** są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, w tym: okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie.

Szczególnie ważny status pomnika przyrody uzyskały drzewa, których dotyczy dodatkowy zapis w ustawie, mówiący, że jeżeli występują na terenach niezabudowanych i nie stanowią zagrożenia dla ludzi lub mienia, drzewa te podlegają ochronie aż do całkowitego rozpadu.

Obszar LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ odznacza się stosunkowo wysoką liczbą uznanych dotychczas pomników przyrody. Również wiele tworów przyrody żywej i nieożywionej kwalifikuje się nadal do uznania ich za takowe formy ochrony przyrody. Największa liczba uznanych pomników przyrody znajduje się na terenie Gminy Brzuze - 48 sztuk. Jest to związane ze starodrzewiem utrzymanym w licznych parkach podworskich i pałacowych.

Tabela 8 Pomniki przyrody na terenie LGD

Wyszczególnienie	J.m.	Brzuze	Górzno	Osiek	Rogowo	Rypin	Skrwilno	Świeciebnia	Wąpielsk
Pomniki przyrody	szt.	48	12	3	2	6	7	2	8
Pomniki przyrody wprowadzone uchwałą rady gminy	szt.	20	0	0	0	0	5	0	5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Do najciekawszych okazów pomników przyrody na terenie LGD należą:

- Gmina Brzuze - głaz narzutowy z granitu różowego grubokrystalicznego o masie ok. 24 ton,
- Gmina Górzno – „Dąb Rzeczypospolitej” o wysokości 33 m i obwodzie 6 m, wiek określany na ok. 600 lat, rosnący na terenie rezerwatu „Jar Brynicy”,
- Gmina Osiek – pomnik przyrody - drzewo dąb o wysokości 20 metrów i obwodzie 540 cm, rosnący nieopodal miejscowości Osiek,
- Gmina Górzno – skupienie 3 okazów drzew gatunków: dąb szypułkowy, dąb bezszypułkowy, klon zwyczajny. Średnica drzew wynosi od 266 cm do 366 cm, wysokość od 16 do 23 m, a szacowany wiek to ok. 150-250 lat.

4.5. Obszary chronionego krajobrazu

Ustawa o ochronie przyrody definiuje obszar chronionego krajobrazu jako tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych. OChK zostaje wyznaczony w drodze rozporządzenia Wojewody lub w drodze uchwały przez Radę Gminy. Akt powołujący OChK

wyznacza jego nazwę, położenie, obszar, sprawującego nadzór, ustalenia dotyczące czynnej ochrony ekosystemów oraz zakazy właściwe dla danego obszaru. W przypadku gdy wyznaczono OChK na terenie gminy, prawo wymusza uzgodnienia z wojewodą wszelkich projektów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego tej gminy, miejscowych planów zagospodarowania i innych dokumentów o charakterze urbanistycznym, w części dotyczącej OChK. Akt prawny powołujący do życia obszar chronionego krajobrazu może wprowadzić na jego terenie między innymi następujące zakazy:

- Zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, legowisk i innych schronień i miejsc rozrodu, za wyjątkiem amatorskiego połowu ryb oraz wykonywania czynności związanych z racjonalną gospodarką rolną, leśną, rybacką i łowiecką.
- Realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko.
- Likwidowania i niszczenia zadrzewień śródpolnych, przydrożnych i nadwodnych, wydobywania do celów gospodarczych skał (w tym torfu), dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli nie służą ochronie przyrody, lokalizacji obiektów budowlanych w pasie 100 m od linii brzegów jezior, rzek i innych zbiorników wodnych.

OBSZAR CHRONIONEGO KRAJOBRAZU DRUMLINY ZBÓJEŃSKIE

Obszar Chronionego Krajobrazu Drumliny Zbójeńskie powstał w 1983 r. na powierzchni 7085 ha na terenie dwóch gmin: Zbójno i Brzuze. W swojej mniejszej części zawiera się więc w granicach LGD. Rozporządzenie wojewody z dnia 9 czerwca 2005 r. wydało następujące ustalenia dotyczące czynnej ochrony ekosystemów: ochrona unikatowych form polodowcowych (drumliny), ochrona zbiorników wód powierzchniowych, ochrona niewielkich powierzchni higrofilnych lasów w Dolinie Drwęcy. Jak wynika z nazwy, głównymi obiektami ochrony są drumliny - formy powstałe w wyniku działalności lodowca oraz jego wód roztopowych (pochodzenie glacialne i fluwioglacjalne). Jest to zespół pagórków o owalnych i zaokrąglonych kształtach, wydłużonych zgodnie z przeszłym kierunkiem ruchu lodowca. Stoki drumlinów od strony, w którą poruszał się lądolód, są bardziej strome. Formy te występują zazwyczaj gromadnie w postaci tzw. pól drumlinowych. Grupy pagórków oddzielają wąskie obniżenia, w których to znajdują się drobne oczka wodne lub większe akweny. Skały tworzące drumliny to głównie piaski i żwiry pokryte gliną zwałową. Deniwelacje terenu wynoszą ok. 20-30 m, a spadki 10-15%. Na terenie Zespołu

Drumlinów Zbójeńskich objętym ochroną znajduje się kilkaset tego rodzaju form, tworząc tym samym charakterystyczny krajobraz. Gmina Brzuze może pochwalić się jedynie niewielkim, 98-hektarowym fragmentem obszaru chronionego w okolicach wsi Okonin.

Obszar Chronionego Krajobrazu Źródła Skrwy

Obszar Chronionego Krajobrazu Źródła Skrwy położony jest na terenie Gminy Skrwilno na powierzchni 5178 ha. Chroniony jest wodno-leśny rodzaj ekosystemu. Krajobraz związany jest tu w dużej mierze z rynną Jeziora Urszulewskiego. Jezioro to, będące największym tego typu zbiornikiem na Ziemi Dobrzyńskiej, stanowi główny element hydrograficzny tego terenu. W jego granicach znajduje się również jezioro Skrwilno, będące głównym zbiornikiem, z którego początek bierze rzeka Skrwa. Obszar ten charakteryzuje się także wysoką lesistością. Dużą rolę ekologiczną i krajobrazową odgrywają też kompleksy łąk i bagien. Rozporządzenie wojewody z dnia 9 czerwca 2005 r. wydało następujące ustalenia dotyczące czynnej ochrony ekosystemów: racjonalna gospodarka leśna, polegająca na zachowaniu różnorodności biologicznej siedlisk Równiny Urszulewskiej, ochrona krajobrazu jeziora Urszulewskiego i źródeł rzeki Skrwy w bezpośrednim sąsiedztwie Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego.

Obszary prawnie chronione opisano z wykorzystaniem źródeł:

- Bank Danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego: www.stat.gov.pl/bdr_n/app/strona.indeks;
- Mapa Lasów Państwowych: www.lasy.gov.pl/mapa;
- Starostwo Powiatowe w Brodnicy: www.powiat.brodnica.net; <http://powiat.brodnica.com.pl>,
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 o ochronie przyrody, tekst ujednolicony (Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880 z późn. zm.);
- Urząd Miasta i Gminy w Lidzbarku: www.lidzbark.pl;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Brodnica, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/brodnica;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Skrwilno, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/skrwilno;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Golub-Dobrzyń, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/golub_dobrzyn

4.6. Zabytkowe parki dworskie i pałacowe

Parki dworskie, związane z dawnymi założeniami pałacowo-parkowymi, stanowią dziś nierozdzielalną całość z krajobrazem ziemi dobrzyńskiej, od kilku wieków (szczególnie od I połowy XIX wieku) są jego nieodłącznym elementem. Parki dworskie zakładane były przez właścicieli przede wszystkim w celach ozdobnych, podnosząc rangę i prestiż rodziny. Jako składnik założeń dworskich i pałacowych, parki te miały zwykle oddzielać część rezydencjonalną posiadłości (z dworem i pałacem) od części folwarcznej, z zabudowaniami gospodarczymi oraz domami mieszkalnymi robotników. Założenia parkowe realizowały funkcję uatrakcyjnienia miejsca zamieszkania właściciela dworu. Stosowano często układy

ścieżek spacerowych, łączących pałac z głównymi atrakcjami parku, np. z akwenami wodnymi, szczególnymi okazami drzew itp.

W dzisiejszych czasach wiejskie parki podworskie spełniają inne funkcje:

- Naukowe - funkcje te wynikają z faktu, że parki stały się przedmiotem badań naukowych i obiektem zainteresowań botaników oraz historyków sztuki. Okazałe drzewa rodzimych gatunków, rosnące nadal w wielu parkach, są często pozostałością lasu starszego od parku. Z powodu swego sędziwego wieku i znaczących rozmiarów posiadają status chronionych pomników przyrody, budzą podziw i powszechne zainteresowanie. Dla botaników drzewa takie są interesujące naukowo, gdyż stanowią znakomite przykłady możliwości rozwojowych drzew. Wartości zabytkowe założeń parkowych stanowią cenny materiał dokumentalny dla historyków sztuki, ogrodników czy architektów krajobrazu. Są też pouczającymi przykładami w nauczaniu tych dyscyplin i w popularyzowaniu wiedzy i osiągnięć z tego zakresu.
- Ekologiczne – parki podworskie stały się niejednokrotnie ostatnimi ostojami licznych gatunków rodzimej flory leśnej. Przeszła gospodarka leśna doprowadziła do stopniowego zanikania licznych bardziej wymagających drzew i roślin zielnych. Dotyczy to gatunków takich jak jesion, klon, jawor, wiąz, lipa droбно- i szerokolistna, topola biała i czarna. Parkowe populacje tych gatunków drzew obejmują szeroki zestaw odmian i ekotypów, stanowiąc prawdziwy bank genów tych gatunków. Ich obecność w tym miejscu przyczynia się do zachowania szeroko pojętej bioróżnorodności, jak również potwierdza aklimatyzację obcych gatunków roślin w polskich warunkach klimatycznych. Ważną funkcją ekologiczną parków jest ich korzystny wpływ na mikroklimat i biocenozę okolicznych terenów - pól uprawnych, łąk czy pozostałych zabudowań wiejskich. Jako zwarte zadrzewienia i gęste kompleksy leśne parki są często głównym siedliskiem bytowania i gniazdowania dużej liczby gatunków ptaków i innych kręgowców w okolicy. Wśród ubogich w gatunki otaczających pól uprawnych są tym samym główną ostoją bioróżnorodności.
- Spoleczne – niektóre z parków pełnią te funkcje służąc społeczeństwu jako miejsce wypoczynku i rozrywki (jeśli są wykorzystywane w ten sposób), traktować je można również jako czynnik podnoszący estetykę i higienę wsi.

Mnogość funkcji parków podworskich sprawia, że zasługują one na szczególną uwagę oraz szeroką ochronę. Ich bardzo długa obecność w naszym kraju sprawia, że zajmują one utrwalone miejsce w pejzażu dobrzyńskiej wsi. Wiele z wymienionych poniżej parków

objętych jest ochroną konserwatorską jako zabytki kultury, wyznaczone zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568). Dla terenu Ziemi Dobrzyńskiej, objętego granicami LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ istnieje wiele źródeł i opracowań monograficznych opisujących m.in. założenia i parki podworskie. Wśród najważniejszych należy wymienić:

1. „Materiały do dziejów rezydencji w Polsce. Ziemia Dobrzyńska”, Tom II, część 3, pod redakcją P. Gałkowskiego i S. Kunikowskiego, Włocławek 2006;
2. P. Gałkowski, Z. Żuchowski „Wapielsk i okolice (monografia historyczna wsi ziemi dobrzyńskiej)”, Rypin-Wapielsk 2003;
3. P. Gałkowski „Brzuze i okolice (monografia historyczna wsi ziemi dobrzyńskiej)”, Brzuze 2002;
4. P. Gałkowski, R. Piotrowski „Rogowo i okolice (monografia historyczna wsi ziemi dobrzyńskiej)”, Rypin-Rogowo 2000.

Źródła powyższe stały się podstawą opisów parków podworskich, prezentowanych poniżej (w nawiasie za nazwą numery publikacji).

Gmina Brzuze

GULBINY [1, 3]. Park założony był w I połowie XIX wieku przez Alojzego Piwnickiego na bazie już istniejącego w tym miejscu drzewostanu. Lokalizacja parku na jeziorze Długie jest atrakcyjna. Posiada on kształt wydłużonego czworoboku. Park zachował się zapewne jako relikwiant pierwotnie rosnącego tam lasu, wkomponowany jest częściowo w zboczowy las klonowo-lipowy. Całe założenie parkowe było również pierwotnie komponowane na osi dworu. We wcześniejszym okresie elementem oddzielającym park od części folwarcznej dworu był również strumień. Na drzewostan parku składa się 21 gatunków drzew i krzewów liściastych, brakuje obecnie gatunków drzew iglastych. Największą liczebność osiąga w tym miejscu lipa drobnolistna. Ogólny wiek drzewostanu szacuje się na 150-200 lat. W tym czasie obszar parku i jego otoczenie zachowały wciąż dużą różnorodność szaty roślinnej. Z gatunków obcych występuje kasztanowiec zwyczajny i robinia akacjowa, reszta gatunków odpowiada naturalnej kompozycji drzewostanu lasów liściastych. Najstarsze egzemplarze drzew parkowych osiągnęły wymiary kwalifikujące je do ochrony. Trzy wyróżniające się gatunki to lipa drobnolistna (obwód 518 cm), dąb bezszypułkowy - 390 cm oraz buk zwyczajny - 340 cm.

OSTROWITE [1, 3]. Park w Ostrowitem zakładany był na początku XX wieku, w bezpośrednim związku z budową Cukrowni Ostrowite. Między obiektami cukrowni a jeziorem rozplanowano parkowy drzewostan na łagodnym zboczu oraz częściowo na dość stromej skarpie nad brzegiem jeziora. Historia założenia parkowego nie przebiegała korzystnie dla jego właściwego zachowania – w czasach powojennych zaprzestano jego pielęgnacji, wyrosła duża liczba samosiewów i uległ degradacji. Ponadto część parku była wykorzystywana dla zabaw ludowych, gdzie specjalnie utwardzono betonem plac taneczny. Na terenie parku zewidencjonowano 51 gatunków drzew i krzewów, w tym 9 gatunków drzew iglastych. Z gatunków obcych występuje jodła kalifornijska, kasztanowiec zwyczajny, jałowiec chiński, sosna wejmutka. Najliczniej reprezentowane są lipa drobnolistna, topola biała, topola czarna, wierzba biała oraz klon zwyczajny.

RADZYNEK [1, 3]. Park w Radzynku usytuowany jest wzdłuż drogi z Radzynka do Okonina przy szkole podstawowej w centrum miejscowości. Został on założony w II połowie XIX wieku, a jego pierwotną osią stał się niewielki, drewniany dwór w kształcie litery L. W najbogatszym dla założenia okresie międzywojennym, w otoczeniu drogi dojazdowej dominowały sady owocowe, a w części zachodniej wygradzony folwark. Z końcem wojny dwór uległ spaleni, zaś budynki folwarczne zostały rozebrane. W kolejnym dziesięcioleciu (dokładnie w 1956 roku) część parku przy drodze wraz z fundamentami starego dworu przydzielono pod teren szkoły. Dwa lata później została ona wybudowana, w większości z materiału otrzymanego z rozebranego ceglanoego spichrza folwarcznego. Park jest nieco uboższy w gatunki od innych tego typu na terenie gminy, występuje w nim 17 gatunków drzew i krzewów liściastych. Z obcych gatunków występują kasztanowiec zwyczajny, orzech włoski, robinia akacjowa oraz sumak octowiec.

UGOSZCZ [3]. Park położony po północnej stronie jeziora Ugoskiego, do dziś stanowi najważniejszy element krajobrazowy Ugoszcza. Park założony w II poł. XIX wieku przez Antoniego Borzewskiego, następnie po 1904 roku przekomponowany. Pomyślany jako założenie krajobrazowe z aleją dojazdową oraz obszernym zajezdnym klombem. W jego obrębie przewidziano między innymi 2 sztucznie usypane pagórki, skąd można podziwiać widok na centralnie położony pałac. W zachodniej części parku zlokalizowano domek ogrodnika wraz z ogrodem warzywnym. W północno-wschodniej części założenia parku mieściły się zabudowania folwarczne. Pałac z folwarkiem łączyła aleja lipowa. Wiek drzewostanu parku określa się na 100-150 lat, pojedyncze osobniki dobiegają nawet dwustu

lat. Wśród drzew i krzewów znajdziemy aż 45 gatunków. Gatunki obce reprezentowane są przez m.in.: sosna wejmutka, kasztanowiec zwyczajny, sumak octowiec, platan klonolistny, lipa srebrzysta, choina kanadyjska. Dominującymi gatunkami są jednak: klon zwyczajny, lipa drobnolistna, kasztanowiec zwyczajny oraz bez czarny. W okresie powojennym w parku zasadzono dużą liczbę topoli.

BRZUZE [1]. Park w Brzuzem założyła w I połowie XIX wieku rodzina Romockich. Założenie parkowe zostało urządzone z dominującą rolą lipy drobnolistnej i kasztanowca zwyczajnego wśród pozostałych drzew. Wiek dwudziesty ubiegł niestety dla całego założenia zespołu dworskiego pod kątem znacznych przekształceń. Do dnia dzisiejszego zachowały się kasztanowce wzdłuż alei dojazdowej i część lip wzdłuż drogi Ostrowite-Zbójno. Większość z tych drzew kwalifikuje się do ochrony. Aby móc właściwie objąć ten drzewostan ochroną potrzebne będzie wykonanie inwentaryzacji przyrodniczej tej części założenia. Obecnie na obszarze dawnego założenia parkowego występuje ponad 30 gatunków drzew i krzewów. Literatura podaje, że wśród roślinności do tej pory oznaczono następujące gatunki: lipa drobnolistna, kasztanowiec zwyczajny, klon zwyczajny, topola czarna, topola biała, wierzba krucha, wierzba biała, jarzab pospolity, brzoza brodawkowata, robinia akacyjowa, jesion wyniosły, grusza pospolita, śliwa ałycza, róża dzika, dziki bez czarny, lilak pospolity, bluszcz pospolity, szakłak zwyczajny, jaśmin wonny, złotokap zwyczajny, pigwa pospolita, bukszpan zwyczajny, sumak octowiec, mahonia pospolita, wiciokrzew przewierceń, krzewuska cudowna, forsycja pośrednia.

GIŻYNEK [1]. Założenie dworskie w Giżynku zlokalizowane jest w centralnej części wsi, po zachodniej stronie drogi wojewódzkiej Ostrowite-Zbójno i po północnej stronie drogi gminnej Giżynek-Ruże. Miejsce to położone jest w zasięgu zlewni Rużca, do którego wodę odprowadza ciek przepływający dnem rynny, która ogranicza założenie od północy. W pierwotnym układzie założenie to było rozlokowane wokół rezydencji. Niewielki park zajmował bezpośrednie otoczenie dworu. Dominowały w nim jesion wyniosły i klon zwyczajny. Od tego czasu na obszarze parku wprowadzono intensywne rolnictwo, przez co zachowały się tylko ślady starego układu. W bezpośrednim sąsiedztwie dworu zachowały się od strony północnej trzy jesiony wyniosłe, po stronie wschodniej o obwodzie 235 cm i wysokości 18 m, a po zachodniej stronie o obwodzie 280 cm i wysokości 22 m, dalej położony na skarpie jesion o obwodzie 251 cm i wysokości 23 m. Każdy z tych jesionów kwalifikuje się do ochrony jako pomnik przyrody. Oprócz tych drzew, wzdłuż drogi Giżynek-

Ruże, zachował się także szpaler drzew ograniczający od strony południowej teren dawnego założenia, który tworzą głównie osobniki głogu jednoszyjkowego, niektóre osiągające w obwodzie pnia do 155 cm. Domieszkę stanowią samosiewy klonu zwyczajnego, bzu czarnego i jesionu wyniosłego. Szpaler, a szczególnie głogi, z powodzeniem kwalifikują się również do ochrony jako pomniki przyrody.

Gmina Górzno

MIESIĄCZKOWO. Podworski park krajobrazowy z ponad 100 letnim drzewostanem oraz pomnikowymi okazami, pięknymi alejami grabowymi i aleją lipową.

Gmina Rogowo

SOSNOWO [4]. Założenie dworskie wybudowane w pierwszej ćw. XIX wieku przez Wojciecha Machczyńskiego. Prawdopodobnie w okresie budowy dworu, na początku XIX wieku, został również założony w północno-wschodniej części dworu park krajobrazowy. Później, w roku 1905, przeszedł on rekompozycję według projektu Stefana Celichowskiego, kiedy to uzyskał dwa stawy, wysepki oraz mostki. Do czasów współczesnych zachowały się jedynie resztki starodrzewu.

Gmina Rypin

KOWALKI [1]. Założenie dworsko-parkowe w Kowalkach usytuowane jest po zachodniej stronie drogi lokalnej prowadzącej z Rogowa przez Pręczi w kierunku Rypina, około 3 km na południe od tego miasta. Park utworzono w I połowie XIX wieku. Jego granicę północno-wschodnią wyznacza droga z Pręczek do Rypina, południowo-wschodnią – droga w kierunku do Nadroża, od strony południowo-zachodniej sąsiadują poprzez drogę gruntową pola uprawne, zaś od strony północno-wschodniej – pozostałości folwarku i niezachowane już sady. W skład założenia wchodziła część reprezentacyjna, która obejmowała park z dworem (nie zachował się do dziś) oraz zachowaną rządcówką. Park nie posiada żadnych wygrodzień. Sam park pierwotnie został wykonany na regularnym obrysie, zbliżonym do trapezu. Jego wiodącą oś kompozycyjną tworzyła aleja dojazdowa, doprowadzająca do dworu i zakończona przed jego elewacją frontową owalnym gazonem (obecnie już niezachowana). W miejscu reprezentacyjnym od frontu parku znajdowały się dwa stawy - mniejszy i większy. Połączone były ciekim wodnym, który następnie przepływał w sąsiedztwie północno-wschodniej granicy parku i wpadał do kolejnego stawu, usytuowanego po północnej stronie drogi

dojazdowej do folwarku. Do dziś zachowały się jedynie pozostałości po stawach. Większość założenia uległa całkowitej likwidacji w okresie powojennym. Zwarte grupy starodrzewu występują przede wszystkim w ciągach granic północno-zachodniej oraz północno-wschodniej, a także w sąsiedztwie pozostałości stawów parkowych. W obrębie tego co się zachowało dominują jesion wyniosły, kasztanowiec zwyczajny oraz klon zwyczajny. Z gatunków obcych oprócz kasztanowca wyróżniono sosnę wejmutkę oraz robinie akacjową. W przeważającej większości stan zdrowotny drzewostanu jest zadowalający, natomiast układ kompozycyjny parku jest w znacznym stopniu zatarty. Park posiada charakter krajobrazowy.

RUSINOWO [1]. Niegdyś Rusinowo należało do najatrakcyjniej położonych majątków ziemskich w północnej części Ziemi Dobrzyńskiej. Zespół dworski powstał około 4km na północny-zachód od Rypina, pomiędzy drogami prowadzącymi z Rypina do Wapielska oraz z Rypina do Brodnicy. Lokalizacja zespołu dworskiego wykorzystywała naturalne warunki terenowe i przyrodnicze. Zgodnie z tymi uwarunkowaniami całość założenia została podzielona na część reprezentacyjną i gospodarczą. Najbardziej atrakcyjna część reprezentacyjna założenia rozlokowana była na obszarze zbliżonym do prostokąta, którego północno-zachodni fragment był położony na otwartym terenie płaskim, zaś południowo-wschodni na zadrzewionym wyniesieniu. Wokół samego dworu znajdowała się polana, rzadko obsadzona bukiem pospolitym i jesionem wyniosłym, które stanowią obecnie najstarsze egzemplarze starodrzewia. Oprócz tych głównych gatunków, w bezpośrednim sąsiedztwie dworu występowały pojedyncze ekspozycyjne nasadzenia lipy drobnolistnej i świerku zwyczajnego. Ponadto dodatkowo we wschodniej części parku nasadzono zwarte kępy drzew, które składały się przeważnie z olszy czarnej, klonu zwyczajnego, kasztanowca zwyczajnego i jesionów wyniosłych. Na całym tym obszarze na zasadzie pojedynczych akcentów występowały egzemplarze drzew iglastych – świerku zwyczajnego, sosny zwyczajnej i modrzewia europejskiego. Aktualnie kompozycja przestrzenna założenia stała się mało czytelna. Do tej pory na obszarze ok. 2,5 ha parku zidentyfikowano 31 gatunków drzew i krzewów.

STARORYPIN [1]. Zespół parkowo-dworski w Starorypinie położony jest ok. 3 km na północ od Rypina. Rozciągający się wzdłuż tutejszego jaru w kierunku wschodnim park został założony w połowie XIX wieku, przy jednoczesnej budowie ówczesnego dworu. Zespół składa się z części rezydencjonalnej z parkiem, budynków mieszkalnych pracowników folwarcznych i podwórza gospodarczego z zabudową. Historyczny zespół rozlokowany został

na terenie o urozmaiconej rzeźbie terenu: lekko pofałdowanym ze stromą skarpą i głębokim jarem po stronie północnej. Północną granicę założenia stanowi strumień płynący jarem do rzeki Rypienicy, od zachodu i południa ograniczają je wytyczone do parku drogi: droga od trasy Rypin – Brodnica i odchodząca od niej droga wewnętrzna prowadząca do części rezydencjonalnej i mieszkalnej. Strona wchodnia otoczenia parku to głównie sady i pola. Całościowa kompozycja parku o układzie swobodnym dostosowana była do warunków topograficznych terenu. Zajmuje on teren otwarty o nieregularnym obrysie. Do dnia obecnego nie zachowały się żadne ślady dawnych alejek spacerowych. Zachowany starodrzew stanowi aktualnie zwarty pas zieleni z gęstym podszytem samosiewów. Zewidencjonowana roślinność parku obejmuje dziś 47 gatunków drzew i krzewów, w tym 6 gatunków drzew iglastych. W przewadze są gatunki rodzime, wśród których najczęściej spotykane to: topola czarna i biała, klon zwyczajny, buk zwyczajny, lipa drobnolistna, jesion wyniosły. Aklimatyzowano również gatunki ozdobne w parku, z których odnotowano kasztanowiec zwyczajny, karaganę syberyjską, irgę błyszczącą, iliwnik wąskolistny, żywotnik, robinie akacjową, pigwowiec japoński.

STĘPOWO [1]. Dawne założenie dworskie w Stępowie zostało usytuowane po południowej stronie drogi 563 prowadzącej z Rypina do Żuromina, jak też po zachodniej stronie drogi lokalnej krzyżującej się z powyższą i biegnącej do Wólki i Skudzaw. Całe założenie składało się z wyraźnie wyodrębnionych części: reprezentacyjnej, obejmującej dwór wraz z parkiem, folwarcznej - położonej na południe od nich, sadu zlokalizowanego na wschód od folwarku i części reprezentacyjnej, jak również zespołu domów pracowników folwarcznych, znajdującego się po zachodniej stronie wspomnianej drogi w kierunku Wólki i Skudzaw. Główną osią kompozycyjną parku była aleja dojazdowa do dworu. Wychodziła ona od skrzyżowania dróg Rypin-Żuromin i Sadłowo-Skudzawy oraz już na terenie parku omijała od południa niewielki staw, zlokalizowany w zachodniej części założenia parkowego. Na dzień dzisiejszy układ kompozycyjny parku uległ całkowitemu zatarciu. Pierwotnie park liczył ok. 5,4 ha, natomiast pozostałości parku położone są już tylko na płaskim terenie. Starodrzew podzielony jest na grupy, usytuowane wzdłuż północnej granicy parku oraz w sąsiedztwie stawu. Wschodnia część parku uległa całkowitej likwidacji. W aktualnym drzewostanie dominują: kasztanowiec zwyczajny, lipa drobnolistna, śliwa ałycza. Wśród gatunków obcych drzew wymienić można: kasztanowiec, orzech włoski, robinie akacjową i żywotnika zachodniego. Stan zdrowotny przeważającej części drzewostanu jest zadowalający.

SADŁOWO. Zespół pałacowo-parkowy zlokalizowany jest w centrum Sadłowa, na północ od

Fot. Zdjęcia własne LGD

skrzyżowania szosy z Zasad do trasy Rypin-Mława. Pałac położony jest na niewielkiej polanie wśród starodrzewia, zwrócony frontem w kierunku północno-zachodnim. Pasy starodrzewia okalają cały park, który ma powierzchnię ok. 13,3 ha i zbliżony jest kształtem do prostokąta. Pałac dworski znajduje się w południowo-zachodniej części założenia, w pobliżu stawu. Jak większość na tym terenie, całe założenie pałacowe posiadało wyraźny podział funkcjonalny na część ozdobno-użytkową (park i sad) oraz gospodarczą (folwark). W całym parku stwierdzono razem 35 gatunków drzew i krzewów, w tym 4 gatunki iglaste.

Gmina Skrwilno

SKRWILNO [1]. Założenie parkowe położone jest na wschód od drogi powiatowej biegnącej z Rypina w kierunku południowym przez Skrwilno. Miejsce to leży u wylotu ulicy Kościelnej, która łączy w linii prostej założenie z kościołem parafialnym i niegdyś stanowiła główną, historyczną oś miejscowości. Od wschodu granicę założenia stanowi ul. Parkowa, za którą znajdują się łąki rozciągające się do rzeki Skrwy. Od zachodu i południa park ogranicza teren zabudowy mieszkalnej jednorodzinnej a od północy – zabudowy gospodarczej. W kierunku południe - północ przez teren parku przebiegała droga komunikująca pałac z terenem folwarku i zabudowy dworskiej. Park pałacowy posiada swoje początki prawdopodobnie w połowie XVIII wieku. W II połowie XIX wieku odnotowuje się jego rozwój - w 1888 roku określany jest jako „piękny”, co wskazuje, że posiadał ustalony układ i rozwinięty materiał roślinny. Ponadto przemawia za tym obecny wiek znacznej części drzewostanu, który przekracza 200 lat, co dotyczy szczególnie dębów i buków. Pierwotny zespół tworzyła część rezydencjonalna z pałacem zlokalizowanym przy południowo-wschodniej granicy założenia i parkiem, folwark z zabudową gospodarczą, sady folwarczne i ogrody warzywne. Założenie parkowe do okresu międzywojennego było jednym z najokazalszych na tym terenie przykładów rozległej kompozycji przestrzennej z połączeniem sieci alejek i układu wodnego, złożonego z trzech stawów i strumienia. Do dzisiaj z założenia tego pozostał park o nieregularnym kształcie wieloboku, lodownia umiejscowiona w centralnej jego części (w stanie ruiny), przebudowany spichrz na terenie dawnego folwarku oraz budynek mieszkalny

robotników folwarcznych. Ze względu na dużą ilość starych nasadzeń, które przetrwały w parku, jego historyczny układ przestrzenny zachował się dobrze. Za wyjątkiem alei biegnącej przez całe założenie, zatarł się dawny układ ścieżek i dróg. Z kolei nowe alejki zyskały obustronną obsadzenia lipami. Korzystne warunki przetrwania drzewostanu spowodowało położenie obiektu w bliskości jeziora Skrwilno, rzeki Skrwy, bagiennych i niskich łąk oraz stałych rowów melioracyjnych. Dzięki temu starodrzew zachował się w większości w dobrym stanie zdrowotnym. W historycznej zachowanej roślinności, w szczególności w centralnej części parku, wyróżniają się okazy starych oraz pomnikowych drzew buku zwyczajnego odmiany czerwonolistnej, dębów szypułkowych, topól białych, lip, klonów i jesionów. Najokazalszym drzewem jest dąb szypułkowy, rosnący obok polany widokowej uznany za pomnik przyrody.

Gmina Wąpielsk

DŁUGIE [2]. Park założony w I połowie XIX wieku przez Mariana Cisowskiego. Występują tutaj 22 gatunki drzew, przeważnie liściastych i 6 gatunków krzewów. Gatunki iglaste (świerk pospolity, modrzew europejski, sosna zwyczajna) nie odgrywają większej roli w zadrzewieniu parku. W zachodniej części założenia znajduje się staw, a jego brzegi porasta pas zadrzewienia z gatunkami olszy czarnej, klonu zwyczajnego, jesionu i dębu szypułkowego. Pałac usytuowany jest na polanie, która rozciąga się w kierunku południowym. Na południe od pałacu rośnie wyodrębnione skupisko kilkudziesięciu drzew, głównie klonów, kasztanowców, lip oraz okazały buk pospolity odmiany purpurowej. Z budynków przetrwały również młyn i spichrz z północnej strony stawu. Północnym skrajem parku biegnie potok, który rozwidla się, jedną odnogą płynąc do młyna, drugą do stawu. W tym rozwidleniu rośnie starodrzew złożony z jesionów, kasztanowców i dębów. Z północnej strony strumienia ciągnie się pas zwartego drzewostanu: grabów jesionów, lip, dębów, wierzb i olch. 46 okazów drzew parku uznane zostało jako kwalifikujące się do ochrony, jako pomniki przyrody.

Ryc. Park w założeniu pałacowym w Długiem. (Fot. Zdjęcia własne LGD)

ŁAPINÓZEK [1, 2]. Park założony w II połowie XIX wieku, prawdopodobnie wraz z budową dworu. Rozplanowano go na rzucie trapezu, pierwotnie otoczony był parkanem, o czym świadczą zachowane fragmenty fundamentów. Oś kompozycyjna parku rozciągnięta jest od południowo-zachodu ku północnemu-wschodowi, a wyznacza ją usytuowany blisko narożnika południowo-zachodniego wjazd ze współczesną drewnianą bramą i furką. Za nim znajduje się łukowato przebiegający podjazd do dworu. Do parku dworskiego przylegała część lasu, rozplanowana na rzucie prostokąta o powierzchni 3 ha, z zabytkowym drzewostanem klonów, dębów i jesionów. Nieliczny obecnie starodrzew występuje w części południowej parku i uzupełniają go w tej części samosiewy. Na powierzchni ponad 0,3 ha z historycznych gatunków występują jesion wyniosły, klon jawor, klon jesionolistny, klon zwyczajny i robinia akacjowa. Stan zdrowotny drzewostanu jest dobry, ale układ kompozycyjny parku został w znacznym stopniu zatarty.

PÓLWIESK MAŁY [1, 2]. Park w Półwiesku zajmuje powierzchnię 1,8 ha. Park założono w II poł. XIX w., jednakże część drzew wokół dworu została dodatkowo sadzona w okresie międzywojennym przez Jana Rudowskiego. W okresie powojennym, w wyniku zaniedbania park został uległ znacznemu zubożeniu zarówno pod względem jakości i ilości drzewostanu i całej roślinności. Całe założenie zajmowało obszar o nieregularnych granicach i dzieliło się na trzy części. Jego centrum kompozycyjne zajmował park dworski o obrysie wydłużonego prostokąta, o orientacji północ-południe. Ten element oddzielał część gospodarczą od rezydencjonalnej, która była ulokowana po stronie wschodniej założenia. Część folwarczną z dworem łączy obecnie droga dojazdowa, która stanowi główny element scalający założenie dworskie w Półwiesku. Przeprowadzona jest ona wzdłuż południowego boku sektora gospodarczego w szpalerze złożonym z morwy, klonu, jaworu i jesionu. Przez środek parku droga przebiega do podjazdu przed zachodnią elewacją dworu w szpalerze lipowym i klonowym a na zakończeniu obsadzona jest kasztanowcami. W ten sposób dzieli park na dwie części. W części południowej mamy do czynienia ze swobodnymi nasadzeniami grabu pospolitego i skupiskami młodych jesionów i kasztanowców. Z kolei w części północnej, oprócz wymienionych gatunków, występują też świerki. Od strony folwarku obydwie części wydzielają szpalery grabowe. Najstarsze okazy starodrzewia rozmieszczone są w sąsiedztwie dworu. Przy polanie od strony północnej rośnie grupa czterech okazałych drzew – modrzew, grab, klon i lipa oraz w bezpośrednim sąsiedztwie dworu od strony północnej pomnikowy okaz jaworu. Północną granicę założenia od strony dworu wyznaczają podwójne szpalery

świerków i modrzewi. Na obszarze paku odnotowano 13 gatunków drzew i 2 gatunki krzewów. Gatunki drzewostanu iglastego reprezentują świerk pospolity, modrzew europejski i sosna czarna. Z kolei wśród drzew liściastych dominuje grab zwyczajny, a domieszki tworzą lipa drobnolistna, klon zwyczajny i klon jawor.

RADZIKI DUŻE [2]. Park w Radzikach zlokalizowany jest za dworem w kierunku północno-

Fot. Zdjęcia własne LGD

zachodnim. Założono go w I połowie XIX wieku. Po wojnie został znacznie przerzedzony i stopniowo zmieniał się dla potrzeb szkoły, która mieści się obecnie w budynku dworu. Najbogatsza w skupiska zadrzewień jest centralna część parku, z bukami, jesionami, dębem czerwonym, miłorzębem oraz orzesznikami pięciolistkowymi. W południowej części parku rośnie kilkanaście drzew, głównie jesionów i kasztanowców, tworzących dwie niewielkie polanki. Ponadto w drzewostanie występują także licznie jesion wyniosły, kasztanowiec zwyczajny, klon zwyczajny i świerk pospolity, a z rzadziej spotykanych klon jawor odmiany Leopolda.

RUSZKOWO [1, 2]. Park zajmuje powierzchnię ok. 2,3 ha i był założony w I

połowie XIX wieku, a następnie dekomponowany w 1907 roku. Park ten posiada plan podobny do nieregularnego czworokąta (zbliżony do rombu). Od południowego-wschodu graniczą z nim zabudowania dawnej kolonii mieszkalnej pracowników folwarcznych, od północy i północnego-zachodu – pola uprawne, zaś południową granicę wyznacza droga gruntowa w kierunku Półwieska Małego. Starodrzew w zwartych grupach występuje przede wszystkim w północnej części parku. W tym miejscu znajdują się niewielkie polany, z których część uległa pomniejszeniu na skutek rozwoju samosiewów. Południowo-wschodni teren parku jest z kolei nieco luźniej zadrzewiony. W centrum parku położona jest duża polana, na której znajduje się prostopadłościenny obelisk z napisem: „Boże zmiłuj się nad nami. 1913 rok”. W drzewostanie parku wyróżniono 35 gatunków drzew i 9 gatunków

krzewów. Najliczniejsze są okazy świerka pospolitego i modrzewia europejskiego. Wśród gatunków liściastych najpospolitszymi drzewami są jesion wyniosły, klon jawor, klon zwyczajny, lipa drobnolistna i wiąz szypułkowy. Najstarszymi okazami są lipy, wiązy, jesiony wpisane do rejestru pomników przyrody. Park posiada charakter naturalistyczny, jego układ kompozycyjny został częściowo zachowany a stan zdrowotny drzewostanu jest dobry. Zatarta została jednakże kompozycja parku w części usytuowanej w bezpośrednim sąsiedztwie dworu. Pierwotnie w środku parku, na wspomnianej polanie, znajdował się dwór, rozebrany w latach 70-tych XX wieku.

TOMKOWO [1, 2].

Fot. Zdjęcia własne LGD

Park położony jest na leśnej polanie, nieopodal drogi z Półwieska Małego. Posiada charakter naturalny i powstał pomiędzy 1857 a 1896 rokiem z inicjatywy Tomasza Cisowskiego, do czego wykorzystano istniejący las, otaczający folwark. Malowniczo pofalowany teren parku przyjmuje obrys zbliżony do prostokąta. Wzdłuż granicy północno-wschodniej przebiega wspomniana powyżej droga gruntowa, zaś za nią znajdują się tereny leśne. Z pozostałych stron graniczą obszary leśnego rezerwatu Tomkowo (opisanego w poprzednich rozdziałach). Główną oś kompozycyjną parku, rozciągniętą od południowego wschodu ku północnemu zachodowi, wyznacza usytuowany niejako osiowo w stosunku do pałacu duży staw, dziedziniec przed pałacem, pałac i zlokalizowany za pałacem park. Zwarte grupy starodrzewu występują w obrzeżach polany, usytuowanej na tyłach pałacu, a także wokół pałacu oraz wzdłuż południowo-wschodniej granicy części frontowej parku. Łączna powierzchnia parku to ok. 2 ha. Naliczyć w nim można 17 gatunków drzew i 7 gatunków krzewów. Reprezentację drzew iglastych stanowi świerk pospolity (*Picea abies*), natomiast wśród gatunków liściastych wyróżniono dominujący wiąz i klon zwyczajny oraz klon jawor odmiany Leopolda, dąb szypułkowy, lipę drobnolistną oraz kasztanowiec zwyczajny. Mimo

zatarcia w znacznym stopniu układu kompozycyjnego parku, stan zdrowotny drzewostanu jest dobry. Dawniej w południowej części parku znajdowały się dwa stawy oraz młyn. Obecnie park jest rekonstruowany przez aktualnych właścicieli prowadzących gospodarstwo agroturystyczne.

WĄPIELSK [1, 2]. W latach 60-tych XIX wieku rodzina Siemiątkowskich, prawdopodobnie wraz z budową nowego dworu, założyła park w Wąpielsku. W jego granicach znajduje się 20 gatunków drzew i 6 gatunków krzewów. W zachodnim narożniku parku znajduje się staw. Wyróżnia się okazały dąb szypułkowy, który rośnie na polanie przy pałacu. Nieco dalej od wschodu zamyka ją jesion wyniosły. Południowy brzeg polany porasta drzewostan złożony z klonów jaworów, lip, świerków, orzesznika pięciolistkowego, sosny i klonu zwyczajnego. Dodatkowo występują dwa szpalery lip drobnolistnych przy południowo-wschodniej granicy parku. Niestety część parku została wycięta w latach 50-tych i 60-tych.

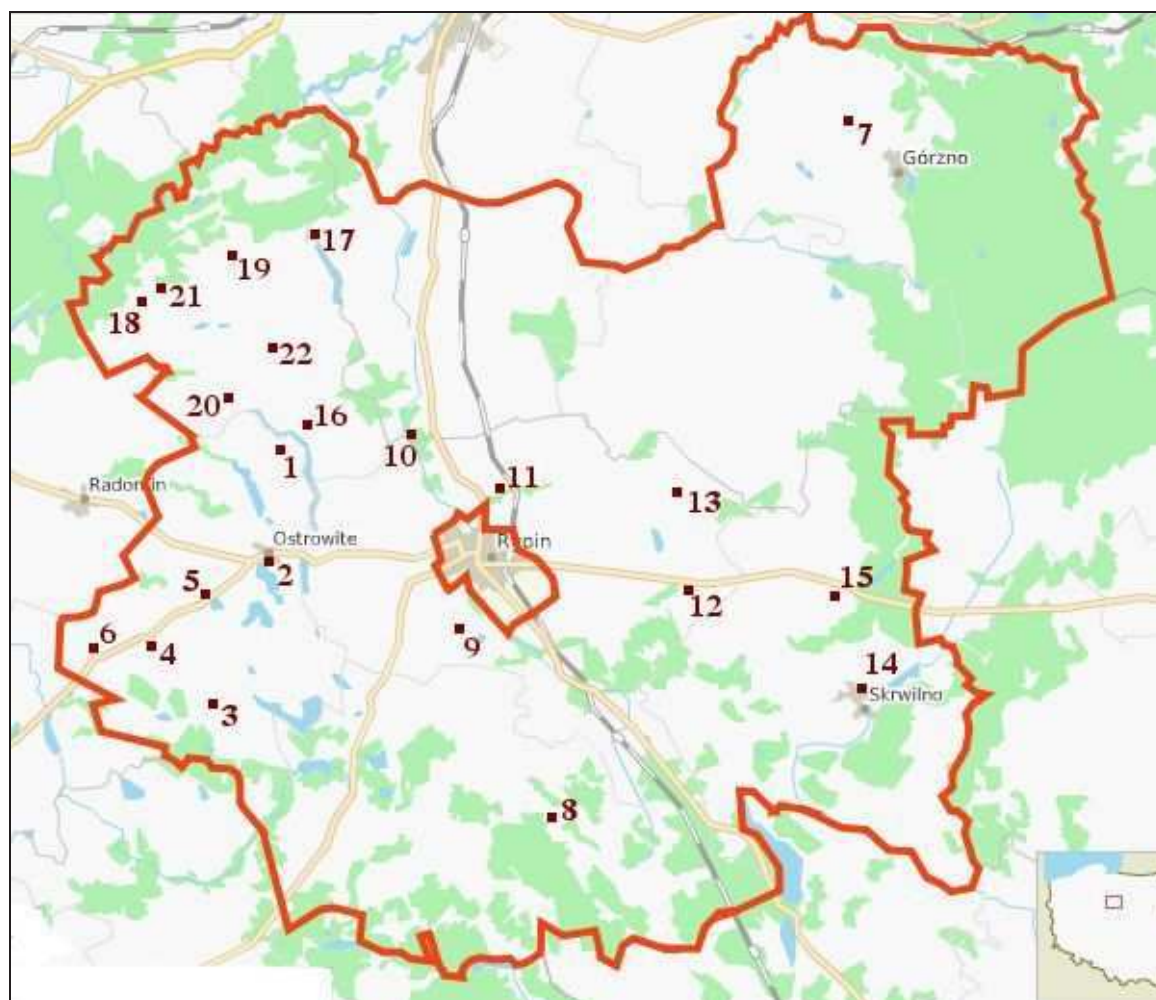

Ryc. Pozostałości parku w Wąpielsku wraz z pałacem Siemiątkowskich (Fot. Zdjęcia własne LGD).

Tabela 9 Legenda do mapy zawierającej lokalizację zabytkowych parków

Gmina	Miejscowość	Nr na mapie
Gmina Brzuze	GULBINY	1
	OSTROWITE	2
	RADZYNEK	3
	UGOSZCZ	4
	BRZUZE	5
	GIŻYNEK	6
Gmina Górzno	MIESIĄCZKOWO	7
Gmina Rogowo	SOSNOWO	8
Gmina Rypin	KOWALKI	9
	RUSINOWO	10
	STARORYPIN	11
	STĘPOWO	12
	SADŁOWO	13

Gmina Skrwilno	SKRWILNO	14
	OKALEWO	15
Gmina Wąpielsk	DŁUGIE	16
	ŁAPINÓZEK	17
	PÓŁWIESK MAŁY	18
	RADZIKI DUŻE	19
	RUSZKOWO	20
	TOMKOWO	21
	WĄPIELSK	22

Rysunek 5 Lokalizacja zabytkowych parków dworskich i pałacowych na terenie LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ

5. Turystyka

5.1. Stan obecny – zaplecze turystyczne obszaru

GMINA GÓRZNO

Gmina Górzno posiada najbogatsze zaplecze turystyczno-noclegowe na terenie całego LGD. Spowodowane jest to bardzo atrakcyjnym położeniem Gminy pośród zwartej powierzchni naturalnych lasów, jezior oraz osobliwości przyrodniczych – rezerwatów, parku krajobrazowego oraz obszarów Natura 2000. Na terenie gminy znajdują się zarówno gospodarstwa agroturystyczne, mieszkania wypoczynkowe, pola biwakowe i kempingowe oraz ośrodki wypoczynkowe i pensjonaty.

Gospodarstwa agroturystyczne:

- Gospodarstwo agroturystyczne „Jaskółeczka” Janina Bibik - miejscowość Fiałki, 12 miejsc noclegowych (3 pokoje), jadalnia, pokój dzienny, miejsce na grilla.
- Gospodarstwo agroturystyczne Hanna Kaldonek w miejscowości Fiałki - pokoje 2 i 3 osobowe, z oddzielną kuchnią i łazienką, duży teren do zabaw dla dzieci, przejażdżki bryczką, ogniska, wędkowanie, blisko jeziora i lasu.
- Gospodarstwo agroturystyczne Genowefa Kowalska - miejscowość Fiałki, pokój 4 osobowy z oddzielną łazienką i aneksem kuchennym, rowery, posiłki na życzenie.
- „Żabka” Grażyna i Ryszard Betlejewscy Górzno - 10 miejsc noclegowych (4 pokoje), łazienki, kuchnia z wyposażeniem, możliwość rozpalenia ogniska i grilla, dostęp do jeziora, wędkowanie, ogródek zabaw dla dzieci.
- Andrzej i Jolanta Ślesińscy Górzno - 9 miejsc noclegowych (3 pokoje), aneks kuchenny.
- Gospodarstwo „Pod Gajem” Górzno - 15 miejsc noclegowych (6 pokoi) blisko jeziora, pokoje z łazienkami, sala kominkowa, miejsce do grillowania i na ognisko, altana, stół do tenisa, rowery, warunki do organizacji konferencji i szkoleń.
- Gospodarstwo agroturystyczne „Nad Jeziorem” Ewa Radzikowska – miejscowość Fiałki, 25 miejsc noclegowych (pokoje 2,3,4 osobowe, wieloosobowe), wszystkie pomieszczenia w oddzielnym budynku, całodzienne wyżywienie, położenie przy jeziorze, własny pomost, łodzie, miejsce na ognisko i grilla, imprezy okolicznościowe.
- Gospodarstwo agroturystyczne „Hajduczek” Aleksandra Pudełko, Górzno - 16 miejsc noclegowych (pokoje 2,3,4 osobowe), miejsce na ognisko, plac zabaw dla dzieci, bilard, sala bankietowa na 80 osób, ogródek rekreacyjny, wyżywienie.

- Gospodarstwo agroturystyczne „Jelonek” Górzno - 10 miejsc noclegowych, grill, rowery, wędkowanie, przejażdżki bryczką, samodzielny dom o wysokim standardzie z jadalnią i w pełni wyposażoną kuchnią.
- Gospodarstwo agroturystyczne „Pod Lasem” - 16 miejsc noclegowych (pokoje 2,3,4 osobowe i wieloosobowe), sala konferencyjna, całodzienne wyżywienie, możliwość udziału w polowaniach, przejażdżki bryczką, rowery, boisko, grill, miejsce na ognisko, łódka.
- Gospodarstwo agroturystyczne Ewa i Stanisław Komoszyńscy, Górzno - 12 miejsc noclegowych (pokoje 2,3,4 osobowe), miejsce zabaw dla dzieci, miejsce na ognisko.
- Gospodarstwo agroturystyczne „Pod Orzechem”, Górzno - 6 miejsc noclegowych (pokoje 2,4 osobowe).
- Gospodarstwo agroturystyczne Józef Wiśniewski, Fiałki - samodzielne mieszkanie wczasowe z dwoma sypialniami, pokój wypoczynkowy, kuchnia, łazienka, przejażdżki bryczką, ognisko.

Pensjonaty:

- Ośrodek Edukacji Ekologicznej „Wilga”, 50 miejsc noclegowych (hotelowych), w pokojach 1,2,3 osobowych pokojach z łazienkami, sala konferencyjna, kursy, koktajlbar, kawiarnia, restauracja z kominkiem, ogniska, przejażdżki bryczkami i wozem drabiniastym, turnusy rehabilitacyjne, imprezy okolicznościowe, edukacja ekologiczna.
- Dworek „Wapionka”, ogólna liczba miejsc 32 (pokoje 1,2,3,4 osobowe o wysokim standardzie), imprezy okolicznościowe.
- Pensjonat „Jagódka”, pokoje 1,2,3,4 osobowe, wieloosobowe, całkowita liczba miejsc 49, sala konferencyjna na 50 miejsc, jadalnia na 40 miejsc, boisko do siatkówki i koszykówki, rowery górskie, rowery wodne, łodzie, sprzęt wędkarski, miejsce na ognisko, grill, wędzarnia, wycieczki do rezerwatów G-L Parku Krajobrazowego.
- Pensjonat Pod Lipami, 40 miejsc noclegowych (1,2 i 3 osobowe), jadalnia, pełne wyżywienie, organizacja imprez okolicznościowych (100 miejsc).

Ośrodki wypoczynkowe i pola namiotowe:

- Ośrodek wypoczynkowy „Zielone Wzgórze”, 11 domków letniskowych 4 i 6 osobowych z aneksem kuchennym i węzłem sanitarnym, pola namiotowe, sala kominkowa, miejsce na ognisko i grill, organizacja konferencji, sprzęt wodny,

wędkowanie, boisko do siatkówki, stół tenisowy, plaża miejska z wypożyczalnią kajaków (600 m).

- Ośrodek PKS Toruń,
- Oferta Ośrodek Wczasowy, dysponuje kompleksem boisk, świetlica, tenis stołowy, plac zabaw dla dzieci, miejsce na ognisko
- Ośrodek Wypoczynkowy „Rezydencja Carmen” w Górznie, 40 miejsc noclegowych w drewnianych, ogrzewanych domkach, wyposażonych w kuchnię, łazienkę, restauracja z drinkbarem, w domkach apartamentowych kominek, jezioro, łódki, kort tenisowy, plac zabaw dla dzieci, jazda konna, siatkówka plażowa, rowery, wędkarstwo, myślistwo, sala konferencyjna
- Schronisko Młodzieżowe przy Zespole Szkół w Górznie.

GMINA BRZUZE

Na terenie Gminy Brzuze w ostatnich latach kilka gospodarstw rozpoczęło też działalność agroturystyczną. Na rozwój tego typu działalności wpływ ma dość wysoka koncentracja jezior i rzek, które stają się główną atrakcją turystyczną tej gminy.

Gospodarstwa agroturystyczne:

- Gospodarstwo agroturystyczne Agro Ranczo „Niezapominajka” Urszula Skowrońska, Somsioły - 9 miejsc noclegowych (4 pokoje), wędkarstwo w stawach gospodarczych, stadnina koni, miejsce na grilla i ognisko, plac zabaw dla dzieci.
- Gospodarstwo agroturystyczne „Marwin” Marianna Przybylska, Kleszczyn - 20 miejsc noclegowych (łącznie 5 pokoi, każdy z oddzielną łazienką i aneksem kuchennym), pomost, łódki, kajaki, boisko do piłki siatkowej i koszykówki, rowery oraz świetlica ze stołem do tenisa, plac zabaw, miejsce na grilla i ognisko.
- Gospodarstwo agroturystyczne w miejscowości Żałe - położone w pobliżu jeziora, 6 miejsc noclegowych (2 pokoje), łódź wiosłowa, odrębny dom letniskowy.
- Gospodarstwo agroturystyczne Urszuli Pilarskiej, Gulbiny - 6 miejsc noclegowych (2 pokoje, 2 łazienki), pole namiotowe i camping, miejsce na ognisko i grilla, łódki, żaglówki, windsurfing, bezpośredni dostęp do jeziora Długie.
- Gospodarstwo agroturystyczne Benedykt Sierocki, Gulbiny - 6 miejsc noclegowych (2 pokoje), aneks kuchenny i łazienka, pole namiotowe i camping, plac zabaw dla dzieci, miejsce na ognisko i grill.

GMINA SKRWILNO

Zaplecze turystyczno-rekreacyjne na terenie gminy rozwinęło się jedynie wokół Jeziora Urszulewskiego, gdzie powstały zarówno kwatery prywatne oraz ośrodki wypoczynkowe. Wokół jeziora powstało łącznie ok. 120 miejsc sezonowych (domki letniskowe nad jeziorem Urszulewskim) Harcerski Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy Komendy Hufca ZHP Rypin, miejsca w domkach 2 i 7 osobowych, sieć restauracyjno-rozrywkowa i zaplecze socjalne, pola namiotowe i stacje wodne, co stwarza dodatkowo dogodne warunki do uprawiania sportów wodnych. Ponadto powstały gospodarstwa agroturystyczne w Urszulewie, Klepczarni i Okalewie.

Gospodarstwa agroturystyczne:

- Ewa i Krzysztof Zawadzcy, Urszulewo - 3 pokoje (łazienka i aneks kuchenny), pole namiotowe, bezpośredni dostęp do jeziora, miejsce na ognisko i grilla, do dyspozycji łódzie, rowery wodne, plac zabaw dla dzieci, wędkowanie.
- Ryszard Gorczycki „Agroturystyka u Rysia”, Klepczarnia - pokoje z 15 miejscami noclegowymi, wyposażone w aneks kuchenny, pole namiotowe, miejsce na ognisko i grilla, staw rybny, rowery, plac zabaw dla dzieci, wędkowanie.
- Aneta i Mariusz Pawłowscy gospodarstwo „Zacisze”, Okalewo - 9 miejsc noclegowych (3 pokoje), gastronomia (obiady), pole namiotowe, rowery, miejsce na ognisko, przejażdżki konne, wędkowanie.

GMINA ROGOWO

Gmina Rogowo pomimo stosunkowo atrakcyjnych krajobrazów (wysoka lesistość, czyste wody powierzchniowe) nie wykształciła na swoim terenie licznych ośrodków obsługi ruchu turystycznego. Do tej pory powstały gospodarstwa agroturystyczne w Nadrożu, Rogowie oraz w miejscowości Narty.

- Nadroź ok. 50 miejsc noclegowych (2,3 osobowe pokoje).
- Rancho Konik – Gospodarstwo agroturystyczne w Rogowie, nauka jazdy konnej, możliwość wędkowania, pola namiotowe, domki kempingowe, 30 miejsc noclegowych (2,3 i 4 osobowe pokoje i domki oraz apartament).
- Roman Hryniewicz „Pensjonat Malwa” w miejscowości Narty - 15 miejsc noclegowych (5 pokoi), możliwość całodobowego wyżywienia, pole namiotowe, konie, rowery, staw rybny, miejsce na ognisko i grilla. Wyroby z własnego gospodarstwa rolnego, konferencje i imprezy okolicznościowe.

Oprócz agroturystyki powstał również Gminny Ośrodek Wczasowy Sitnica z 120 miejscami noclegowymi (miejsca w domkach letniskowych 2,3,4 osobowych), salą konferencyjną na 100 miejsc, restauracją, kawiarnią, boiskiem sportowym, wypożyczalnią sprzętu wodnego, kąpieliskiem strzeżonym oraz możliwością wędkowania.

GMINA RYPIN

Gmina Rypin posiada odpowiednie walory przyrodnicze do rozwoju agroturystyki, jednakże obecnie funkcjonuje w gminie tylko jedno gospodarstwo agroturystyczne. Z ankiet przeprowadzonych podczas konstruowania Planu Rozwoju Lokalnego dla Gminy Rypin w 2006 r., wynikało, że aż 13% wszystkich gospodarstw było zainteresowanych podjęciem tego typu działalności, dlatego też należy wnioskować poprawę w tej dziedzinie w ciągu najbliższych lat.

Obecnie jedynym gospodarstwem agroturystycznym jest „Słoneczko” gospodarstwo Janiny i Jana Smulskich w miejscowości Dylewo, które ma do zaoferowania 5 miejsc noclegowych (3 pokoje), aneks kuchenny i łazienkę, pole namiotowe, plac zabaw, staw rybny, rowery, miejsce na ognisko i grill, siłownię, boisko, stół do tenisa. Gospodarstwo prowadzi hodowlę danieli.

Poza wymienionym gospodarstwem, na terenie gminy brakuje innych działalności o charakterze turystyczno-rekreacyjnym.

GMINA OSIEK

Pod względem turystyczno-rekreacyjnym gmina jest mało atrakcyjnym terenem, dlatego też na jej obszarze brakuje zaplecza noclegowego o charakterze turystyczno-rekreacyjnym (brak również gospodarstw agroturystycznych). Jedynym miejscem noclegowym w Gminie jest Karczma „Pod złotą rybką” we wsi Strzygi, która ma do zaoferowania 7 pokoi (1,2,3 osobowe) oraz dużą salę restauracyjną.

GMINA WĄPIELSK

Na terenie gminy najatrakcyjniejszym miejscem jest Dolina Drwęcy wraz z dużymi kompleksami leśnymi oraz oczkami wodnymi. W tej części gminy znajduje się jedyne gospodarstwo agroturystyczne w jej granicach - Marzanny i Andrzeja Gawlików w miejscowości Tomkowo. Siedzibą gospodarstwa jest pochodzący z I części XIX wieku dwór szlachecki wraz z pozostałościami założenia dworskiego (pozostałości parku, pozostałości fundamentów po młynie i in.). W odnowionym dworze utworzono 15 miejsc noclegowych (3

pokoje), łazienki. Poza tym do dyspozycji gości pozostaje pole namiotowe i camping, miejsce na ognisko, grill, wędkowanie w stawie. Istnieje możliwość przygotowania imprez okolicznościowych.

Poniżej zaprezentowano rozmieszczenie gospodarstw agroturystycznych, pensjonatów, hoteli i ośrodków wypoczynkowych na terenie analizowanego LGD.

Rysunek 6 Miejscowości, w których znajdują się gospodarstwa agroturystyczne, pensjonaty, hotele i ośrodki wypoczynkowe na obszarze LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ

Wykorzystane źródła:

- Starostwo Powiatowe w Brodnicy – oficjalna strona www.powiat.brodnica.com.pl;
- Centrum Informacji Turystycznej w Brodnicy: www.it.brodnica.pl;
- Starostwo Powiatowe w Rypinie, strona www.powiat.rypinski.lo.pl
- Gospodarstwo agroturystyczne Jaskółeczka, strona www.twojaagroturystyka.pl;
- Gospodarstwo agroturystyczne Żabka, strona www.zabkagorzno.republika.pl;
- Gospodarstwo agroturystyczne Nad jeziorem, strona <http://nadjeziorem.com.pl>;
- Gospodarstwo agroturystyczne Jelonek, strona <http://agrogorzno.pl>;
- Ośrodek Edukacji Ekologicznej Wilga, strona www.wilga.turystyka.pl;
- Ośrodek Dworek Wapionka, strona www.dworekwapionka.baxpol.pl;
- Pensjonat Jagódka, strona www.jagodkagorzno.pl;
- Ośrodek Zielone Wzgórze, strona www.zielonewzgorze.net.pl;
- Ośrodek Wypoczynkowy „Rezydencja Carmen”, www.domki_wierzchownia.republika.pl;

- Gospodarstwo agroturystyczne Marwin, strona <http://agro-marwin.fm.interia.pl>;
- Noclegi i turystyka Meteor.turystyka.pl, strona <http://meteor.turystyka.pl>;
- Karczma pod Żółtą Rybką Strzygi, strona <http://www.podzlatorybka.pl>;
- Gospodarstwo agroturystyczne Tomkowo, strona www.tomkowo.com.

5.2. Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych – agroturystyka

Agroturystyka, coraz bardziej popularna w kraju i zagranicą, wydaje się jednym z najbardziej perspektywicznych kierunków rozwoju regionu LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ. Warunki ku temu stwarzają stosunkowo atrakcyjne zasoby przyrodnicze, kulturowe czy historyczne regionu. Staje się ona również jednym z głównych działań, mających na celu różnicowanie działalności mieszkańców wsi w kierunku działalności pozarolniczej.

Agroturystyka obejmuje odrębną część przestrzeni rekreacyjnej, jaką jest wiejska przestrzeń rekreacyjna. W jej skład wchodzi tereny położone poza granicami miejskimi i strefami urbanizacji oraz pełniącymi różne specjalne funkcje, np. parki, rezerwaty itp. Tereny te, głównie związane z rolnictwem, wyróżniają się licznymi elementami przyrodniczymi, w tym cennymi przyrodniczo, widocznym mniejszym negatywnym wpływem antropopresji w środowisku oraz znacznie mniejszym nasileniem czynników szkodliwych dla zdrowia ludzi. Cechy te stanowią mocną podstawę dla stworzenia warunków sprzyjających wypoczynkowi dla potencjalnych turystów.

Rozpatrując tzw. wypoczynek na wsi, dotykamy pojęć agroturystyki oraz turystyki wiejskiej. Pierwszy termin odznacza się specyficznymi cechami, gdyż związany jest z pobytem gości w funkcjonującym gospodarstwie rolnym. Tak więc takie gospodarstwo nie zaprzestaje swojej dotychczasowej działalności związanej z produkcją roślinną i zwierzęcą, nadal powinno żyć własnym rytmem. Choć nierzadkie są dziś czynne funkcjonujące gospodarstwa agroturystyczne, to nadal rozwój agroturystyki w naszym społeczeństwie nie przebiega łatwo. Potrzeby ekonomiczne społeczności wiejskiej zachęcają do agroturystyki, jednak gospodarstwa napotykać często niesprzyjające bariery prawne, organizacyjne i społeczne.

Analizując przestrzeń rekreacyjną badanego terenu, można z powodzeniem stwierdzić, iż obszar obejmujący swoim zasięgiem Lokalną Grupę Działania Gmin Dobrzyńskich Region Północ jest doskonałym miejscem do propagowania i uprawiania agroturystyki. Rozwój tego typu działalności pomoże niewątpliwie w walce z wysokim bezrobociem i podniesie jakość życia mieszkańców obszarów wiejskich.

Drugi z terminów - turystyki wiejskiej – jest pojęciem szerszym i obejmuje w zasadzie wszystkie rodzaje rekreacji na terenie typowo wiejskim, związane z przyrodą, wędrownkami, turystyką krajoznawczą, kulturową, etniczną, przy bezpośrednim wykorzystaniu zasobów wsi.

Agroturystyka jest więc formą pośrednią, wchodzącą w skład turystyki wiejskiej, jak również czerpiącą z innych form turystyki alternatywnej

Agroturystyka w ostatnich latach cieszy się wciąż rosnącą popularnością. Turystów miejskich przyciąga możliwość wypoczynku bezpośrednio w zagrodzie, obserwacja i uczestnictwo w codziennych zajęciach stałych mieszkańców, korzystanie z produktów spożywczych gospodarstwa oraz innych atrakcji przygotowanych przez właścicieli. Mocnymi stronami agroturystyki, w porównaniu z turystyką masową, są jej unikalność i konkurencyjność. Wpływ na to ma szereg naturalnych cech, odbieranych pozytywnie przez turystów. Wymienić tutaj można między innymi: faktyczna obecność zwierząt domowych, świeżą żywność, kontakt z rodziną gospodarzy, prawdziwy rytm życia na gospodarstwie, możliwość poznania jej zwyczajów, nowe znajomości, codzienne zajęcia mieszkańców wsi, tradycję oraz historię wsi i regionu, folklor, kontakt z przyrodą, swobodę poruszania się, możliwość rekreacji i sportu, czy ogólnie pojęty spokój.

Agroturystyka stanowi niezwykłą szansę na zmianę warunków życia społeczności wiejskiej, oraz całego regionu Ziemi Dobrzyńskiej. Stwarza mocną alternatywę dla mieszkańców wsi, borykających się z bezrobociem, na stworzenie nowych źródeł dochodów i podniesienie ich poziomu życia. Naturalne zasoby omawianego obszaru, w połączeniu z bogatą tradycją i historią terenów LGD, są doskonałą podstawą do prężnego rozwoju agroturystyki.

Tereny, które obejmują gminy „Stowarzyszenia Lokalnej Grupy Działania Gmin Dobrzyńskich Region Północ” posiada zatem korzystne warunki dla rozwoju agroturystyki.

Ekonomiczne i społeczne korzyści wynikające z agroturystyki są niezaprzeczalne. Przyczynia się ona do rozwoju gospodarstw rolnych oraz miejscowej infrastruktury i zasobów mieszkaniowych. Miejscowy rynek pracy zostaje zaktywizowany, dzięki czemu wzrastają dochody gospodarstw i budżetu lokalnego. Działalność taka motywuje ludzi młodych do pozostania w gospodarstwach rolnych, co pozwala na zachowanie rodzinnych gospodarstw rolnych. Konkurencja cenowa stwarza mniej zamożnym turystom możliwości atrakcyjnego wypoczynku.

Należy również dodać, iż tereny objęte opracowaniem charakteryzują się również czynnikami utrudniającymi rozwój agroturystyki. Należą do nich:

1. niedostateczny poziom wiedzy ludności wiejskiej w zakresie działalności gospodarczej,
2. nieprzystosowanie mieszkań w gospodarstwach domowych dla potrzeb turystyki i niski standard techniczny budynków,

3. zbyt niski rozwój infrastruktury turystycznej i technicznej w gminie (gospodarka wodno-ściekowa, gospodarka odpadami),
4. niskie dochody ludności powodujące brak kapitału dla wdrożenia przedsięwzięć agroturystycznych,
5. niewystarczające działania informacyjno-promocyjne regionu w tym zakresie,
6. powszechne odejście nowego budownictwa od tradycyjnej architektury,
7. brak przystosowania rolników do przyjęcia i obsługi turystów,
8. niewystarczające zaangażowanie samorządów lokalnych we współpracy.

Rozwój agroturystyki powinien się wiązać z odpowiednimi rozwiązaniami w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego. W tej materii przystosowanie obszarów wiejskich do przyjęcia turystów wiąże się w szczególności z oczyszczalniami ścieków i kanalizacją, budową wodociągów, jakością wody, czystością na co dzień. Duże znaczenie ma również odpowiednia infrastruktura lokalna (sklepy, poczta, połączenia komunikacyjne i telefoniczne, gastronomia, rozrywki) oraz budowa obiektów, które umożliwiają mieszkańcom wsi i turystom rekreację i uprawianie sportu. Większość zagród wiejskich wchodzących w skład LGD nie jest przystosowana do przyjęcia turystów. Wiąże się to między innymi z brakiem utwardzonych powierzchni na podwórzach oraz zbyt małą liczbą miejsc parkingowych, placów zabaw dla dzieci, miejsc do leżakowania. Oferta agroturystyczna powinna być zróżnicowana i trafiać do różnych grup społecznych, najlepiej gdy cechować ją będzie unikatowy pomysł na wizerunek gospodarstwa. Należy również wziąć pod uwagę przystosowanie gospodarstwa do wymogów i oczekiwań określonych grup turystów (rodziny z małymi dziećmi, młodzież, osoby starsze i niepełnosprawne, osoby aktywne sportowo, wędkarze itp.). Często oczekiwań wszystkich tych grup nie da się pogodzić w ramach jednego gospodarstwa, dlatego istotne jest zastanowienie się nad ukierunkowaniem oferty dla wyszczególnionej grupy docelowej.

Reasumując agroturystyka jest gałęzią turystyki, która odpowiednia zarządzana i pokierowana jest w stanie rozpropagować obszar LGD, wzmocnić jego pozycję turystyczną a dzięki temu zmniejszyć bezrobocie, poprawić sytuację życia na wsi i podnieść poziom życia mieszkańców terenów wiejskich objętych niniejszym opracowaniem. Jest to kierunek rozwoju, który powinien być wzięty pod rozwagę w ramach strategii, planów i działań w przyszłości.

Wykorzystane źródła:

- Agroturystyka, praca zbiorowa pod redakcją U. Świetlikowskiej, FAPA, Warszawa 2000,
- M.Drzewiecki, Wiejska przestrzeń rekreacyjna, Instytut Turystyki, Warszawa 1992.

5.3. Kluczowe pozaprzyrodnicze osobliwości kulturowe oraz zabytki obszaru LGD

Poniżej zaprezentowano wykaz zabytków kultury, wraz z krótkim opisem, objętych ścisłą ochroną konserwatorską ujęte w Rejestrze Zabytków Nieruchomych przygotowanej przez Krajową Ewidencją Zabytków (stan aktualny na 30.06.2009 r.) oraz ochroną konserwatorską ujęte w gminnych wykazach zabytków.

GMINA BRZUZE

W zasobach konserwatorskiej ewidencji zabytków architektury gminy Brzuze wg. klasyfikacji użytkowej znajdują się:

- 4 zespoły sakralne (Ostrowite, Studzianka, Trąbin, Żałe)
- 6 obiektów zabudowy mieszkalnej (Ostrowite, Ugoszcz)
- 2 obiekty użyteczności publicznej (Ostrowite)
- 13 obiektów techniki i kultury materialnej (Brzuze, Gulbiny, Ostrowite, Ugoszcz)
- 3 pałace i dwory (Ostrowite, Somsiorsy, Ugoszcz)
- 6 parków historycznych (Brzuze, Gulbiny, Ostrowite, Radzynek, Ugoszcz)
- 6 cmentarzy (Kleszczyn, Trąbin, Trąbin Rumunki, Żałe)

Na terenie gminy ścisłą ochroną konserwatorską objętych jest 6 obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych przygotowanej przez Krajową Ewidencję Zabytków (stan aktualny na 30.06.2009 r.).

Tabela 10 Wypis z Rejestru zabytków nieruchomych Krajowej Ewidencji Zabytków (stan na 31.06.2009 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru
1.	Gulbiny	▪ park dworski, 1 poł. XIX	A-24 z 31.05.2000
2.	Ostrowite	▪ park przy zarządzie cukrowni, ok. 1900, ▪ kolejka wąskotorowa cukrownia „Ostrowite” - Brodnica, XIX/XX, odcinek od „trójkąta” w m. Dobre do mostu na rz. Drwecy w m. Szabda gm. Brodnica dec. Brodnica, kolejka wąskotorowa Brodnica-Ostrowite	A/1326 z 20.01.1992
3.	Studzianka	▪ kaplica p.w. MB Studziennej, drewniany, 1704	14/263/A z 17.02.1981
4.	Ugoszcz	▪ zespół pałacowy ▪ pałac, 1875, 1904 ▪ park, 2 poł. XIX, 1914 ▪ folwark (cześć)	188/A z 17.09.1985
5.	Żałe	▪ kościół parafialny p.w. św. Anny, 1930-1937 ▪ cmentarz przykościelny, ▪ ogrodzenie, mur.-metal.,	A/116/1-3 z 3.12.2003

Źródło: opracowanie własne na podstawie RZN dla województwa kujawsko-pomorskiego Krajowa Ewidencja Zabytków

Najatrakcyjniejsze obiekty zabytkowe na terenie Gminy Brzuze

Zespół cukrowni w Ostrowitem

Zespół cukrowni został zbudowany na początku XX w. Można go podzielić na dwie części: kompleks produkcyjny oraz osadę fabryczną. Większość zabytkowych obiektów zlokalizowana jest wzdłuż drogi Ostrowite - Brzuze. Duża część z tych budynków nie zachowała się do czasów terażniejszych, również wiele z nich uległo mocnym przekształceniom architektonicznym wraz z biegiem czasu. Z całej pierwotnej zabudowy produkcyjnej do dnia obecnego przetrwały magazyny cukru, warsztaty i magazyn efektów. Dodatkowo w skład zabudowy osady fabrycznej wchodzi: budynek dyrekcji cukrowni, domy mieszkalne pracowników (m. in. "Murowanka" i "Pańska murowanka") oraz park wiejski. Jeszcze kilka lat temu na terenie cukrowni prowadzono produkcję, obecnie obiekt został zamknięty.

Zespół kościoła p.w. św. Antoniego w Trąbinie

Fot. Zdjęcia własne LGD

Kościół zbudowany staraniem ks. Antoniego Kołakowskiego w latach 1878-1881 w stylu neogotyckim. Zlokalizowany jest w południowo-zachodniej części wsi Trąbin. Pomimo widocznych nielicznych spękań murów nad niektórymi oknami, obiekt znajduje się w stosunkowo dobrym stanie technicznym. Nieco później (w 1891 r.) przy kościele powstała dzwonnica. Jest

to obiekt zbudowany na rzucie kwadratu, trzykondygnacyjny, zwieńczony dachem namiotowym (zdjęcie powyżej).

Zespół kościoła p.w. św. Anny w Żałem

Kościół w Żałem został wybudowany w latach 1930-1939 w stylu eklektycznym według architekta J. Wojciechowskiego. Obiekt umiejscowiony w centrum wsi Żałe, przy trasie z Nadroża do Brzuzego. Kościół znajduje się w dość dobrym stanie technicznym. Po II Wojnie Światowej wewnątrz świątyni zostało ozdobione polichromią według projektu W. Drapiewskiego. Wieża poddawana jest obecnie renowacji, natomiast pozostała część nawowa

Fot. Zdjęcia własne LGD

wraz z prezbiterium wymaga remontu, ponieważ widoczne są liczne odspojenia tynku. Obiekt ten stanowi ważny element krajobrazowy wsi, jego wartość podkreśliłaby zainstalowana wokół niego świetlna iluminacja.

Linia kolejki wąskotorowej w Ostrowitem

Fot. Zdjęcia własne LGD

Linia kolejki wąskotorowej Brodnica-Ostrowite oraz obiekty z nią związane (mosty, stacje i inne tego typu obiekty) wybudowane na przełomie XIX/XX wieku są obecnie nieużytkowane. Część torów została rozgrabiona. Obiekt, jako zabytek techniki, jest wpisany do rejestru zabytków, przez co podlega ścisłej ochronie konserwatorskiej.

GMINA GÓRZNO

W zasobach konserwatorskich ewidencji zabytków architektury gminy Górzno znajdują się:

- 1 zespół kościoła parafialnego (Górzno)
- 34 obiekty zabudowy mieszkalnej (Beśnica, Buczkowo, Czarny Bryńsk, Fiałki, Miesiączkowo, Szczutowo, Wierzchownia)
- 2 parki dworskie (Miesiączkowo, Wybudowanie)
- 6 zabytków techniki i kultury materialnej (Traczyska, Pólko)
- 8 leśniczówek i strażnic (Beśnica, Borek, Bryńsk Królewski, Karw)

Na terenie gminy ścisłą ochroną konserwatorską objęte są 3 obiekty (Górzno, Czarny Bryńsk – Tkaczyska).

Tabela 11 Wypis z Rejestru zabytków nieruchomości Krajowej Ewidencji Zabytków (stan na 31.06.2009 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru
1.	Górzno	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kościół parafialny p.w. Świętego Krzyża, 1765-73 ▪ grodzisko wczesnośredniowieczne 	A/329 z 17.10.1929; C/70/37 z 09.01.1968 r.
2.	Czarny Bryńsk-Tkaczyska	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół młyński, ▪ młyn, szach., 1905 ▪ dom, 1912 	584 z 24.11.1988

Źródło: opracowanie własne na podstawie RZN dla województwa kujawsko-pomorskiego
Krajowa Ewidencja Zabytków

Kościół p.w. św. Krzyża w Górznie

Fot. Zdjęcia własne LGD

Pierwotną świątynię wzmiankowano już w 1385 r. jako położoną poza miastem, jednakże uległa ona spaleniowi w 1443 roku. Następny drewniany budynek spalony został z kolei przez Szwedów w 1628 roku. Kolejny, również drewniany zniszczono 1763 r. Budowa obecnego kościoła p.w. Św. Krzyża rozpoczęta została w 1765 roku, natomiast prace wykończeniowe prowadzono aż do 1812 r. Kościół ten został zbudowany w stylu barokowo-klasycystycznym, murowany z cegły. W ołtarzu głównym umieszczony został obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z I połowy XVII wieku.

W niewielkiej odległości od kościoła znajduje się plebania wraz z czterema rzeźbami ludowymi z XIX w., pochodzącymi z kapliczki przydrożnej zniszczonej w czasie okupacji hitlerowskiej oraz dom gospodarczy zamieniony na mieszkania dla wikarych, a także sala katechetyczna.

Grodzisko w Górznie

Fot. Zdjęcia własne LGD

Obiekt grodziska położony jest na północ od kościoła w Górznie. Jest on wyżynny i stożkowaty, w kształcie wydłużonego półowalu o wysokości ok. 20 m, odcięty suchą fosą o głębokości 5-6 m od strony wysoczyzny. Przypuszcza się dwie fazy użytkowania kopca w przeszłości: wczesno-średniowieczną oraz późnośredniowieczną po czasy nowożytnie.

GMINA OSIEK

W zasobach konserwatorskiej ewidencji zabytków architektury gminy Osiek wg klasyfikacji użytkowej znajdują się:

- 2 zespoły sakralne (Osiek, Strzygi)
- 19 obiektów zabudowy mieszkalnej (Kretki Małe, Osiek, Strzygi, Sumin, Tadajewo)
- 2 obiekty techniki i kultury materialnej (Kretki, Osiek)
- 1 park historyczny (Osiek)
- 8 cmentarzy (Jeziorki, Kretki Małe, Obórki, Osiek, Strzygi, Tomaszewo)
- 2 grodziska (Osiek, Strzygi).

Na terenie gminy ścisłą ochroną konserwatorską objęte są cztery obiekty wpisane do rejestru zabytków na terenie Osieka, Strzyg i Łapinoża.

Tabela 12 Wypis z Rejestru zabytków nieruchomości Krajowej Ewidencji Zabytków (stan na 31.06.2009 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru
1.	Łapinóż	<ul style="list-style-type: none"> ▪ most stalowy na rzece Rypienicy, 1948, Brodnica, kolejka wąskotorowa Brodnica-Ostrowite	
2.	Osiek	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kościół parafialny p.w. Najświętszej Marii Panny, XIV/XV, 1796	A/348 z 31.03.1927
3.	Strzygi	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kościół parafialny p.w. św. Stanisława Biskupa, XIV, XVII ▪ kaplica grobowa rodziny Małkiewiczów, na cmentarzu par., 1870	A/345 z 27.05.1927 A/1353 z 19.02.2008

Źródło: opracowanie własne na podstawie RZN dla województwa kujawsko-pomorskiego
Krajowa Ewidencja Zabytków

Zespół kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP w Osieku

Fot. Zdjęcia własne LGD

Kościół usytuowany został w centrum Osieka, na niewielkim wzniesieniu przy drodze Brodnica-Rypin. Pierwsza wzmianka na jego temat pochodzi z 1407 r. Obecny, gotycki kościół jest najprawdopodobniej drugą świątynią pobudowaną w tym miejscu na przełomie XIV/XV w. W dokumentacji konserwatorskiej ogrodzenie kościoła datowane jest na XVIII w., jednak

najprawdopodobniej powstało ono w 1847 roku staraniem hr. Alfonsa Sierakowskiego. Ogrodzenie to obiega nieregularnie teren nieczynnego cmentarza przykościelnego i dzwonnicy. Jego wysokość waha się od 1 do 2 metrów - w zależności od ukształtowania terenu. Murowana dzwonnica datowana jest na 3 ćw. XIX w., jednak zbudowano ją najprawdopodobniej w 1823 r., natomiast data 1860 umieszczona wewnątrz dotyczy jej odnowienia. Posadowioną na kamiennym fundamencie budowlę, w stylu klasycystycznym założono na planie prostokąta, z dwiema głębokimi arkadami zamkniętymi półkoliście.

Obecna, murowana plebania została ufundowana w roku 1839 przez hrabinę Helenę Sierakowską. W 1975 r. w bliskim sąsiedztwie starej wybudowano nową plebanię, przez co zabytkowa plebania utraciła swoją pierwotną funkcję i nie jest obecnie użytkowana.

Zespół kościoła parafialnego p.w. św. Stanisława Biskupa w Strzygach

Fot. Zdjęcia własne LGD

Kościół gotycki, wzniesiony w II poł. XIV w. W późniejszych czasach przeszedł gruntowną przebudowę na styl późnego renesansu (najprawdopodobniej ok. 1620 r.) Odnawiany kolejno w latach 1757, 1908 i 1961, natomiast w 1959 r. powiększony o prezbiterium. Kościół w Strzygach obiegają dwa kamienne mury - jeden okalający przykościelny cmentarz, natomiast drugi u podnóża wzniesienia świątynnego. Pierwszy z wymienionych jest w zach. i pd. fragmencie tynkowany, zwieńczony dachówką esówką. W jego pn. i zach. biegu umieszczono dwie ozdobne, murowane, otynkowane bramy.

Grodzisko w Strzygach

Fot. Zdjęcia własne LGD

Grodzisko to położone jest na północnym skraju wsi, po zach. stronie drogi Rypin-Brodnica, w odległości ok. 40 m od rzeki Rypienicy. Otaczają je podmokłe łąki. Jest to grodzisko w formie stożkowatego kopca, nizinne o owalnym kształcie, wypiętrzone ponad teren na ok. 9 m. Zagłębienie wokół grodziska tworzy wyraźną fosę. Grodzisko to w lokalnej tradycji nazywane jest "Szańcem" i reprezentuje wczesną fazę okresu wczesnośredniowiecznego. Ma ono kształt owalny o

wymiarach 62 x 70 m. Na zachód od niego, na kumulacji terenu, znajdują się ślady osady podgrodowej. Od strony podgrodzia grodzisko otoczone jest półkolem fosy i wysokim wałem obronnym. Na przeciwległej stronie zachował się niższy wał, ze względu na położenie tej części grodziska na krawędzi głębokiego jaru o stromych zboczach, po dnie którego płynie strumyk wpadający dalej do rzeki Rypienicy. Wnętrze grodziska przyjęło kształt niecki przechylonej w stronę jaru. Wały i stoki jaru porośnięte są gęsto roślinnością drzewiastą i krzewami.

GMINA RYPIN

W zasobach konserwatorskiej ewidencji zabytków architektury gminy Rypin według klasyfikacji użytkowej znajdują się:

- 1 zespół sakralny (Sadłowo)
- 12 obiektów zabudowy mieszkalnej (Czyżewo, Kowalki, Nowe Sadłowo, Puszcza Rządowa, Wypałki Prywatne, Sadłowo, Starorypin, Zakrocze)
- 1 obiekt użyteczności publicznej (Czyżewo)
- 24 obiekty techniki i kultury materialnej (Balin-Wyręba, Głowińsk, Kowalki, Linne, Prątnia-Dylewo, Rakowo, Rusinowo, Rypałki Prywatne, Sadłowo, Starorypin, Stępowo, Zakrocze)
- 7 pałaców i dworów (Balin-Wyręba, Kowalki, Marianki, Rakowo, Rusinowo-Ruina, Sadłowo, Starorypin)
- 9 parków historycznych (Balin-Wyręba, Kowalki, Linne, Marianki, Rakowo, Rusinowo, Sadłowo, Starorypin, Stępowo)
- 9 alei historycznych (Godziszewy, Ławy, Rusinowo, Sadłowo, Starorypin)
- 1 ruiny zamku (Sadłowo)
- 3 cmentarze (Głowińsk, Sadłowo)
- 13 kapliczek i figur przydrożnych (Balin, Borzymin, Czyżewo, Głowińsk, Godziszewy, Rumunki Balińskie, Rusinowo, Sadłowo, Starorypin, Stępowo)
- 1 grodzisko (Sadłowo)

Na terenie gminy ścisłą ochroną konserwatorską objęto 12 obiektów wpisanych do rejestru zabytków na terenie Rusinowa, Sadłowa oraz Starorypina.

Tabela 13 Wypis z Rejestru zabytków nieruchomości Krajowej Ewidencji Zabytków (stan na 31.06.2009 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru
1.	Rusinowo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ruiny dworu, poł. XIX ▪ park 	207/A z 2.06.1986
2.	Sadłowo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół kościoła parafialnego p.w. św. Jana Chrzciciela ▪ kościół, 1752-56 ▪ dzwonnica, 1885 ▪ cmentarz kościelny, XVIII ▪ ogrodzenie z bramkami, XIX 	A/189/1-4 z 17.02.1981 i z 1.09.2004
3.	Sadłowo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół pałacowy ▪ pałac XVIII/XIX ▪ park 	75/23 z 1.12.1967 288/A z 24.02.1992
4.	Starorypin	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół dworski, 2 poł. XIX ▪ rządcówka ▪ spichrz, 1917 ▪ czworak ▪ park 	285/A z 27.09.1991

Źródło: opracowanie własne na podstawie RZN dla województwa kujawsko-pomorskiego
Krajowa Ewidencja Zabytków

Spichlerz i park dworski w Linnem

Spichlerz w Linnem zlokalizowany jest w północnej części dawnego założenia dworsko-parkowego, niedaleko drogi Rypin-Długie-Wapielsk. Jest on posadowiony na fundamencie z kamienia polnego, wzniesiony z cegły na planie kwadratu oraz otynkowany. Dwukondygnacyjne elewacje spichlerza ozdabiają po trzy pary ostrołukowych okien przedzielone prostym gzymsem. Narożniki obiektu opięte są wielobocznymi szkarpami, sprawiającymi wrażenie wieżyczek, wysokich aż po dach.

Park, jako pierwotne otoczenie spichlerza, założono najprawdopodobniej w II poł. XIX w. na północ od szosy prowadzącej z Sadłowa do trasy Rypin-Mława. Założenie to, o kształcie dopasowanym do obecnych w tym miejscu niwielkich stawów, posiada powierzchnię 9,7 ha. Na terenie parku zewidencjonowano 21 gatunków drzew i krzewów, z których najliczniej występują: głóg, wierzba biała, bez czarny, grab, jesion. Z gatunków obcych zaobserwowano: kasztanowiec biały i orzech włoski. Najstarsze drzewa mają 100-120 lat, natomiast większość 30-40 lat.

Spichlerz i park dworski w Rusinowie

Spichlerz zlokalizowany jest tuż przy trasie Rypin-Długie-Wapielsk. Miejsce to znajduje się we wschodniej części folwarku należącego do dawnego założenia dworsko-parkowego, które

Fot. Zdjęcia własne LGD

powstało ok. połowy XIX w. Obiekty prawdopodobnie zostały wzniesione przez przedstawicieli rodziny Piwnickich, władającej tymi dobrami na przełomie XIX/XX w.

Założenie parkowe o powierzchni 24,8 ha powstało najprawdopodobniej w I poł. XIX w. Ukształtowanie terenu oraz jego użytkowanie pozwala przypuszczać, że park wykonano w

oparciu o istniejący już w tym miejscu naturalny drzewostan. Dobrze przemyślany projekt pozwolił stworzyć bardzo ciekawe założenie o charakterze naturalistycznym. Na terenie parku zewidencjonowano 31 gatunków drzew i krzewów, z czego 3 to gatunki drzew iglastych. Najliczniej występują tu olsza czarna, klon pospolity i jesion wyniosły.

Zespół pałacowo-parkowy w Sadłowie

Fot. Zdjęcia własne LGD

Zespół pałacowo-parkowy zlokalizowany jest w centrum wsi Sadłowo. Pałac położony jest wśród starodrzewia parku na niewielkiej polanie, zwrócony frontem w kierunku północno-zachodnim. Park ma powierzchnię ok. 13,3 ha i zbliżony jest kształtem do prostokąta, otoczonego liniami starodrzewia. Całe założenie posiadało wyraźny podział funkcjonalny na część reprezentacyjną, czyli pałac, park i sad oraz gospodarczą (zabudowania folwarczne). Pałac znajduje się w pobliżu stawu, w południowo-zachodniej części założenia. Na terenie całego parku naliczono 35 gatunków drzew i krzewów, w tym 4 gatunki iglaste.

Zespół kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela w Sadłowie

Kościół zbudowano na skraju wsi w latach 1752-1756. Położony jest na niewielkim wzniesieniu wśród starodrzewia, tuż przy drodze z Rypina, w luźnej zabudowie wiejskiej. Budowlę założono na planie prostokąta z dwiema głębokimi arkadami zamkniętymi półkoliście oraz posadowiono na kamiennym fundamencie w stylu klasycystycznym. Ściany świątyni podzielono poziomymi, wypukłymi pasami, wieńcząc całość belkowaniem z

Fot. Zdjęcia własne LGD

gzymsem kostkowym oraz czterospadowym dachem. Na dachu umieszczono poprzeczną, wysoką, prostokątną nadstawę z wewnętrzną półkolistą arkadą. Murowane ogrodzenie założenia kościelnego posiada ozdobną bramę poprzedzającą fasadę świątyni, złożoną z czterech słupów.

GMINA SKRWILNO

W zasobach konserwatorskiej ewidencji zabytków architektury gminy Skrwilno według klasyfikacji użytkowej znajdują się:

- 2 zespoły sakralne (Skrwilno, Okalewo),
- 2 zespoły pałacowo-parkowe (Okalewo, Skrwilno),
- 15 obiektów zabudowy mieszkalnej (Mościska, Rak, Skrwilno, Zambrzyca),
- 3 obiekty techniki i kultury materialnej (Nowy Młyn, Okalewo),
- 3 cmentarze (Skrwilno - 2, Rak),
- 1 grodzisko (Skrwilno).

Tabela 14 Wypis z Rejestru zabytków nieruchomości Krajowej Ewidencji Zabytków (stan na 31.06.2009 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru
1.	Okalewo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół pałacowy ▪ pałac, XVIII/XIX ▪ park, pocz. XIX 	13/A z 17.02.1981
2.	Skrwilno	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół kościoła parafialnego p.w. sw. Anny, 1852, 1888-94 ▪ kościół ▪ dzwonnica (kaplica) ▪ ogrodzenie z bramą 	A/426/1-3 z 8.03.1988
3.	Skrwilno	<ul style="list-style-type: none"> ▪ park dworski, 2 poł. XIX 	294/A z 24.11.1992

Źródło: opracowanie własne na podstawie RZN dla województwa kujawsko-pomorskiego

Krajowa Ewidencja Zabytków

Kościół w Okalewie

Fot. Zdjęcia własne LGD
charakterze z XVIII w.

Kościół p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej w Okalewie zbudowany został w 1846 r. z fundacji Ignacego Chełmickiego, jako kaplica dworska. Wzniesiono ją w stylu neoromańskim, z kamienia i cegły, na rzucie krzyża greckiego, z kryptą. Zastosowano dachy siodłowe kryte blachą. Wewnątrz na uwagę zasługuje krucyfiks o ludowym

Zespół pałacowo-parkowy w Okalewie

Fot. Zdjęcia własne LGD

Pałac wzniesiony został przypuszczalnie według projektu znanego architekta Hilarego Szpilowskiego ok. 1800 r. W późniejszym czasie był on wielokrotnie przebudowywany i odnawiany, m.in.: w 1880 r. staraniem Adolfa Chełmickiego, w latach 1918-19 oraz gruntownie w roku 1969. Zbudowany w stylu klasycystycznym, zwrócony frontem ku zachodowi, murowany z cegły i otynkowany. W otoczeniu pałacu zachowały się resztki parku krajobrazowego o powierzchni 12,1 ha oraz ruiny oficyny. Teren założenia należący do pałacu oddzielony został od wsi ciekami wodnymi. Wśród roślinności występują w parku głównie gatunki roślin rodzimych - najwięcej grabów, klonów zwyczajnych i lip drobnolistnych, ale też kasztany, dęby i buki. Spośród gatunków obcych należy wymienić kasztanowiec biały, dąb czerwony, żywotnik zachodni.

Pałac wzniesiony został przypuszczalnie według projektu znanego architekta Hilarego Szpilowskiego ok. 1800 r. W późniejszym czasie był on wielokrotnie przebudowywany i odnawiany, m.in.: w 1880 r. staraniem Adolfa Chełmickiego, w latach 1918-19 oraz gruntownie w roku 1969. Zbudowany w stylu klasycystycznym, zwrócony frontem ku

Kościół w Skrwilnie

Fot. Zdjęcia własne LGD

Po raz pierwszy parafia w tym miejscu erygowana była w 1547 r. oraz ponownie w 1605 r. W roku 1609 zbudowano tu kościół drewniany z fundacji Zygmunta Rościszewskiego, rozebrany w 1867 roku. Obecnie istniejący kościół p.w. św. Anny i Michała Archanioła wzniesiono w roku

1852. Ufundowany został przez Mariana Cissowskiego. W latach 1888-94 przebudowano go według projektu architekta Gocławskiego, co spowodowało całkowite zatarcie poprzedniego układu. Jest to kościół utrzymany w stylu późnoklasycystycznym, murowany z cegły i otynkowany.

Park w Skrwilnie

Pierwotny układ parku w Skrwilnie został zatarty. Do dnia dzisiejszego zachował się zarys alei oraz ogólna koncepcja kompozycyjna. W parku przeważają kasztany, klony, robinie akacjowe, występują też dęby. Szczegółowy opis parku został przedstawiony w poprzednich rozdziałach.

Grodzisko w Skrwilnie

Grodzisko usytuowane jest nad brzegiem jeziora Skrwilno, po jego północno-zachodniej stronie. Jest to obiekt wczesnośredniowieczny z XI-XIII wieku. W latach sześćdziesiątych poprzedniego wieku Muzeum w Toruniu przeprowadzało na miejscu szczegółowe badania archeologiczne. Grodzisko posiada owalny kształt z pierścieniowatym wałem o średnicy około 60 m, majdan owalny o wymiarach około 25 x 40 m. Na jego terenie odkryto co najmniej dwie fazy osadnicze. Gród został zniszczony najprawdopodobniej przez jeden z najazdów plemion pruskich na ziemię dobrzyńską w początkach XIII w.

GMINA ŚWIEDZIEBNIA

W zasobach konserwatorskiej ewidencji zabytków gminy Świedziebnia znajdują się:

- 3 zespoły sakralne (Świedziebnia, Księża, Michałki)
- 34 obiekty zabudowy mieszkalnej (Brodniczka, Janowo, Księża, Michałki, Okalewko, Świedziebnia, Zasady)
- 1 obiekt techniki i kultury materialnej (Grzęby)
- 3 parki dworskie (Księża, Świedziebnia, Zduny)
- 4 cmentarze (Brodniczka, Michałki, Świedziebnia – 2)
- 1 grodzisko (Księża)

Na terenie gminy ścisłą ochroną konserwatorską objęte są dwa obiekty wpisane do rejestru zabytków: kościół drewniany p.w. NMP w Księżem oraz grodzisko w Księżem.

Tabela 15 Wypis z Rejestru zabytków nieruchomości Krajowej Ewidencji Zabytków (stan na 31.06.2009 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru
1.	Świedziebnia	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, 1876-79 ▪ cmentarz kościelny ▪ brama na cmentarz, 4 ćw. XIX 	A/1260/1-3 z 28.12.2006
2.	Księżte	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kościół filialny p.w. Najświętszej Marii Panny, drewniany, XVIII/XIX 	A/349 z 31.08.1927

Źródło: opracowanie własne na podstawie RZN dla województwa kujawsko-pomorskiego

Krajowa Ewidencja Zabytków

Kościół w Świedziebni

Fot. Zdjęcia własne LGD

poprzedzającą fasadę świątyni.

Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Św. i św. Bartłomieja znajduje się w centrum gęsto zabudowanej wsi gminnej. Wzmiankowany był już w 1564 r. jako drewniany, natomiast w 1715 r. zbudowano następny, również z tego samego budulca. Istniejący obecnie kościół jest murowany i wzniesiono go w 1879 r. w stylu eklektycznym. Na cmentarzu przy kościele umieszczona jest płyta nagrobna Józefa Niemojewskiego starosty śremskiego, generała wojsk Królestwa Polskiego (zm. 1830). Całe założenie kościoła otoczone jest kamiennym murem ogrodzenia z ozdobną bramą

Kościół filialny w Księżtem

Fot. Zdjęcia własne LGD

Kościół p.w. św. Michała Archanioła, pierwotnie p.w. N.M.P. położony w centrum wsi, wśród drzewostanu, otoczony kamiennym murem. Wzmiankowany w 1520 r. jako powstałego z fundacji Mikołaja Romockiego, właściciela wsi. Obecny budynek zbudowano w XVIII w., następnie był odnawiany w latach 1865 i 1903.

Grodzisko w Księżym

Na wschód od wsi Księża, na południowym brzegu jeziora o tej samej nazwie, znajduje się grodzisko o charakterze wczesno-średniowiecznym i późnośredniowiecznym. Badania

Fot. Zdjęcia własne LGD

archeologiczne UMK w Toruniu w latach 90 pozwoliły stwierdzić dwie fazy zasiedlenia: XII/XIII w. oraz późnośredniowieczną. W źródłach gród wymieniany był w związku z ustanowieniem tamże komory celnej w 1252 r. przez książąt kujawskich (także w Michałowie, Rypinie i Dobrzyniu). Ponownie wzmiankowany został pod datą 1312. Obiekt ma kształt kopca wysokiego na 6-8 m na podstawie czworokąta o zaokrąglonych narożach. Szczytowe partie kopca są lekko zakłębione, zaznacza się wał podniesiony lekko od strony wysoczyzny, a obniżony od strony jeziora Księża.

GMINA WĄPIELSK

W zasobach konserwatorskiej ewidencji zabytków architektury gminy Wąpielsk według klasyfikacji użytkowej znajdują się:

- 1 zespół sakralny (Radziki Duże),
- 7 obiektów zabudowy mieszkalnej (Długie II, Radziki Duże, Ruszkowo, Wąpielsk I),
- 5 obiektów użyteczności publicznej (Długie II, Ruszkowo, Wąpielsk I),
- 16 obiektów techniki i kultury materialnej (Długie II, Kiełpiny, Ostrowite, Półwiesk Mały, Radziki Duże, Ruszkowo, Wąpielsk),
- 8 pałaców i dworów (Długie II, Kiełpiny, Łapinówek, Półwiesk Mały, Radziki Duże, Radziki Małe, Tomkowo, Wąpielsk I),
- 8 parków historycznych (Długie II, Kiełpiny, Łapinówek, Półwiesk Mały, Radziki Duże, Ruszkowo, Tomkowo, Wąpielsk I),
- 1 ruiny zamku (Radziki Duże),
- 2 cmentarze (Lisiny, Radziki Duże).

Tabela 16 Wypis z Rejestru zabytków nieruchomości Krajowej Ewidencji Zabytków (stan na 31.06.2009 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru
1.	Długie	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół pałacowy, 1 poł. XIX, ▪ pałac ▪ park ▪ młyn wodny, k. XIX ▪ obora, ob. magazyn nawozów, XIX/XX (dec. spichrz) 	578 z 2.02.1988 328 z 8.12.1978
2.	Łapinówek	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół dworski ▪ dwór, 2 poł. XIX ▪ oficyna ▪ relikty parku 	586 z 28.02.1989
3.	Radziki Duże	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kościół parafialny p.w. św. Katarzyny, 2 poł. XIV ▪ ruiny zamku, XIII-XVI 	A/346 z 27.05.1927 414/138 z 1.07.1958
4.	Radziki Małe	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pałac, k. XVIII ▪ 2 oficyny, XVII-XIX 	A/639 z 12.04.1989
5.	Tomkowo	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół dworski, 2 poł. XIX ▪ dwór ▪ naturalny park przylegający do rezerwatu „Tomkowo”, 1 poł. XIX ▪ fundamenty młyna wodnego 	A/635 z 8.12.1978 A/636 z 8.02.1985
6.	Wapielsk	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół pałacowy, 2 poł. XIX ▪ pałac ▪ brama ▪ park ▪ obora 	598 z 26.04.1990

Źródło: opracowanie własne na podstawie RZN dla województwa kujawsko-pomorskiego
Krajowa Ewidencja Zabytków

Zespół pałacowo-parkowy w Półwiesku Małym

Fot. Zdjęcia własne LGD

Pałac w Półwiesku Małym zbudowano w I połowie XIX w., a następnie przebudowano na początku XX w. Przyjęty klasycystyczny styl dworu został obecnie częściowo zatarty. Obiekt dworu, piętrowy i murowany, skierowany jest frontem ku północnemu zachodowi. W elewacji frontowej umieszczono portyk z parą filarów i parą kolumn jońskich w wielkim porządku, dźwigających uproszczone

belkowanie i niski fronton z kartuszem z herbem Prus II. Budynek pałacu otoczony jest z trzech stron parkiem dworskim. W jego układzie można swobodnie odczytać zarysy alei

lipowej oraz jesionowej. Starodrzew obejmuje również kasztany, klony i świerki. Szczegółowy opis parku przedstawiono w poprzednich rozdziałach.

Fot. Zdjęcia własne LGD

Zespół kościoła parafialnego p.w. św. Katarzyny w Radzikach Dużych

Fot. Zdjęcia własne LGD

Zespół kościoła, dzięki umiejscowieniu na niewielkim wzniesieniu, stanowi centralny i dominujący element krajobrazu wsi. W pobliżu kościoła zlokalizowane jest założenie dworsko-parkowe, w parku dworskim stoją również opisane dalej ruiny zamku rycerskiego. Wszystkie wymienione budowle tworzą pewną całość architektoniczną, która stanowi dużą wartość estetyczną tego miejsca. Budynek kościoła zbudowano w stylu gotyckim, zapewne na przełomie XIV/XV w., z kolei w 1887 r. przeszedł on gruntowne odnowienie, łącznie ze zmianą szczytów, natomiast w 1955 r. przeprowadzono remont wnętrza. Na wzniesieniu, w otoczeniu kościoła znajduje się krąg starodrzewia oraz dzwonnica przykościelna wybudowana w 1906 r. razem z ogrodzeniem kościoła. Dwukondygnacyjna budowla, zwieńczona dwuspadowym dachem, założona jest na planie kwadratu z dwuuskokowymi szkarpami w narożach pierwszej kondygnacji. Posiada trójkątne szczyty ze sterczynami.

Zespół dworsko-parkowy w Radzikach Dużych

Dwór zbudowano w XVIII w. Dwukondygnacyjną, murowaną, otynkowaną budowlę założono na planie prostokąta i posadowiono na kamiennych fundamentach. Podłużna fasada budynku jest dziewięcioosiowa, a jej trzy centralne osie zajmuje nieco wysunięty ryzalit z czterokolumnowym portykiem, który jest zwieńczony tarasem.

Fot. Zdjęcia własne LGD

Ruiny zamku w Radzikach Dużych

Fot. Zdjęcia własne LGD

Zamek w Radzikach Dużych, po którym dziś pozostały tylko ruiny, zbudowany został wraz z kościołem na przełomie XIV/XV w. Wzniesiono go na planie czworokąta o wymiarach 29 m x 29 m. Wysokie ceglane mury zamku w wątku gotyckim, zostały posadowione na fundamencie z kamieni polnych. Obiekt posiadał cztery baszty narożne. Zamek należy do typu zamków nizinnych i jest on przykładem wpływów architektury krzyżackiej, przyniesionych przez rycerstwo niemieckie na teren Ziemi Dobrzyńskiej. Jeszcze w XVI i XVII wieku był użytkowany, o czym świadczą relikty ozdobnych obramień okiennych o cechach renesansowych. Zamek zniszczono podczas wojen szwedzkich, od tego czasu popada on w ruinę.

Zespół pałacowo-parkowy w Radzikach Małych

Fot. Zdjęcia własne LGD

Pałac ten został wzniesiony w XVII w., następnie na przełomie XVIII/XIX w. uległ on przebudowie. Murowany, dwukondygnacyjny obiekt założono na planie prostokąta. Dłuższe z boków budynku ozdobiono trójosiowymi, centralnymi ryzalitami. Fasada ujęta jest z dwoma kwadratowymi w rzucie alkierzami.

Zespół pałacowo-parkowy w Wąpielsku I

Fot. Zdjęcia własne LGD

Wąpielski pałac zbudowano w II poł. XIX wieku w stylu eklektycznym. Jest to murowany, otynkowany, parterowy budynek, którego osie posiadają piętrowe ryzality. Ryzalit frontowy poprzedzono ośmioboczną, najwyższą trójkondygnacyjną wieżą. Elewacje posiadają podziały ramowo-pilastrowe. Całość wieńczy dach czterospadowy kryty papą, natomiast wieża posiada dach namiotowy. Pierwotny układ parku w Wąpielsku został zatarty. Do dnia dzisiejszego zachował się zarys lipowej alei wjazdowej oraz ogólna koncepcja kompozycyjna. W parku przeważają kasztany, klony, brzozy, robinie akacjowe, występują też dęby i świerki.

GMINA ROGOWO

Na obszarze gminy znajduje się stosunkowo niewiele obiektów zabytkowych, historycznych struktur przestrzennych. Do najciekawszych obiektów zalicza się:

- linie zabudowy, podziały parcelacyjne i tradycyjną zabudowę we wsi: Borowo, Czumsk Duży, Rogowo i Rojewo,
- założenia dworskie w Sosnowie i Nadrożu,
- obiekty użyteczności publicznej:
- budynek po byłej szkole w Preczkach,
- wiatrak – koźlak w Rogowie – Młyniku,
- domy wiejskie w Preczkach, Brzeszczkach Dużych, Czumsku Dużym, Wierzchowiskach, Nartach, Borowie, Kosiorach, Sosnowie i Rogowie,
- murowana kaplica w Preczkach p.w. Św. Erazma,
- kapliczka przydrożna w Wierzchowiskach i Rogowie,
- cmentarze w Rogowie, Preczkach i Hucie Chojno,
- 201 stanowisk archeologicznych.

Tabela 17 Wypis z Rejestru zabytków nieruchomych Krajowej Ewidencji Zabytków (stan na 31.06.2009 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru
1.	Preczki	▪ kaplica grobowa rodziny Debinskih, p.w. św. Erazma, 1895	A/418 z 20.06.1988
2.	Rogowo	▪ kościół par. p.w. sw. Bartłomieja, 1878	A/419 z 20.06.1988
3.	Rogowo-Młynik	▪ wiatrak kozłak, drewn., 3 cw. XIX	258 z 14.12.1989

Źródło: opracowanie własne na podstawie RZN dla województwa kujawsko-pomorskiego
Krajowa Ewidencja Zabytków

Kościół p.w. św. Bartłomieja w Rogowie

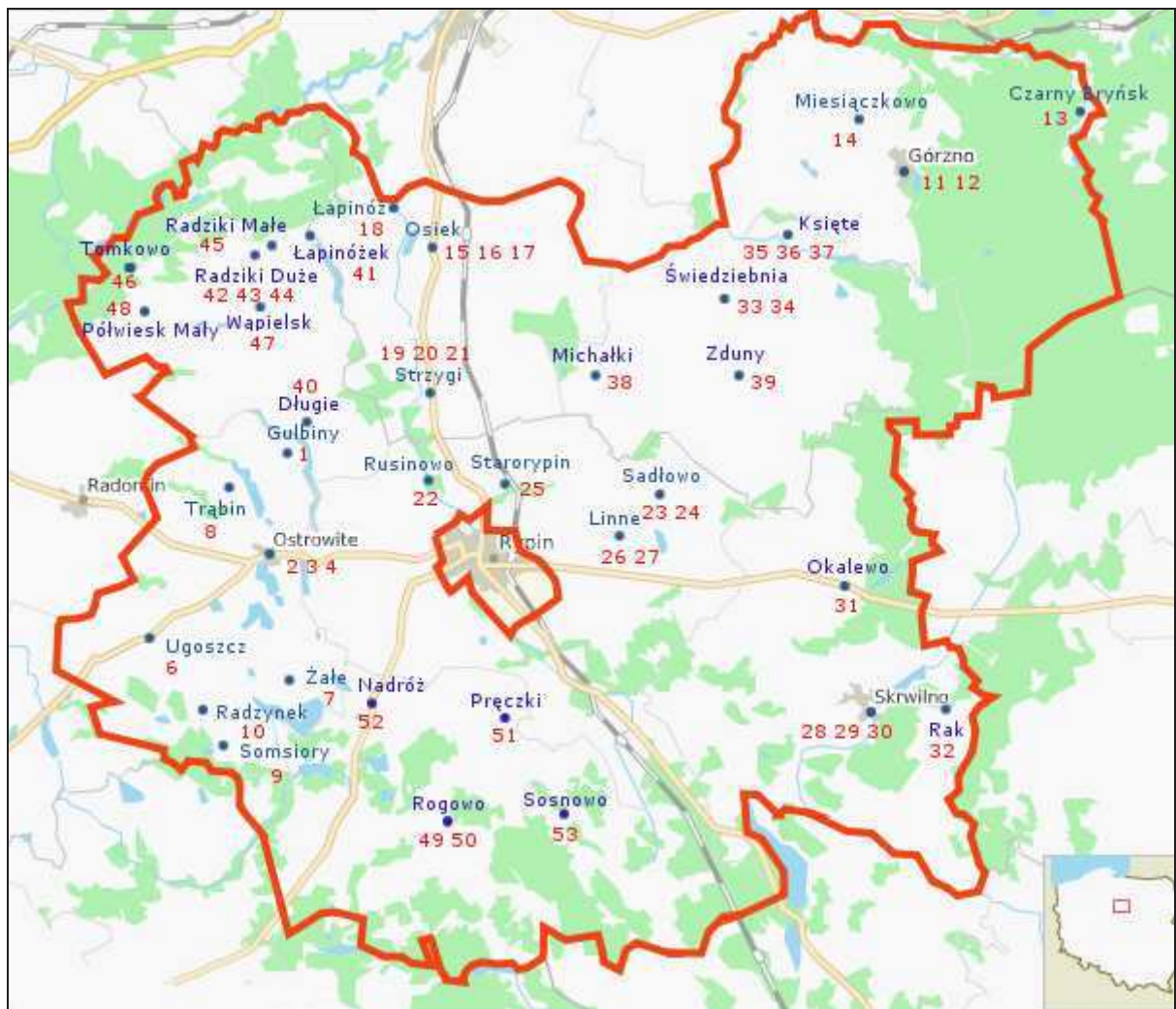

Fot. Zdjęcia własne LGD

Parafia w Rogowie została utworzona prawdopodobnie pod koniec XIV w. (pierwsza wzmianka pochodzi jednak z 1453 r.). Pierwszą świątynię parafialną wybudowano w XV wieku. Kolejna zbudowana została 1753 r. z dobrowolnych składek urzędników Ziemi Dobrzyńskiej. Niestety obiekt ten spłonął 12 lipca 1873 r. Obecny do dziś budynek kościoła powstał w latach 1876-1877 z funduszy składek parafian

oraz od właściciela ziemskiego A. Piwnickiego z Sosnowa. Autorem projektu świątyni był. L. Goćławski. Na jego podstawie kościół wzniesiono w stylu neoromańskim, z wieżą na froncie i boczną kaplicą. Już w wieku XX, dokładnie w 1930 roku, wnętrze świątyni zostało ozdobione polichromią wykonaną przez W. Drapiewskiego. Do cennych zabytków sztuki sakralnej zlokalizowanych w kościele należą: krucyfiks z XVI w., monstrancja rokokowa z drugiej poł. XVIII w. i kielich barokowy z pierwszej poł. XVIII w.

Poniżej przedstawiono lokalizację najatrakcyjniejszych zabytków na obszarze analizowanego LGD. W tabeli poniżej mapy znajduje się jej legenda.

Rysunek 7 Lokalizacja najcenniejszych zabytków (budynki i budowle) podlegające ochronie konserwatorskiej na terenie LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ

Tabela 18 Legenda do mapy zabytków

Gmina	Miejscowość	Zabytek	Nr na mapie
Brzuze	Gulbiny	park dworski	1
	Ostrowite	park przy zarządzie cukrowni	2
		kolejka wąskotorowa	3
		kościół	4
		kaplica	5
	Ugoszcz	zespół pałacowy	6
	Żałe	kościół (zespół sakralny)	7
	Trąbin	kościół	8
	Somsiory	założenie dworskie	9
	Radzynek	park podworski	10
Górzno	Górzno	zespół kościelny	11
		grodzisko	12
	Czarny Bryńsk-Tkaczyska	zespół młyński	13
Osiek	Miesiączkowo	Park dworski	14
	Osiek	Zespół kościelny	15
		Park	16
		Grodzisko	17
		Most na rzece	18

	Strzygi	Zespół kościelny	19
		Kaplica grobowa	20
		grodzisko	21
Rypin	Rusinowo	Zespół dworski	22
	Sadłowo	Zespół kościelny	23
		Zespół pałacowy	24
	Starorypin	Zespół dworski	25
	Linne	Park dworski	26
Spichlerz		27	
Skrwilno	Skrwilno	Zespół kościelny	28
		Park dworski	29
		Grodzisko	30
	Okalewo	Zespół pałacowy	31
	Rak	Cmentarz	32
Świedziebnia	Świedziebnia	Zespół kościelny	33
		Park dworski	34
	Księża	Zespół kościelny	35
		Grodzisko	36
		Park dworski	37
	Michałki	Zespół kościelny	38
	Zduny	Park dworski	39
Wąpielsk	Długie	Zespół pałacowy	40
	Łapinówek	Zespół dworski	41
	Radziki Duże	Zespół kościelny	42
		Ruiny zamku	43
		Zespół pałacowy	44
	Radziki Małe	Pałac	45
	Tomkowo	Zespół dworski	46
	Wąpielsk	Zespół pałacowy	47
	Półwiesk Mały	Zespół pałacowy	48
Rogowo	Rogowo	Zespół kościelny	49
	Rogowo-Młynik	Wiatrak koźlak	50
	Preczki	Kaplica grobowa	51
	Nadróż	Założenie dworskie	52
	Sosnowo	Założenie dworskie	53

Wykorzystane źródła:

- Internetowy Serwis Informacyjny Diecezji Toruńskiej, strona www.torun.opoka.org.pl;
- Serwis Diecezji Płockiej, strona www.diecezja.plock.pl;
- Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Rejestr Zabytków Nieruchomych dla województwa kujawsko-pomorskiego: strona www.zabytek.pl;
- dane Urzędów Gmin LGD, dokumenty strategiczne gmin;
- Materiały do dziejów rezydencji w Polsce. Ziemia Dobrzyńska, Tom II, część 3, pod redakcją P. Gałkowskiego i S. Kunikowskiego, Włocławek 2006;
- P. Gałkowski, Z. Żuchowski „Wąpielsk i okolice (monografia historyczna wsi ziemi dobrzyńskiej)”, Rypin-Wąpielsk 2003;
- P. Gałkowski „Brzuze i okolice (monografia historyczna wsi ziemi dobrzyńskiej)”, Brzuze 2002;
- P. Gałkowski, R. Piotrowski „Rogowo i okolice (monografia historyczna wsi ziemi dobrzyńskiej)”, Rypin-Rogowo 2000.

5.4. Szlaki turystyczne

5.4.1. Wyznaczone szlaki i ścieżki

Obecnie przez teren gmin stowarzyszonych w Lokalnej Grupie Działania Gmin Dobrzyńskich Region Północ przebiega kilkanaście różnych szlaków turystycznych oraz ścieżek o charakterze krajoznawczym i edukacyjno-przyrodniczym czy historycznym. Wyznaczone szlaki mają różny charakter i stopień atrakcyjności. Szlaki o charakterze lokalnym przebiegają w obrębie jednej gminy (np. Górzno, Skrwilno), a czasami tylko kilku miejscowości, łącząc ze sobą najciekawsze miejsca i najcenniejsze osobliwości przyrodnicze i historyczne danego terenu. Przez analizowany teren przebiegają również szlaki o charakterze ponadregionalnym (krajowym i europejskim – żółty szlak turystyki pieszej E-11 Toruń-Radomno). Ponadto wyznaczono różne typy szlaków, ze względu na środek lokomocji – samochodowy, rowerowy, wodny oraz pieszy.

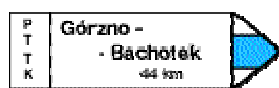
W niniejszym rozdziale przedstawiono najciekawsze przykłady opisanych szlaków wraz z krótką charakterystyką przystanków i najważniejszych punktów trasy.

SZLAKI TURYSTYCZNE PTTK	
-------------------------	---

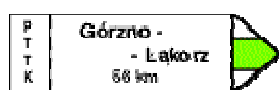

Zielony szlak pieszy PTTK BRZUZE – TRĄBIN przez OSTROWITE o długości całkowitej 32 km. Trasa: **BRZUZE (0,0 km)** wieś gminna, jezioro Brzuskie z pomostem, park podworski z II części XIX wieku, kamienna kapliczka przydrożna z żeliwnym krzyżem z 1901 roku – **PISKORCZYN (1,5 km)** wieś w gminie Brzuze, dwór z przełomu XIX/XX wieku, w otoczeniu niewielkiego parku, kapliczka przydrożna z XX w. – **UGOSZCZ (3,5 km)** wieś w gminie Brzuze, eklektyczny pałac z II poł. XIX w., w którym znajduje się obecnie Dom Pomocy Społecznej „Kombatant”, wokół pałacu park z XIX w., rozciągający się od dworu do brzegów jeziora Ugoskiego, jezioro Ugoszcz – **JULIANOWO (5,5 km)** wieś w gminie Brzuze z dawnym folwarkiem, przy drodze kamienna kapliczka z żeliwnym krzyżem z 1904 r. – **OKONIN (7,5 km)** wieś w gminie Brzuze nad jeziorem Okonin, cmentarz ewangelicki z XIX w., w krajobrazie części południowej wsi dominują rzadkie formy geomorfologiczne, tzw. „Drumliny Zbójeńskie” – **OBORY (9,0 km)** wieś w gminie Zbójno, nad dużym jeziorem Oborskim, Murowany

klasztory z I połowy XVIII w., wraz z barokowym kościołem Nawiedzenia NMP, z połowy XVII w., stanowią znane sanktuarium Matki Boskiej Oborskiej, obok klasztoru ojców Karmelitów wzgórze nazywane „Kalwaria”, na którym znajduje się cmentarz z ciekawymi grobowcami okolicznej szlachty oraz katakumbami – **JEZIORO PAROWSKIE (13 km)**, nieco na wschód od jeziora nad brzegiem jeziora Kocioł zlokalizowane jest grodzisko wczesnośredniowieczne, zamieszkiwane w XI-XII wieku, dobrze zachowały się wały grodziska – **RADZYNEK (15 km)**, zachowany park podworski z II poł. XIX w. w otoczeniu dzisiejszej Szkoły Podstawowej, wzniesionej w miejscu dawnego dworu, krzyż przydrożny z figurą Matki Boskiej z XX wieku – **ŻAŁE (18 km)** murowany kościół parafialny p.w. św. Anny, wzniesiony w latach 1930-1935, nad jeziorem Kopiec grodzisko wczesnośredniowieczne zasiedlone w XII-XIII wieku, cmentarz katolicki z II poł. XIX wieku – **JEZIORO BOBROWIEC (19,5 km)** – **STUDZIANKA (20,5 km)** kaplica NMP (znana również jako Matki Boskiej Studziannej i św. Jakuba) wzniesiona ok. 1720 roku, kapliczka zwana jest Kalwarią, na jej parterze kapliczki znajduje się ocembrowana studzienka; obok kościółka rośnie cenny starodrzew, którego drzewa objęto statusem ochronnym jako pomniki przyrody; na obszarze wsi Kleszczyn dominuje krajobraz jeziora Kleszczyńskiego; na półwyspie jeziora zlokalizowane jest grodzisko średniowieczne zamieszkałe XV-XVI wieku, nad jeziorem cmentarz ewangelicki z II poł. XVIII w. – **PRZYROWA-MOŚCISKA (21,5 km)** cmentarz ewangelicki z XVIII w., jezioro Ostrowite, na zachodnim brzegu jeziora widoczne grodzisko nazywane „Szańcem” zamieszkałe w XI-XII wieku, obecnie znacznie zniszczone przez usypaną groblę. – **OSTROWITE (24 km)** największa wieś w gminie Brzuze, kaplica p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wzniesiona w latach 1929-1930; dwór murowany z końca XIX wieku wraz z parkiem podworskim z początku XX w., zabytkowy zespół cukrowni z początków XX wieku, obok historyczny eksponat lokomotywy wąskotorowej; dawny zajazd przydrożny z II poł. XIX wieku, park ze starodrzewem przy cukrowni (51 gatunków drzew i krzewów), kapliczki przydrożne z XX wieku – **GULBINY (29 km)** wieś pomiędzy jeziorami Trąbińskim i Długim, park podworski założony w I poł. XIX wieku przez Alojzego Piwnickiego (21 gatunków drzew i krzewów), krajobraz jeziora Długie, kapliczka przydrożna – **TRĄBIN (32 km)** wieś w gminie Brzuze, w centrum kościół św. Antoniego, wzniesiony z cegły w latach 1878-1881, przy kościele wolnostojąca wysoka dzwonnica z 1891 roku, cmentarz katolicki założony w II poł. XIX wieku, obok niewielka buczyna z okazami pomnikowymi, jezioro Trąbińskie, w okolicy znajdują się pozostałości cmentarza ewangelickiego z XIX wieku.

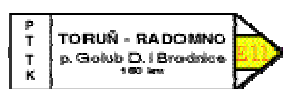

Niebieski szlak pieszy PTTK GÓRZNO – BACHOTEK im. Romana Sołtysińskiego o długości 44 km. Trasa: **GÓRZNO (0,0 km)** miasto ok. 1350 mieszkańców, z parafią od XIV wieku, kościół parafialny p.w. Św. Krzyża wybudowany w stylu barokowo-klasycystycznym na przełomie XVIII i XIX wieku. W okolicy wzgórze zamkowe dawnego zamku biskupów płockich oraz duże grodzisko wyżynne, późnośredniowieczne, siedziba dyrekcji Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego, na rynku pomnikowy okaz kasztanowca – **JEZIORO MŁYŃSKIE (0,6 km)** – **JEZIORO GÓRZNO (0,8 km)** – **JEZIORO CZARNY BRYŃSK (6,6 km)** jezioro położone wśród lasu, z którym objęte jest ochroną rezerwatową, (stanowisko kłoci wiechowatej) – **CZARNY BRYŃSK (8,0 km)** wieś śródleśna, na jej terenie działa Zielona Szkoła „Ekoczar” – **FALK (11,2 km)** mała osada leśna, na zachód od zabudowań rezerwat „Ostrowy nad Brynicą”, również w pobliżu osady pomnik przyrody ogromny „Dąb Rzeczypospolitej”, a także inny rezerwat przyrody „Jar Brynicy” – **TRACZYSKA (13,2 km)** niewielka osada położona nad rzeką Brynicą, z wyróżniającym się drewnianym młynem wodnym z końca XIX w. będącym zabytkiem techniki – **GUTOWO (16,3 km)** wieś w gminie Bartniczka, dwór murowany zbudowany w II połowie XIX w. z parkiem dworskim z tego samego czasu, z pomnikowym okazem lipy – **MAŁE LEŻNO (18,3 km)** wieś w gminie Bartniczka, jezioro Leżno Małe oraz Leżno Wielkie – **ZEMBRZE (23 km)** wieś w gminie Bartniczka, drewniany młyn wodny – zabytek techniki z początku XX wieku, Jezioro Zembrze – **JANÓWKO (26,7 km)** wieś w gminie Brzozie, w okolicy warte zobaczenia grodzisko dwuczłonowe z okresu wczesnego średniowiecza X-XV w. – **MAŁY GŁĘBOCZEK (30,1 km)** wieś w gminie Brzozie, ciekawy głaz narzutowy – pomnik przyrody nieożywionej, jezioro Głęбочek – **JEZIORO SOPIEŃ (32,1 km)** – **JAJKOWO (39,2 km)** wieś w gminie Brzozie, ruiny dawnego dworu klasycystycznego z II poł. XIX w., wokół park podworski o założeniu krajobrazowym – **MARIANY (42 km)** przysiółek, gdzie dochodzi szlak turystyczny międzynarodowy (żółty) E-11 (Toruń-Radomno) – **BACHOTEK (44 km)** jezioro rekreacyjno-turystyczne, stacja wodna PTTK, doskonałe kąpielisko, przy leśniczówce Bachotek okaz lipy drobnolistnej w wieku 150 lat - pomnik przyrody, jezioro przepływowe rzeki Skarlanki, tama podpiętrzająca i rozlewisko.

Zielony szlak pieszy PTTK GÓRZNO – ŁĄKORZ o długości całkowitej 56 km. Trasa częściowo przebiega przez Gminę Górzno, następnie Gminę Bartniczka, Gminę Brodnica oraz Gminę Biskupiec (woj. warmińsko-mazurskie). Na terenie Gminy Górzno przebiega następująco: **GÓRZNO (0,0 km)** opis w

poprzednim szlaku – **GÓRZNO OCZYSZCZALNIA ŚCIEKÓW (1,2 km)** zbudowana w latach 1990-93 – **RUDA (4,0 km)** wieś należąca w XVI wieku do parafii w Górznie, siedziba dawnego nadleśnictwa, w pobliżu znajduje się rezerwat „Ostrowy nad Brynicą” – **ZABOROWO (6,0 km)** – **MIESIĄCZKOWO (8,3 km)**, interesujący park podworski ze skupieniem 3 drzew w wieku ok. 150-250 lat (dąb bezszypułkowy, dąb szypułkowy oraz klon zwyczajny) stanowiących wspólnie pomnik przyrody – **PISSA (10,8 km)** rzeka w średniowieczu stanowiła granicę pomiędzy Ziemią Dobrzyńską a Ziemią Michałowską. Następnie szlak biegnie przez gminy Bartniczka, Brodnica i Biskupiec. Trasa: **GRAŻAWY (12,3 km)** – **WILAMOWO (15,3 km)** – **NOWY DWÓR (19,3 km)** – **TAMA BRODZKA (23,3 km)** – **JEZIORO BACHOTEK (26,3 km)** – **RZEKA SKARLANKA (29,7 km)** – **BACHOTEK (30,1 km)** grobla – **JEZIORO SKRZYŃKA (32 km)** – **GAJ GRZMIĘCA (34,3 km)** siedziba Brodnickiego Parku Krajobrazowego – **RZEKA SKARLANKA (36,6 km)** most na rzece – **RZEKA SKARLANKA (39,6 km)** most na rzece – **JEZIORO ROBOTNO (41,9 km)** – **JEZIORO OKONEK (45 km)** – **WIELKIE PARTEŃCZYNY-MAŁE PARTEŃCZYNY (48,2 km)** międzyjeziorny przesmyk – **JEZIORO ŁAKORZ i WLK. PARTEŃCZYNY (51,1 km)** kanał międzyjeziorny – **WIELGRÓB (52,8 km)** – **ŁAKORZ (56 km)**.

Żółty szlak pieszy Toruń – Radomno im. Franciszka Łęgowskiego liczy łącznie 160 km długości, rozpoczyna się w Toruniu, przebiega przez Golub-Dobrzyń, Brodnicę, Pojezierze Brodnickie i kończy się w Radomnie. Od roku 1995 szlak ten stanowi część międzynarodowego szlaku turystycznego E-11, przebiegającego od Słubic do Ogrodnik. Przebieg szlaku przez tereny gmin stowarzyszonych w analizowanym LGD rozpoczyna się od jego 61 km od strony Gminy Radomin (Płonne, Rodzone). Trasa na terenie LGD: **TOMKOWO (61,5 km)** osada założona w połowie XIX wieku, obecny dwór z tego okresu (odbudowany) park krajobrazowy, rezerwat przyrody Tomkowo – **KIERZ RADZIKOWSKI (62,5 km)** wieś o luźno rozrzuconej zabudowie mieszkalnej – **RADZIKI DUŻE (66,7 km)** gotycki kościół parafialny pw.w Św. Katarzyny z przełomu XIV/XV w., dwór z czterokolumnowym portykiem zbudowany w II poł. XIX w., w parku obok dworu znajdują się ruiny ceglanoego zamku rycerskiego wzniesionego w latach 1435-1466 przez Radzikowskich. Od czasu wojen szwedzkich popada w ruinę. – **KUPNO (70 km)** wieś nad Drwęcą, zakład eksploatacji kruszywa. Szlak następnie przechodzi na teren Gminy Bobrowniki (Słuszewy, Mszano) w stronę Brodnicy.

**TRASY TURYSTYCZNE POWIATU
RYPIŃSKIEGO**

Poniżej przedstawiono proponowane trasy zwiedzania na terenie powiatu rypińskiego, które obejmują tereny gmin stowarzyszonych w LGD, tj. Gmina Rypin i Wąpielsk (trasa nr 1), Gmina Rypin i Skrwilno (trasa nr 2), Gmina Rypin i Brzuze (trasa nr 3) oraz Miasto i Gmina Rypin (trasa nr 4). Przebiegi tras podano za Starostwem Powiatowym w Rypinie – strona internetowa Starostwa.

1. **SAMOCHODOWA:** punkt startowy miasto **RYPIN** – **MARIANKI** (warto zwrócić uwagę na zabytkowy dwór z XIX w.) – **STRZYGI** (warte zwiedzenia: kościół z XIV wieku, cmentarz, kapliczka, fragmenty młynu wodnego oraz minimalnie zachowane grodzisko wczesnośredniowieczne) – **OSIEK** (kościół parafialny z przełomu XIV i XV w., cmentarz, spichlerz, grodzisko wczesnośredniowieczne) – **ŁAPINÓŻEK** (założenie dworskie) – **RADZIKI MAŁE** (założenie dworskie – częściowo zachowane ruiny dworu) – **RADZIKI DUŻE** (kościół parafialny z XIV w. wraz z cmentarzem, grobowiec powstańców styczniowych, pozostałości ruin zamku rycerskiego Ogończyków, dwór oraz park dworski z XIX w. – aktualnie obiekt szkolny) – **TOMKOWO** (pałac z XIX w., pozostałości parku krajobrazowego wraz z rezerwatem przyrody „Tomkowo”) – **PÓŁWIESK MAŁY** (dwór z XIX w.) – **WĄPIELSK** (dobrze zachowany pałac z XIX w. – obecnie placówka medyczna) – **DŁUGIE** (odrestaurowany pałac z XIX w. wraz z parkiem krajobrazowym i jeziorem oraz młyn wodny) – **RUSINOWO** (pozostałości zabudowy dworskiej - spichlerz z XIX w., park krajobrazowy, pomnik pomordowanych w II Wojnie Światowej) – **RYPIN** – punkt końcowy. Całkowita długość trasy ok. 45 km.
2. **SAMOCHODOWA:** punkt startowy miasto **RYPIN** – **STARORYPIN** (obelisk pamiątkowy oraz grodzisko wczesnośredniowieczne) – **MICHAŁKI** (kościół z I poł. XX w.) – **SADŁOWO** (kościół z XVIII w., cmentarz, mogiła powstańca z 1863 r., wzgórze zamkowe, pałac z XIX w. z zachowanym parkiem krajobrazowym, jezioro) – **OKALEWO** (kościół z XIX w., pałac klasycystyczny z pocz. XIX w. z parkiem krajobrazowym, gorzelnia z XIX w., pomnik pomordowanych milicjantów z 1947 r.,

leśny rezerwat przyrody „Okalewo”) – **SKRWILNO** (kościół parafialny z 1852 r., cmentarz - mogiła powstańców 1863 r., grobowiec wnuczki J. Wybickiego, założyciela targów skrwileńskich, grodzisko, park pałacowy, zabytkowe drewniane domy, jezioro Skrwileńskie i rzeka Skrwa) – **RAK** (miejsce pamięci i męczeństwa z okresu drugiej wojny światowej) – **RUDA** (rzeka Skrwa) – **SKUDZAWY NOWY MŁYN** (młyn wodny – obiekt zabytkowy) – **KAMIONKA** (młyn wodny – obiekt zabytkowy) – **DYLEWO PRĄTNIA** (młyn wodny – obiekt zabytkowy) – **RYPIN** punkt końcowy. Całkowita długość trasy ok. 45 km.

3. **SAMOCHODOWA:** punkt startowy miasto **RYPIN** – **CETKI** (j. Czarownica) – **GULBINY** (j. Długie, park krajobrazowy) – **TRĄBIN** (kościół z XIX w., jezioro Trąbińskie) – **OSTROWITE** (dwór z XIX w., cukrownia z pocz. XX w., pozostałości kolejki wąskotorowej obsługującej cukrownię, grodzisko wczesnośredniowieczne, j. Ostrowickie) – **STUDZIANKA** (j. Kleszczyn, kościół z XVIII w.) – **ŻAŁE** (jeziora, grodzisko wczesnośredniowieczne, kościół z I poł. XX w.) – **UGOSZCZ** (j. Ugoszcz, pałac z XIX w., brama neorokokowa) – **OBORY** (założenia klasztorne oo. Karmelitów – kościół, klasztor, cmentarz z grobowcami i katakumbami oraz kaplica) – **SOMSIORY** (jezioro, grodzisko) – **MŁYNIK** (wiatrak typu koźlak) – **ROGOWO** (kapliczka św. Bartłomieja, kościół z XIX w., cmentarz z grobowcami m.in. powstańców z 1863 r., żołnierzy francuskich i rosyjskich) – **NADRÓŻ** (założenie pałacowo-parkowe z XIX w.) – **BALIN** (dwór z XIX w.) – **GŁOWIŃSK** (cmentarz z XIX w.) – **KOWALKI** (ściśły rezerwat siedliska żółwia błotnego) – **RYPIN** punkt końcowy. Całkowita długość trasy ok. 75 km.
4. **ROWEROWA:** punkt startowy miasto **RYPIN** – **GŁOWIŃSK** (cmentarz) – **KOWALKI** (ściśły rezerwat siedliska żółwia błotnego) – **DYLEWO PRĄTNIA** (młyn wodny) – **GODZISZEWEY** – **SADŁOWO** (kościół z XVIII w., cmentarz, mogiła powstańca z 1863 r., wzgórze zamkowe, pałac z XIX w. z zachowanym parkiem krajobrazowym, jezioro) – **MICHAŁKI** (kościół parafialny) – **STARORYPIN** (obelisk pamiątkowy oraz grodzisko wczesnośredniowieczne) – **RUSINOWO** (pozostałości zabudowy dworskiej - spichlerz z XIX w., park krajobrazowy, pomnik pomordowanych w II Wojnie Światowej) – **RYPIN** punkt końcowy. Całkowita długość trasy ok. 28 km.

Przyrodnicze ścieżki/szlaki dydaktyczne po Gminie Górzno obejmują swym zasięgiem jeziora Górzno, Młyńskie oraz osobliwości przyrodnicze rezerwatów *Czarny Bryńsk*, *Szumny Zdrój*, *Jar Brynicy*. Poniższe opisy ścieżek dydaktycznych podano za stroną internetową Kujawsko Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego - o/Przysiek – EPOKA – wydawnictwo internetowe. Opisy pochodzą z publikacji:

- „Górznieńsko-Lidzbarski Park Krajobrazowy. Przyrodnicze ścieżki dydaktyczne przy Ośrodku Edukacji Ekologicznej Wilga (materiały metodyczne)", pod redakcją Tomasza Załuskiego;
- „Górznieńsko-Lidzbarski Park Krajobrazowy. Przyrodnicze ścieżki dydaktyczne przy Zielonej Szkole Ekoczar (materiały metodyczne)", pod redakcją Tomasza Załuskiego.

1. ŚCIEŻKA DO REZERWATU „SZUMNY ZDRÓJ”

Łączna długość trasy wynosi ok. 4,5 km. Pierwszy odcinek ścieżki prowadzi przez teren bezleśny przy Jeziorze Młyńskim, następnie trasa wiedzie przez las, w tym w znacznej części przez leśny rezerwat „Szumny Zdrój”. Ścieżka posiada łącznie 11 przystanków:

- *Ośrodek Edukacji Ekologicznej „Wilga”* – położony w Górznie, na wzgórzu „Bocieniec”, atrakcję stanowi doskonały punkt widokowy na rynnę subglacialną i położone w niej jeziora Młyńskie i Górzno oraz nieregularne pagórki kemowe porośnięte lasem;
- *Jezioro Młyńskie* – jezioro przepływowo o powierzchni 25,3 ha, maksymalnej głębokości 5,8 m, charakter eutroficzny, III klasa czystości wód; florę reprezentuje m.in. grązel żółty, grzybień biały, występujące gatunki ptaków to m.in. perkoz dwuczuby, kaczka krzyżówka, czapla;
- *Pastwiska przed lasem* – leżące na dnie rynny jeziornej, w kierunku wschodnim widać zbocze rynny o wysokości 12 m, w kierunku zachodnim równinę torfową;

- *Początek rezerwatu częściowego* – położony na pagórkach kemowych, występują zbiorowiska leśne typu grądu oraz borów mieszanych (ok. 200-letni drzewostan sosnowy);
- *Obniżenie wytopiskowe* – przystanek położony jest w zagłębieniu wytopiskowym w obrębie pagórków kemowych, występujące zbiorowiska roślinne to bagienny las olszowy i grąd;
- *Kompleks olsów i łęgów* – przystanek znajdujący się na dnie południowej części rynny górznieńskiej, charakteryzuje się występowaniem olsów i łęgów olszowych, osobliwością flory jest czosnek niedźwiedzi, wawrzynek wilczełyko, kalina koralowa;
- *Początek rezerwatu ścisłego* – nieopodal górnego biegu strumienia Górzanki, występujące zbiorowiska roślinne to naturalny grąd oraz łęg olszowy;
- *Droga wzdłuż jaru* – przystanek znajduje się niedaleko zbocza rynny górznieńskiej – doliny rzecznej o cechach jaru, o głębokości od 10 do 15 m, charakteryzującej się wąskim dnem i stromymi zboczami, osobliwością flory jest np. lilia złotogłów;
- *Nisza źródliskowa* – rozległa, półkolista, głębokość około 20 m, jest objęta ścisłą ochroną, zbudowana z gliny morenowej, poniżej warstwy gliny występuje warstwa wodonośna, z której obficie wypływają wody, zbocze niszy porasta grąd zboczowy, dno niszy – łęg jesionowo-olszowy, osobliwością flory jest np. czosnek niedźwiedzi;
- *Młody las świerkowy* – przystanek znajduje się na sandrze, na wysokości 120-130 m n.p.m., występujące zbiorowisko roślinne to las świerkowy posadzony na żyznym siedlisku lasu liściastego,
- *Szkolny Plac* – przystanek położony wśród wzgórz i pagórków kemowych wraz z obniżeniem wytopiskowym, zbiorowiska roślinne to grąd i młodnik sosnowy.

2. ŚCIEŻKA DO REZERWATU „JAR BRYNICY”

Trasa ścieżki została wytyczona na długości 8 km, na którą składa się 12 przystanków. Ścieżka charakteryzuje się dużą malowniczością. Wytyczono następujące przystanki:

- *Zielona Szkoła „Ekoczar”* – położona w północno-wschodniej części wsi Czarny Bryńsk, na obszarze sandru, 122 m n.p.m., atrakcją jest występujący pomnikowy dąb szypułkowy oraz okazały świerk, wśród ptaków można spotkać m.in. paszkota, orzechówkę, pleszkę;

- *Węgornia* – przystanek znajduje się w rynnicy rzeki Brynicy, która do mostu w Węgorni jest krętą rzeką o spadku 0,26%, natomiast po północnej stronie od mostku wzrasta do ok. 2,34 %, ponadto występuje tutaj roślinność ruderalna i murawa psammofilna, wśród ptaków znajdziemy tu m.in. kwiczoła, trznadla, pokrzewkę cierniówkę, wróbla, jaskółkę dymówkę, mazurka, kopciuszka;
- *Wał ozowy* – jest to wydłużona forma ziemna przebiegająca w kierunku północ-południe, zwężająca się ku południowi o długości 550 m, szerokości 60-150 m, maksymalna wysokość wału wynosi 160 m n.p.m., występujące zbiorowisko roślinne to murawa szczotlichowa, wśród ptaków można spotkać takie gatunki jak: skowronek, trznadel, myszołów, jastrząb, błotniak stawowy, krogulec; przystanek jest znakomitym punktem widokowym na rzekę Brynicę, rynnę Jezior Bryńskich oraz elementy krajobrazu kulturowego;
- *Kompleks leśny na sandrze* – przystanek położony na niższym poziomie sandru dobrzyńskiego porośniętego borem mieszanym, wśród ptactwa znajdziemy tutaj m.in.: dzięcioła dużego, ziębę, pierwiosnka oraz gąsiorka;
- *Krawędź doliny Brynicy* – przystanek położony na zboczu rynnicy doliny porośniętej fitocenozami łąkowymi i okrajkowymi; przy drodze widoczny przekrój budowy zbocza: warstwy szarych piasków, żółtych piasków i ilów;
- *Nosek* – przystanek zlokalizowany przy mostku w miejscowości Nosek, gdzie Brynica skręca na zachód tworząc tym samym głęboką dolinę rzeczną - Jar Brynicy (długość doliny wynosi łącznie 3,5 km, szerokość ok. 100 m, głębokość od 15 do 50 m), w okolicy miejscowości Nosek Brynica płynie z dużym spadkiem sięgającym 7-9%; występują tutaj różnorodne zbiorowiska roślinne, w tym łąkowe, murawowe, polne, wodne oraz leśne – łągi i grądy, wśród osobliwości florystycznych znajdziemy tutaj np. bluszcz pospolity; ponadto ciekawe gatunki fauny reprezentują m.in. ciernik, pstrąg, zimorodek, słowik szary, pliszka siwa, pokrzewka ogrodowa;
- *Leśniczówka Buczkowo* – budynek położony na otwartym terenie, na sandrze z zagłębieniami wytopiskowymi; z awifauny można spotkać m.in. świergotka drzewnego, strzyżyka a nawet dudka;
- *Południowa część rezerwatu* – położony na sandrze, porośniętym olsem i grądem, występujące gatunki fauny to m.in. jelen, dzik, a także ptaki: ikora modra, świstunka leśna, pokrzewka czarnołbista, sikora uboga, muchołówka, kowalik;

- „*Dąb Rzeczpospolitej*” – przystanek położony wśród grądów z 200-letnim drzewostanem sosnowym, dodatkową atrakcją stanowi pomnikowy dąb o nazwie „Dąb Rzeczpospolitej”, wśród ptaków spotkać można m.in. dzięcioła dużego, krzyżodzioba świerkowego oraz kowalika;
- *Zbocza Jaru Brynicy* – przystanek położony na krawędzi Jaru Brynicy ze zboczami o nachyleniu pomiędzy 40 a 60°. Miejscami nachylenie wzrasta nawet do ok. 80°. Jar porasta w tym miejscu grąd zboczowy (*Aceri-Tilietum*), wśród osobliwości flory znajdziemy m.in. wawrzynek wilczełyko (*Daphne mezereum*);
- *Dno Jaru Brynicy* – przystanek położony przy mostku, na dnie Jaru Brynicy,
- *Północna część rezerwatu* – położona na sandrze, występuje tutaj las grądowy, wśród fauny znajdziemy: muchołówkę małą, kowalika, sójkę, dzięcioła dużego, świstunkę, ziębę, drozda śpiewaka oraz kosa.

3. ŚCIEŻKA DO REZERWATU „CZARNY BRYŃSK”

Ścieżka jest poprowadzona przez tereny leśne i ma łączną długość ok. 4 km. Trasa rozpoczyna się w „Ekoczarze” w Czarnym Bryńsku, kończy w rezerwacie florystycznym „Czarny Bryńsk”. Jest to rezerwat ścisły, utworzony dla ochrony stanowiska kłoci wiechowatej – rzadkiej rośliny szuwarowej w tej części kraju. Na ścieżkę składa się 7 przystanków:

- *Pomnikowe dęby* – przystanek położony na sandrze o wysokości 120 m n.p.m., występujące zbiorowisko roślinne to młodnik sosnowy, do szczególnych atrakcji należą dwa ponad 250-letnie pomnikowe dęby; występujące gatunki fauny to: sarna, jeleń, dzik, 4 gatunki pokrzewek, sójka, dzięcioł czarny;
- *Las grądowy* – położony na sandrze, wysokość 127,5 m n.p.m., zlokalizowani tutaj Powierzchnię Badawczo-Dydaktyczną (270 poletek badawczych, na których badania prowadzone są przez naukowców i studentów UMK w Toruniu); występuje las grądowy, z fauny: zięba, pierwiosnek, rudzik, dzięcioł czarny;
- *Bagno* – przystanek położony w obniżeniu wytopiskowym, w części północnej i centralnej znajduje się bagienny las olszowy i zarośla łożowe, w części południowej – mszarne torfowisko przejściowe, do osobliwości flory należy roślina planktonożerna – pływacz zwyczajny, wśród fauny można spotkać następujące gatunki: brodziec samotny, kaczka krzyżówka, borowiec wielki i płazy (traszki, żaby zielone i brunatne);

- *Bór mieszany* – położony na sandrze, 123,5 m n.p.m., występujące zbiorowisko roślinne to bór mieszany, osobliwością flory jest występujący widłak spłaszczony, wśród zwierząt można m.in. spotkać sikorę czubatkę, gila, krzyżodzioba świerkowego;
- *Torfowisko w rezerwacie* – położone w obniżeniu wytopiskowym jeziora Czarny Bryńsk; występują zbiorowiska roślinne: torfowisko niskie i przejściowe oraz wiekowy bór mieszany, do osobliwości flory należy rosziczka okrągłolistna, kłóc wiechowata oraz widłak jałowcowaty;
- *Jezioro Czarny Bryńsk* – położone w obniżeniu wytopiskowym jezioro jest bezodpływowe i bezodpływowe, o powierzchni 9,9 ha, głębokości maksymalnej 2,8 m, jezioro zaliczono do III klasy czystości; z osobliwości flory występują grzybienie białe i ramienice, z awifauny: perkoz dwuczuby, kaczka krzyżówka, gągoł i czernica.
- *Punkt widokowy w rezerwacie* – przystanek położony na zboczu misy wytopiskowej jeziora Czarny Bryńsk, występujące zbiorowiska roślinne to: torfowisko niskie z zaroślami brzozowymi i wierzbami, grąd oraz bór mieszany.

4. ŚCIEŻKA WOKÓŁ JEZIORA GÓRZNO

Ścieżka o długości od 5,8 do 7,5 km (w przypadku wydłużenia trasy dodatkowo o starą żwirownię). Ścieżka podzielona jest na 15 przystanków:

- *Młyn Wapionka* – młyn wodny wybudowany w 1776 roku, położony na wschód od kąpieliska nad jeziorem Górzno, przy 2 ha jeziorze Wapionka, na środku jeziora znajduje się wyspa, na której ustawiona została figurka Jezusa Chrystusa, wśród zbiorowisk roślinnych wyróżniono łąg jesionowo-olszowy, wilgotne pastwisko oraz szuwar z tatarakiem; dodatkową atrakcją jest drewniana chata o konstrukcji zrębowej;
- *Drumliny* – przystanek położony na drumlinach zbudowanych z gliny morenowej o średniej miąższości 3 m, pokrywającej pod swoją powierzchnią zaburzone strukturalnie piaski i żwiry wodnolodowcowe (wymiary drumlinów: wysokość ok. 5 m, długość 160 m, szerokość 60 m);
- *Las grądowy* – zlokalizowany w kierunku wschodnim od pola drumlinowego; zbiorowisko porasta obszar sandru;
- *Krajobraz wsi Fiałki* – na uwagę zasługują przede wszystkim elementy krajobrazu kulturowego, w tym mozaika pól, łąk, pastwisk, zabagnień,

zabudowań, krętych dróg, terasy rolnych. Całość krajobrazu dopełnia urozmaicona rzeźba terenu;

- *Stara żwirownia* – przystanek położony przy nieczynnej żwirowni we wsi Fiałki,
- *Wieś Fiałki* – charakteryzuje się rozproszonym typem zabudowy, materiał budowlany budynków to zarówno nowoczesne materiały, jak również lokalne glina zwałowa pochodzenia lodowcowego, głązy narzutowe, trzcina, słoma;
- *Murawa i sztuczne gładzowisko* – przystanek położony jest na zboczu rynny górznieńskiej, występują pastwiska oraz suche murawy;
- *Wypływ Górzanki* – przystanek na krawędzi rynny górznieńskiej z pięknym widokiem na rzekę Górzankę oraz jezioro Górzno, na zboczach rynny występują murawy, zbocza niszy źródłiskowej porasta gładzowisko, natomiast na dnie niszy ukształtowała się źródłiskowa postać olsu. Wśród osobliwości flory znaleźć można chronioną lilię złotogłów (*Lilium martagon*);
- *Łąki na równinie torfowej* – położone na dnie rynny górznieńskiej zbudowanej z torfów o miąższości od 3 do 5 m. Pod torfami znajdują się warstwy kredy jeziornej i gytii o łącznej miąższości do ok. 7 m. Wśród osobliwości flory wyznaczono rzadki storczyk szerokolistny;
- *Oczyszczalnia ścieków* – przystanek położony jest przy oczyszczalni ścieków wybudowanej w latach 1990-93;
- *Małe bagno przy borze* – położone jest w obniżeniu wytopiskowym z roślinnością bagienną i zaroślami łożowymi;
- *Torfowiska źródłiskowe* – torfowisko położone u podnóża stromego zbocza rynny górznieńskiej, źródło ma typ warstwowy, występuje rdzawe zabarwienie, które wskazuje na utlenianie się związków manganu i żelaza, osobliwością wśród flory jest storczyk szerokolistny;
- *Oczko wodne* – położone jest w kompleksie zagłębień i piaszczystych wyniesień, w niedalekim sąsiedztwie akwenu występuje bór mieszany i psammofilna murawa;
- *Park miejski* – założony w 1982 roku leży na stromych zboczach rynny górznieńskiej. Wśród drzewostanu znajdziemy m.in. świerk, sosnę wejmutkę, klon, grab.
- *Rynek* – ostatni przystanek położony w Górznie – najmniejszym mieście województwa kujawsko-pomorskiego.

ŚCIEŻKI DYDAKTYCZNE ORAZ SZLAKI
TURYSTYCZNE NA TERENIE GMINY
SKRWILNO

ŚCIEŻKA PRZYRODNICZO-LEŚNA NA TERENIE LEŚNICTWA ZAMBRZYCA

Ścieżka przyrodniczo-leśna wyznaczona przez Nadleśnictwo Skrwilno o długości 4,2 km (początek i koniec ścieżki w siedzibie Nadleśnictwa). Bieg ścieżki prowadzi przez tereny leśne i śródleśne (granica biotopów las-polana), zmierzając poprzez różne rodzaje drzewostanów terenu leśnictwa Zambrzyca. Na trasie spotykamy 12 przystanków oznaczonych tablicami o tematyce przybliżającej zagadnienia dotyczące lasu i gospodarki leśnej. Do głównych atrakcji ścieżki należą: punkt widokowy nad jeziorem Skrwilno (wieża widokowa), dwustuletni drzewostan sosnowy, pomnik pomordowanych w czasie II Wojny Światowej, ekologiczna oczyszczalnia ścieków oraz park dendrologiczny z wiatami i miejscem na ognisko.

Ryc. Mapa poglądowa ścieżki edukacyjnej „Skrwilno” (Źródło: Nadleśnictwo Skrwilno)

SZLAK KAJAKOWY PO SKRWIE

Szczegółowy opis rzeki zamieszczono w rozdziale 2.4.1. niniejszej Analizy. Rzeka w swoim górnym biegu przepływa przez gminę Skrwilno oraz przez jezioro Skrwilno, z którego łatwo rozpocząć spływ kajakiem. Dziesięć kilometrów poniżej jeziora wpada do rzeki Urszulewka - jej prawy dopływ, którą również można połączyć w ramach początku spływu. Skrwa należy do rzek nizinnych, w górnym biegu, należącym do gmin terenu LGD płynie przez równinne obszary. Dalej, w środkowym i dolnym odcinku, jej otoczenie stanowią głównie zbocza zalesionej doliny. W dolnym biegu, w okolicach Brudzenia dolina rzeki wchodzi w skład Brudzeńskiego Parku Krajobrazowego.

Szlak charakteryzuje się malowniczością krajobrazu oraz stosunkowo niskim stopniem trudności. Jedynie w górnym biegu (odcinek do Tłuchówka) szlak okazuje się dość uciążliwy z powodu konieczności przenoszek przez ustawione młyny oraz zwalone drzewa. Średni spadek Skrwy na odcinku szlaku wynosi 0,7‰, natomiast średni przepływ w dolnym biegu około 5 m³/s.

Szlak po Skrwie jest dostępny praktycznie przez cały rok, jedynie w górnym biegu mogą występować okresowe utrudnienia spowodowane niskim stanem wody na rzece (możliwe przenoski). Na pokonanie całego szlaku po Skrwie potrzeba od 5 do 6 dni. Na terenie Gminy Skrwilno szlak wytyczony został od Jeziora Skrwileńskiego do ujścia Urszulewki na odcinku 11,5 km. Szlak ten jak i sama Skrwa przechodzi następnie na teren Gminy Rościszewo, powiatu sierpeckiego, województwa mazowieckiego i uchodzi do Wisły w Murzynowie w jej 645 km. Najważniejsze odcinki szlaku na terenie Gminy Skrwilno to:

- 103,5 km – Jezioro Skrwilno. Trudno dostępne dla kajaków, gdyż woda okolona jest gęstym pasem szuwarów. Najlepszy dostęp do toni wodnej i założenia biwaku zapewnia miejsce przy drodze Skrwilno - Szczawno.
- 103,0 km – Miejsce wypływu rzeki z jeziora Skrwilno na jego południowo-wschodnim krańcu. Skrwa w tym miejscu jest uregulowana, posiada wystarczającą głębokość i szerokość 2-3 m.
- 102,0 km – Skrwilno, z mostkiem na rzece. Na odcinku w tej okolicy rzeka płynie wśród łąk prosto i jest uregulowana. Niskie kładki zmuszają kilkakrotnie do przeciągania kajaka.
- 99,0 km – miejscowość Ruda, w centrum przepływ pod mostem. Napotykamy zniszczony jaz, który można przepłynąć przy wyższym stanie wody w rzece.
- 93,0 km – miejscowość Zambrzyca, most na rzece.

- 92,5 km – Ujście prawego dopływu Skrwy - Urszulewki. Ciek ten odprowadza wodę z dwóch jezior: Szczutowskiego i Urszulewskiego. Jeśli stan wody na to pozwala, można alternatywnie rozpocząć spływ od wspomnianych jezior. Nad jeziorami rozwinięta zabudowa turystyczna oraz usługowa. Na Urszulewce spotkamy kilka przeszkód: węgornia u wypływu z jeziora Urszulewskiego – wymagana przenoska na odległość ok. 25 m; 6 przepustów pod mostkami i groblami z możliwością przepłynięcia.
- 92,0 km – Jaz za ujściem Urszulewki, który można przepłynąć środkiem. Rzeka nadal jest uregulowana, zwiększa szerokość do 5 - 6 m. Przez następne kilometry rzeka płynie nadal w otoczeniu podmokłych łąk z kępami drzew.

Szlak został opisany na podstawie tekstu ze strony internetowej zajmującej się między innymi szlakami turystyki kajakowej (www.wuja.republika.pl).

Wykorzystane źródła:

- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, strony. www.pttk.pl, <http://szlaki.pttk.pl>;
- PTTK Oddział Miejski im. M. Sydowa w Toruniu, strona www.pttk.torun.pl;
- Kujawsko Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego - o/Przysiek – EPOKA – wydawnictwo internetowe, strona <http://stona50.byethost10.com/epoka>;
- „Górznieńsko-Lidzbarski Park Krajobrazowy. Przyrodnicze ścieżki dydaktyczne przy Ośrodku Edukacji Ekologicznej Wilga (materiały metodyczne)", p.red. Tomasza Załuskiego;
- „Górznieńsko-Lidzbarski Park Krajobrazowy. Przyrodnicze ścieżki dydaktyczne przy Zielonej Szkole Ekoczar (materiały metodyczne)", pod redakcją Tomasza Załuskiego.
- Strona turystyczna Prywatne Okienko Wuja Mariana, strona www.wuja.republika.pl;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Brodnica, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/brodnica;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Skrwilno, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/skrwilno;
- Lasy Państwowe Nadleśnictwo Golub-Dobrzyń, strona www.torun.lasy.gov.pl/web/golub_dobrzyn;
- Starostwo Powiatowe w Rypinie, strona www.powiat.rypinski.lo.pl.

5.4.2. Propozycja wyznaczenia szlaków

W celu prawidłowego wyznaczenia trasy szlaku turystycznego należy wziąć pod uwagę kilka technicznych czynników:

- Preferowany rodzaj lokomocji
- Rozmieszczenie atrakcji przyrodniczych
- Rozmieszczenie atrakcji kulturalnych oraz zabytków
- Lokalizacja kąpielisk i innych ośrodków wypoczynku i rekreacji
- Lokalizacja usług gastronomicznych
- Lokalizacja miejsc noclegowych

Przedstawione w poprzednich rozdziałach zestawienia najważniejszych osobliwości przyrodniczych (rzeki, jeziora, obiekty i obszary ochrony przyrody) oraz osobliwości kulturalnych (zabytki historyczne i kulturalne) wraz z określeniem podstawowej

infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej pozwoliły na wyłonienie przebiegu trasy oraz jej przystanków.

TRASA ROWEROWA I: Rusinowo – Strzygi – Osiek – Łapinówek – Radziki Małe – Radziki Duże – Półwiesk Mały – Tomkowo – Półwiesk Mały – Wapielsk – Gulbiny (długość trasy ok. 30 km). Możliwość nocowania w Strzygach, Gulbinach oraz Tomkowie. Ze względu na wybór noclegu trasę można przejechać również w odwrotnym kierunku.

TRASA ROWEROWA II: Gulbiny – Ostrowite – Brzuze – Ugoszcz – Radzynek – Somsiora – Nadróż – Żałe – Kleszczyn (długość trasy ok. 35 km). Możliwość nocowania w Żałem, Kleszczynie, Nadrózu, Somsiorach. Ze względu na wybór noclegu można zmienić kierunek trasy na odcinku Brzuze – Kleszczyn.

TRASA ROWEROWA III: Nadróż – Rogowo – Sosnowo – Narty – Urszulewo – Skrwilno – Okalewo (długość trasy ok. 35 km). Możliwość noclegu w Nartach, Urszulewie i Okalewie.

TRASA ROWEROWA IV: Okalewo – Stępowo – Sadłowo – Zduny – Świedziebna – Księża – Górzno (długość trasy ok. 35 km). Możliwość noclegu w Górznie i Fiałkach.

TRASA ROWEROWA V: Górzno – Miesiączkowo – Czarny Bryńsk – Rezerwat Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego - Górzno (trasa o długości ok. 35 km).

6. Podsumowanie analizy i wyniki

6.1. Zbiorcza analiza ilościowa i jakościowa zasobów środowiska w gminach LGD

W poprzednich rozdziałach opracowania przedstawiono diagnozę stanu zasobów środowiska i zagospodarowania turystycznego gmin Lokalnej Grupy Działania. Zebrane dane stały się podstawą do sumarycznej oceny każdej z gmin z osobna pod kątem ilości posiadanych zasobów środowiska oraz jego jakości. W celu wskazania terenów wyróżniających się na tle całego obszaru LGD sporządzono matryce porównań gmin dla każdego z diagnozowanych wcześniej zagadnień środowiskowych. Matryce wykonano zarówno w układzie jakościowym zasobów, jak i jakościowym, czego odzwierciedleniem są poniższe zestawienia.

6.1.1. ILOŚĆ ZASOBÓW ŚRODOWISKA

Metodologia oceny:

Zebrane na potrzeby opracowania dane wyjściowe, przedstawione w diagnozie stanu aktualnego środowiska gmin LGD, oceniono według poszczególnych kategorii zasobów środowiska lub kategorii bezpośrednio związanych ze środowiskiem mających znaczenie dla atrakcyjności turystycznej tego obszaru. Kategorie porównań powiązано tematycznie z zagadnieniami prezentowanymi w poszczególnych rozdziałach opracowania. Wspólne zestawienie kategorii i ocen stworzyło matrycę porównań dla gmin, umożliwiającą rankingowanie każdego z analizowanych obszarów.

Wielokryterialna analiza ilości zasobów środowiska została dokonana przy pomocy następujących kategorii:

- Zasoby glebowe – oceny dokonano według całkowitej powierzchni użytków rolnych, którymi dysponuje dana gmina;
- Zasoby wodne – rzeki – oceny dokonano według głównych rzek płynących przez teren LGD, największą wagę przypisano rzece Drwęcy oraz jej lewobrzeżnym dopływom, opisanym w rozdziale 2.4.1;
- Zasoby wodne – jeziora – oceny dokonano na podstawie liczby występujących zbiorników wodnych oraz ich powierzchni;
- Wody podziemne – oceny dokonano na podstawie zdiagnozowanych zasobów wód i liczby dostępnych pięt wodonosnych, premiowano położenie w obrębie Głównego Zbiornika Wód Podziemnych;

- Surowce mineralne – oceny dokonano na podstawie liczby udokumentowanych i eksploatowanych złóż surowców;
- Fauna – oceny dokonano na podstawie liczby gatunków stwierdzonych na danym obszarze, związanych najczęściej z obszarami chronionymi, znaczenie przypisano też gatunkom rzadszym, przyjmując, że gatunki pospolite występują w każdej z gmin;
- Flora – ocenę ilościową dokonano analogicznie, jak przy powyższym kryterium;
- Zasoby leśne – oceny dokonano według stopnia lesistości obszaru gminy - powierzchni gruntów leśnych względem całkowitej powierzchni gminy;
- Parki krajobrazowe – oceny dokonano na podstawie powierzchni terenu parku krajobrazowego występującego na terenie gminy;
- Natura 2000 - oceny dokonano na podstawie powierzchni terenu sieci Natura 2000 występującego na terenie gminy;
- Rezerваты - oceny dokonano na podstawie liczby wyznaczonych rezerwatów występujących na terenie gminy;
- Pomniki przyrody - oceny dokonano na podstawie liczby wyznaczonych rezerwatów występujących na terenie gminy;
- OCHK - oceny dokonano na podstawie powierzchni terenu obszaru chronionego krajobrazu występującego na terenie gminy;
- Gospodarka wodno-ściekowa – kategoria bezpośrednio wpływająca na stan zasobów środowiska, oceny ilościowej dokonano na podstawie wskaźników stopnia zwodociągowania i skanalizowania poszczególnych gmin,
- Gospodarka odpadami - kategoria bezpośrednio wpływająca na stan zasobów środowiska, oceny ilościowej dokonano w oparciu o stopień rozwoju właściwej infrastruktury: dostępu do składowisk odpadów, wielkości i stopnia wypełnienia składowisk, urządzeń selektywnej zbiórki odpadów, itp.;
- Parki podworskie – ocena według liczby założeń parkowych i parków podworskich zlokalizowanych na terenie danej gminy;
- Zaplecze turystyczne – oceny dokonano na podstawie liczby obiektów funkcjonujących w obsłudze ruchu turystycznego oraz szeroko pojętej infrastruktury turystycznej;
- Agroturystyka – ocena oparta została o liczbę funkcjonujących na danym obszarze gospodarstw agroturystycznych;
- Szlaki – oceny dokonano w oparciu o występowanie oraz długość szlaków turystycznych wyznaczonych w granicach danej gminy.

Skala porównawcza wykorzystana przy ocenie ilościowej zasobów:

- 0 p. – brak zasobów
- 1 p. – sporadyczne zasoby
- 2 p. – przeciętne zasoby
- 3 p. – znaczne zasoby
- 4 p. – wyróżniające się zasoby

Poniżej zaprezentowano matrycę porównawczą dla gmin LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ, będącą wynikiem oceny zgodnej z przedstawioną powyżej metodologią.

Tabela 19 Porównanie ilościowe zasobów środowiskowych gmin LGD

	Gmina Brzuze	Gmina Górzno	Gmina Osiek	Gmina Rypin	Gmina Rogowo	Gmina Skrwilno	Gmina Świdziebnia	Gmina Wapielsk
Zasoby glebowe	3	2	2	4	3	2	3	3
Zasoby wodne – rzeki	2	2	2	2	2	3	2	3
Zasoby wodne – jeziora	4	3	1	2	2	3	1	2
Wody podziemne	3	2	2	3	3	4	2	2
Surowce mineralne	1	1	1	1	1	2	2	2
Fauna	2	4	2	2	2	3	2	3
Flora	2	4	2	2	2	3	2	3
Zasoby leśne	1	3	1	1	3	3	2	2
Parki krajobrazowe	0	3	0	0	0	0	2	0
Natura 2000	0	2	0	0	0	0	1	2
Rezerваты	0	3	2	0	0	2	2	2
Pomniki przyrody	3	2	1	1	1	2	1	2
OCHK	1	1	2	0	0	3	0	3
Gospodarka wodno-ściekowa	2	3	3	2	2	3	2	3
Gospodarka odpadami	2	2	2	2	2	2	2	2
Parki podworskie	3	2	0	3	2	2	0	3
Zaplecze turystyczne	2	3	1	1	2	2	0	1
Agroturystyka	3	4	0	1	2	2	0	1
Szlaki	3	3	0	0	0	2	0	2
Suma	37	49	24	27	29	43	26	41
Pozycja	4	1	8	6	5	2	7	3

Źródło: opracowanie własne

Wnioski z oceny ilościowej zasobów:

1. Na podstawie oceny ilościowej najbogatszym w zasoby środowiskowe terenem LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ są gminy Górzno i Skrwilno, a więc wschodnia część obszaru LGD.
2. Wyniki oceny korelują bezpośrednio z układem obszarów prawnie chronionych.
3. Najmniej zasobną środowiskowo częścią analizowanego obszaru są tereny gmin Osiek oraz Świdziebna.
4. Średnia uzyskanych ocen zasobów dla gmin wyniosła 34,5 punktów. Maksymalna możliwa do uzyskania liczba punktów wynosi 76.
5. Ocena ukazuje również rolniczy charakter terenu – najwyższy średni wynik gminy LGD uzyskały dla kategorii „Zasoby glebowe”.

6.1.2. JAKOŚĆ ZASOBÓW ŚRODOWISKA

Metodologia oceny:

Ocena wielokryterialna jakości zasobów środowiska została dokonana przy wykorzystaniu nieco innego zestawu kategorii porównawczych. Niektórych z zasobów nie można ocenić jednocześnie ilościowo i jakościowo, ze względu na ich charakter lub niedostatki danych wyjściowych (np. jakość obszarów prawnie chronionych wynika bezpośrednio ze stanu innych zasobów – fauna, flora, czy zasoby leśne).

Analiza jakości zasobów środowiska oraz komplementarnych zasobów infrastrukturalnych została dokonana przy pomocy następujących kategorii:

- Klimat – przy ocenie pod uwagę wzięto ogólny charakter klimatu regionu i skorygowano go o pozytywne lub negatywne cechy lokalnego topoklimatu, przedstawione w rozdziale 2.1;
- Geologia – przy ocenie pod uwagę brano stopień urozmaicenia rzeźby terenu i występowanie nietypowych form geologicznych, w wpływających na jakość krajobrazową danego terenu;
- Zasoby glebowe – oceny dokonano na podstawie struktury użytkowania gruntów rolnych w gminach oraz struktury udziałów klas bonitacyjnych gleb danego terenu;
- Zasoby wodne – rzeki – oceny dokonano na podstawie danych dotyczących parametrów czystości wód głównych rzek przepływających na odcinku w granicach danej gminy;

- Zasoby wodne – jeziora - oceny dokonano na podstawie danych dotyczących parametrów czystości jezior zlokalizowanych w gminie, zgodnie z danymi WIOŚ w Bydgoszczy zaprezentowanymi w rozdziale 2.4.2;
- Wody podziemne – ocena została oparta o ogólną jakość parametrów fizykochemicznych wód podziemnych, ze szczególnym uwzględnieniem poziomów wodonośnych, z których zaopatrywana jest większość mieszkańców;
- Surowce mineralne – oceny dokonano biorąc pod uwagę rodzaje kopalin występujących na terenie gminy (podstawowe, pospolite), oraz stwierdzone parametry techniczne złóż, umożliwiające bądź nie ich gospodarcze wykorzystanie;
- Fauna – oceny dokonano na podstawie stwierdzonej bioróżnorodności gatunkowej zwierząt danego terenu, premiując szczególnie liczbę rzadkich gatunków o stanowiskach stwierdzonych w granicach gminy;
- Flora – ocenę jakościową dokonano analogicznie, jak przy powyższym kryterium;
- Zasoby leśne – ocenę oparto o występującą strukturę siedliskową terenów leśnych oraz strukturę drzewostanów (monokultury sosnowe) oraz status ochronny lasów;
- Gospodarka wodno-ściekowa – kategoria bezpośrednio wpływająca na jakość zasobów środowiska, oceny jakościowej dokonano na podstawie stopnia rozwoju technologicznego systemów wodno – ściekowych gmin oraz stanu technicznego infrastruktury przesyłowej oraz oczyszczalni ścieków i stacji uzdatniania wody;
- Gospodarka odpadami – kategoria bezpośrednio wpływająca na jakość zasobów środowiska, oceny jakościowej dokonano na podstawie stopnia rozwoju technologicznego infrastruktury, przede wszystkim składowisk odpadów, stopień segregacji odpadów, odzysku surowców, przynależność gminy do związku zajmującego się gospodarką odpadami;
- Parki podworskie – oceny dokonano na podstawie stopnia zachowania pierwotnego drzewostanu parkowego, wieku i ilości najstarszych drzew, stopień zróżnicowania gatunkowego, stanu technicznego związanych z parkiem założeń dworskich;
- Zaplecze turystyczne – oceny dokonano na podstawie zróżnicowania obiektów turystycznych udostępnianych na terenie gminy, wyposażenia oferowanych miejsc noclegowych, stan techniczny i rozwój infrastruktury rekreacyjnej związanej z rzekami i jeziorami (przystanie, mola, punkty gastronomiczne itp.);

- Agroturystyka – oceny dokonano na podstawie zróżnicowania oferty i jakości wyposażenia miejsc noclegowych, oferowanych przez gospodarstwa agroturystyczne terenu gminy;
- Szlaki – ocenę oparto o stan infrastruktury związanej z wyznaczonymi szlakami: miejsca parkingowe, oznaczenia, tablice informacyjne, ścieżki dydaktyczne, itp.

Skala porównawcza wykorzystana przy ocenie jakościowej zasobów:

0 p. – brak zasobów

1 p. – słaba jakość zasobów

2 p. – przeciętna jakość zasobów

3 p. – dobra jakość zasobów

4 p. – wyróżniająca się jakość zasobów

Tabela 20 Porównanie jakościowe zasobów środowiskowych gmin LGD

	Gmina Brzuze	Gmina Górzno	Gmina Osiek	Gmina Rypin	Gmina Rogowo	Gmina Skrwilno	Gmina Świdziebnia	Gmina Wapielsk
Klimat	2	4	3	2	3	2	2	2
Geologia	4	4	3	4	4	3	3	3
Zasoby glebowe	4	1	3	3	1	1	2	3
Zasoby wodne – rzeki	2	3	1	1	2	2	2	3
Zasoby wodne – jeziora	2	3	2	3	3	1	2	2
Wody podziemne	3	3	3	3	3	3	3	3
Surowce mineralne	1	1	2	2	1	2	2	2
Fauna	2	3	1	1	2	3	2	3
Flora	1	4	1	2	2	3	2	3
Zasoby leśne	1	3	1	1	3	3	2	2
Gospodarka wodno-ściekowa	2	2	2	2	2	2	2	2
Gospodarka odpadami	3	2	2	2	3	3	1	3
Parki podworskie	3	2	0	3	2	3	0	3
Zaplecze turystyczne	2	3	1	2	2	2	0	1
Agroturystyka	3	3	0	2	2	2	0	2
Szlaki	2	3	0	0	0	2	0	2
Suma	37	44	25	33	35	36	25	39
Pozycja	3	1	7	6	5	4	7	2

Źródło: opracowanie własne

Wnioski z oceny jakościowej zasobów:

1. Wyniki oceny jakościowej dla poszczególnych gmin w dużej mierze są analogiczne z uzyskanymi w ocenie ilościowej. Pod względem jakości zasobów środowiska nadal przoduje Gmina Górzno, kolejne pozycje zajmują gminy Wąpielsk i Brzuze.
2. Słabsza jakość elementów środowiska niestety koreluje przestrzennie z miejscami, które wypadają najslabiej w ocenie ilościowej, tj. granice gmin Osiek oraz Świdziebnia.
3. Średnia uzyskanych ocen jakości zasobów w gminach wyniosła 34,25 punktów. Maksymalna możliwa do uzyskania liczba punktów wynosiła 64.
4. Ocena jakościowa potwierdza urozmaicony charakter terenu i duże walory krajobrazowe (wysoki średni wynik gmin dla kategorii „Geologia”.

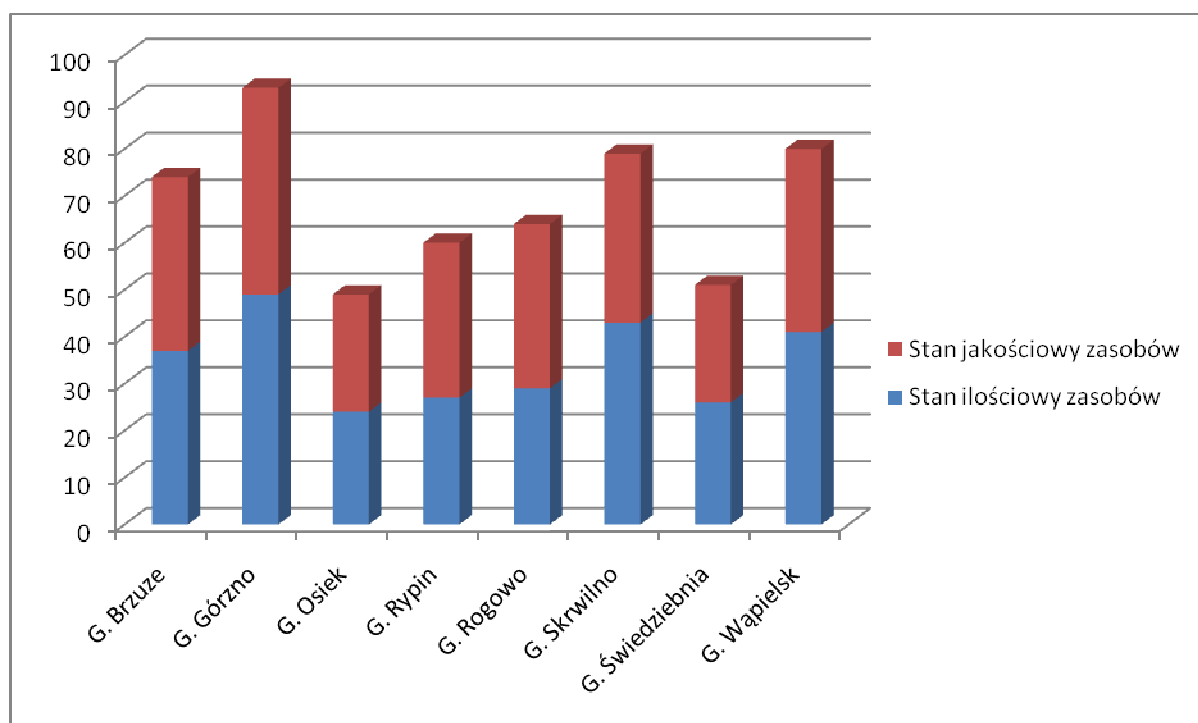
Łączne wyniki analiz stanu zasobów środowiska

Oceny stanu ilościowego oraz jakościowego zasobów zostały zsumowane dla każdej z gmin. Ostateczny wynik analiz kumuluje więc ocenę ilości i jakości zasobów gmin, ukazując najbardziej wartościowe środowiskowo tereny LGD, które posiadają potencjał rozwoju dla turystyki tego obszaru. Zbiorcze dane prezentuje poniższa tabela.

Tabela 21 Wyniki analizy stanu zasobów dla poszczególnych gmin Lokalnej Grupy Działania

	Gmina Brzuze	Gmina Górzno	Gmina Osiek	Gmina Rypin	Gmina Rogowo	Gmina Skrwilno	Gmina Świdziebnia	Gmina Wąpielsk	Średnia LGD
Stan ilościowy zasobów	37	49	24	27	29	43	26	41	34,50
Stan jakościowy zasobów	37	44	25	33	35	36	25	39	34,25
Suma punktów	74	93	49	60	64	79	51	80	68,75
Pozycja gminy	4	1	8	6	5	3	7	2	-

Źródło: opracowanie własne

Ryc. Wynik oceny stanu zasobów środowiska – sumy punktów dla gmin LGD

Zbiorcze wnioski z całej analizy:

1. Na terenie LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ najbogatsze zasoby środowiska o najlepszej jakości występują w granicach Gminy Górzno, która osiągnęła najwyższą łączną ocenę – 93 punkty.
2. Ocenę znacznie poniżej średniej uzyskały gminy Osiek i Świedziebnia, co wskazuje na wybitnie rolniczy charakter terenu tych gmin.
3. Średnia sumaryczna ocena osiągnęła wartość 68,75 punktów, przy maksymalnej możliwej do zdobycia – 140 punktów.
4. Wyniki oceny wskazują, że kluczowe znacznie dla rozwoju turystycznego obszaru LGD mają zasoby środowiskowe związane z Górznieńsko-Lidzbarskim Parkiem Krajobrazowym oraz doliną rzeki Drwęcy.
5. Do głównych zasobów środowiskowych i związanych ze środowiskiem terenu gmin LGD należą zasoby glebowe, urozmaicony krajobraz oraz jeziora. Taki zbiór zasobów premiuje agroturystykę, jako podstawowy kierunek rozwoju turystycznego tego terenu.

6.2. Stan środowiska według mieszkańców terenu LGD

Niniejsze opracowanie powstało nie tylko w oparciu o tradycyjne źródła, lecz również z wykorzystaniem danych, informacji i opinii uzyskanych od zainteresowanych mieszkańców terenu objętego analizą. Materiały wyjściowe uzyskano metodą badania ankietowego. Na jego potrzeby przygotowano formularz ankiety, który rozdysponowano wśród mieszkańców. Uzyskane informacje pozwoliły zweryfikować zasób wiedzy literaturowej i obserwacji będących podstawą opracowania oraz uzupełnić zbiór prezentowanych zasobów środowiska obszaru LGD.

Formularz ankiety stanowi Załącznik nr 1 do opracowania.

Wyniki badania ankietowego i ich podsumowanie

1. Badanie przeprowadzono wśród mieszkańców ok. 40 miejscowości należących do obszaru gmin stowarzyszonych w LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ. Liczba rozdysponowanych ankiet stanowiących próbę wyniosła 300 sztuk. Uzyskano zwrot ogólny ankiet w liczbie 130, co stanowi 43,3% rozdysponowanych egzemplarzy.
2. Ogólna ocena stanu otaczającego środowiska przez mieszkańców jest względnie pozytywna. Ponad połowa, bo 56,9% badanych mieszkańców uważa, że stan środowiska w ich miejscu zamieszkania jest dobry, zaś 6,2 % dodatkowo twierdzi, że bardzo dobry. Jako zły i bardzo zły ocenia stan środowiska łącznie jedynie 3,1% osób. Według 33,8% respondentów stan ten jest przeciętny. Z opiniami dotyczącymi środowiska najbliższego otoczenia korelują wyniki oceny w skali szerszej – całej gminy. Udziały poszczególnych odpowiedzi są zbliżone, z niewielkimi spadkami wszystkich z nich na rzecz wskazania „przeciętny”. Rozkład udzielonych odpowiedzi o stan środowiska gminy ukształtował się następująco: dobry – 53,8%, przeciętny – 41,5%, bardzo dobry – 3,1%, zły – 1,5%, bardzo zły - 0%.
3. Wśród mieszkańców badanego terenu widoczne jest zainteresowanie stanem otaczającego środowiska. Na pozytywną, bądź negatywną ocenę jego jakości bardzo często wpływ mają własne obserwacje poszczególnych osób. Przeważająca część ankietowanych osób, wśród czynników, które wpłynęły na ich ocenę, wskazuje obserwację własną okolicy, rozeznanie w terenie, długoletnie zamieszkanie oraz obserwację działań władz samorządowych i innych mieszkańców w odniesieniu do środowiska. Żaden z badanych jako podstawę swojej oceny wskazał przeprowadzone badania lub dane literaturowe na ten temat.

4. Prowadzone przez mieszkańców obserwacje skutkują formułowaniem dość jednorodnego zestawu najistotniejszych problemów środowiskowych występujących na tym terenie. Zauważane problemy dotyczą głównie elementów środowiska, które jednocześnie są uważane za najcenniejsze. Dlatego największa część ankietowanych za najważniejsze problemy uważa zaśmiecenie lasów (24,6% wskazań), dzikie wysypiska śmieci (20,4%), zanieczyszczenie wód powierzchniowych (14,7%) oraz zaśmiecenie terenów zamieszkania – 12,3%. Udział wskazań pozostałych proponowanych problemów środowiskowych był znacząco mniejszy i dla każdego z nich nie przekroczył 10%. Każda jednak z proponowanych odpowiedzi uzyskała zaznaczenia, wszystkie więc z przedstawionych problemów mają miejsce na terenie gmin LGD w opinii mieszkańców. Problemem spoza ankietowego zestawu, najczęściej wskazywanym dodatkowo przez badane osoby był brak odpowiedniej świadomości ekologicznej ludności i związane z tym nieodpowiednie postępowanie – brak korzystania z systemu zbiórki odpadów, spalanie szkodliwych odpadów w piecach domowych, itp.
5. Najczęściej wskazywane przez badanych problemy środowiskowe posiadają również według nich szczególny wpływ na ograniczenia w ruchu turystycznym w gminie. Zdecydowana większość osób uczestniczących w ankiecie wskazuje przede wszystkim na zaśmiecanie lasów i dzikie wysypiska śmieci, postępujące zanieczyszczenie wód jezior i rzek oraz śmieci występujące na terenach zamieszkałych i rekreacyjnych jako główne czynniki negatywnie oddziałujące na wielkość ruchu turystycznego. Część respondentów (ok. 10%) zauważa znaczenie w tym zakresie w brakach infrastrukturalnych bazy turystycznej i zagospodarowania jezior, a także komunalnych – głównie sieci wodno-kanalizacyjnej. Niewielki odsetek badanych uważa, że problemy środowiskowe nie mają znaczenia dla ruchu turystycznego w ich miejscowości i przypisuje je głównie brakom w infrastrukturze społecznej i rekreacyjnej.
6. Niemal 70% badanych mieszkańców posiada wiedzę o obiektach lub terenach chronionych przyrodniczo w pobliżu ich gospodarstwa domowego i potrafi wymienić choćby jeden taki obiekt. Zestaw wymienianych obiektów jest szeroki i zależy od miejsca zamieszkania respondenta, obejmuje on większość form ochrony przyrody opisywanych w niniejszym opracowaniu. Ogółem wśród najczęściej podawanych odpowiedzi występują rezerваты przyrody (Okalewo, Mszar Płociczno, Tomkowo, Drwęca), Górznieńsko-Lidzbarski Park Krajobrazowy oraz poszczególne pomniki przyrody, najczęściej drzewa. Bardzo rzadko w odpowiedziach pojawia się forma ochrony przyrody, jaką jest sieć Natura 2000.

7. Uczestnicy badania, zapewne jak większość mieszkańców gmin LGD, jednoznacznie upatrują możliwości rozwoju turystyki i rekreacji w jeziorach tego terenu. Niemal w każdej z udzielonych odpowiedzi na pytanie 5 ankiety zostało wymienione jedno lub kilka jezior. Często też osoby badane wskazują w tym kontekście na pobliskie tereny leśne. Wśród najczęściej wymienianych jezior występują m.in.: Jezioro Długie, Jezioro Skrwileńskie, Jezioro Urszulewskie, Jezioro Ruda, Jezioro Huta, Jezioro Rogówko, Jeziora Górznieńskie i Młyńskie, Jezioro Księża, Jezioro Mełno, Jezioro Brzuze, Jezioro Żalskie, Jezioro Trąbińskie, Jezioro Kiełpińskie.
8. Jeziora i lasy terenu LGD są również w opinii ankietowanych jednymi z najważniejszych miejsc i obiektów przyrodniczych, które zasługują na ochronę przed dewastacją. W tym przypadku nie występuje jednak tak znacząca ich przewaga wśród odpowiedzi. Często wymieniane są również rezerваты zlokalizowane w okolicy, parki podworskie i założenia pałacowo-parkowe oraz pomniki przyrody.
9. Nieco gorzej od oceny stanu środowiska wypada wśród respondentów ocena oznakowania szlaków i obiektów turystycznych na terenie LGD. Rozkład udzielonych odpowiedzi o stan tego oznakowania ukształtował się następująco: przeciętnie – 35,4%, w mojej gminie nie widziałem/am żadnych oznakowań szlaków/obiektów – 27,7%, źle – 20,0%, dobrze – 12,3 %, bardzo źle – 3,1% oraz bardzo dobrze – 1,5% wskazań. Zdecydowana większość uwag, dopisanych jako komentarze do tego pytania, postulowała poprawę systemu oznakowania szlaków i obiektów turystycznych.
10. Niezadowolenie z istniejącego systemu oznakowań i wyraźna sugestia poprawy w tym zakresie łączą się z poparciem mieszkańców dla rozwoju turystyki i rekreacji na obszarze ich gminy. Ponad 90% ankietowanych opowiada się zdecydowanie za rozwojem turystyki w ich otoczeniu. Jedynie dla 6,2% z nich działania takie są obojętne, a 3,1% twierdzi, że teren ich gminy nie nadaje się na rozwój turystyki i rekreacji. Żadna z badanych osób nie była przeciwna rozwojowi turystycznemu.
11. Zdecydowana większość osób ankietowanych nie rozważała możliwości rozpoczęcia działalności agroturystycznej w miejscu zamieszkania. 64,6% z nich uważa jednak, że propozycja taka jest warta przemyślenia. Ponad 33% osób stwierdziło, że nie jest to dobry pomysł, gdyż nie posiada odpowiednich warunków i możliwości finansowych dla podjęcia się tego rodzaju działań.
12. Dobra jest wśród mieszkańców znajomość atrakcji i osobliwości kulturowych ich regionu, towarzyszących walorom środowiskowym. Wymienione obiekty w dużym stopniu wypełniły zestaw tego typu obiektów, które znaleźć można w źródłach

literaturowych. Udzielane odpowiedzi najczęściej wskazywały zabytkowe pałace, parki podworskie ze starodrzewami, kościoły, sanktuaria i kapliczki, ruiny zamków i grodziska.

6.3. Propozycje działań w zakresie turystyki na bazie zasobów środowiska

Przeprowadzona w ramach opracowania analiza wskazała, że najważniejszymi zasobami środowiskowymi terenu gmin zrzeszonych w LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ są m.in. zasobne gleby, urozmaicony geologicznie krajobraz, kompleks leśny Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego, liczne jeziora oraz dolina rzeki Drwęcy.

Wymienione powyżej zasoby stanowią swoistą wizytówkę środowiskową terenu analizowanego LGD. W oparciu o nie należy podejmować działania w kierunku rozwoju turystyki obszaru, oczywiście w miarę możliwości i z poszanowaniem zasad ochrony przyrody.

Dokonując podsumowania zbioru zasobów środowiska, zaproponowano szereg działań w zakresie turystyki, możliwych do przeprowadzenia przez i wokół Lokalnej Grupy Działania tego terenu. Skala tych działań została dostosowana do możliwości organizacyjnych i finansowych Stowarzyszenia.

Propozycje działań dla rozwoju turystyki LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ:

1. Wspieranie działalności gospodarstw agroturystycznych - propozycja powołania lokalnej organizacji turystycznej lub zrzeszenia w ramach struktury LGD, skupiającej się na promocji agroturystyki terenu oraz współpracującej z wszystkimi właścicielami gospodarstw agroturystycznych. Alternatywnie możliwe jest nawiązanie współpracy z Kujawsko-Pomorską Organizacją Turystyczną, jak również Lokalną Organizacją Turystyczną „Pojezierze Brodnickie” w tym zakresie.
2. Stopniowe tworzenie małej architektury związanej z jeziorami – działania związane z udostępnieniem i uporządkowaniem kilku wybranych plaż (według wyników ankiety jeziorami, wokół których możliwy jest rozwój turystyki są: Długie, Skrwileńskie, Urszulewskie, Ruda, Huta, Rogówko, Górznieńskie, Młyńskie, Księża, Mełno, Brzuze, Żalskie, Trąbińskie, Kiełpińskie. Wśród elementów architektury można wymienić: pomosty i mola, ławki oraz miejsca na ogniska, śmietniki przy jeziorach, eksponowanie miejsc widokowych jeziora.

3. Wytyczenie nowych szlaków turystycznych (patrz rozdział 5.4.2) – szlaki przebiegające w granicach obszaru LGD i podkreślające jego charakter. Sieć nowych szlaków korelować powinna z istniejącymi oraz planowanymi ścieżkami edukacyjnymi w gminach. Prace terenowe wiązały się będą z widocznym oznakowaniem przebiegu szlaku oraz ustaleniem i wyeksponowaniem przystanków na trasie przejazdu. W przypadku wygospodarowania dodatkowych środków, można zlecić sporządzenie odpowiednich publikacji i folderów informujących o atrakcjach związanych ze szlakami.
4. Oznakowanie cennych przyrodniczo i kulturowo miejsc w ramach marki LGD – stworzenie spójnego systemu oznakowania w oparciu o elementy identyfikacji wizualnej LGD – logo, kolorystyka, itp. W oparciu o diagnozę zasobów należy wytypować dostępne miejsca oraz wykonać sieć jednolitych tablic informacyjnych i kierunkowskazów wzdłuż szlaków komunikacyjnych (całkowicie neutralnych dla bezpieczeństwa ruchu drogowego).
5. Strona internetowa Lokalnej Grupy Działania – stworzenie internetowej bazy danych o najcenniejszych obiektach charakterystycznych dla terenu LGD oraz dostępnych miejsc noclegowych. Baza powinna stanowić wyraźnie wyodrębniony dział tematyczny w strukturze witryny internetowej.

6.4. Propozycje działań w zakresie podniesienia jakości środowiska

Pomimo występowania w granicach LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ wielu cennych przyrodniczo miejsc i obiektów środowiska, w całościowym ujęciu nadal podlega ono obecnie istotnej antropopresji. Dzisiejszy zbiór zasobów środowiskowych został w wielu miejscach ograniczony w wyniku przeszłej działalności człowieka. Na analizowanym terenie największe znaczenie pod tym kątem miały osadnictwo i produkcja rolna, w mniejszym zakresie rozwój przemysłu.

Obecne do dziś negatywne skutki przeszłej antropopresji, widoczne w badaniach monitoringowych instytucji monitorujących oraz w ocenie stanu środowiska przez ankietowanych mieszkańców, obligują do działań rekompensujących straty i podnoszących jakość środowiska naturalnego i środowiska życia człowieka. Działania w szerszej skali należą do obowiązków poszczególnych gmin Stowarzyszenia (uzdatnianie wody, gospodarka wodno-ściekowa, gospodarka odpadami). Tego typu projekty wykraczają zdecydowanie poza możliwości finansowe i organizacyjne Lokalnej Grupy Działania. Najwięcej możliwości

istnieje w zakresie działalności edukacyjnej – kształtowania świadomości ekologicznej mieszkańców i promowania postaw proekologicznych.

Propozycje działań dla środowiska LGD Gmin Dobrzyńskich Region Północ:

1. Wybór i objęcie rekultywacją jednego z jezior regionu – wytypowanie jeziora reprezentacyjnego dla obszaru Lokalnej Grupy Działania, które posiada wody niezadawalającej jakości. Propozycja: Jeziora Kleszczyn, Trąbińskie, Ruda, Skrwilno. Konieczne będą wstępne konsultacje ze specjalistyczną firmą, na temat szans powodzenia ewentualnych działań rekultywacyjnych oraz wyboru metody odpowiedniej dla danego jeziora. Po ocenie uwarunkowań dla wytypowanego jeziora zlecenie specjalistycznemu wykonawcy przeprowadzenia działań rekultywacyjnych. Wszystkie czynności należy prowadzić w porozumieniu i po uzgodnieniu z wszystkimi właściwymi organami i podmiotami (sprawy własności i zarządu), a w szczególności z właściwym Urzędem Gminy lub Miasta dla wybranego jeziora. Możliwe są również działania profilaktyczne, komplementarne do prowadzonej bezpośredniej rekultywacji, tzn. poprawa walorów krajobrazowych otoczenia jeziora, starania zmierzające do wyłączenia z produkcji rolnej pasów przybrzeżnych, ograniczenia emisji związków organicznych i nawozów związanych z rolnictwem, identyfikacji, ograniczenia i eliminacji spływu ścieków gospodarczych, komunalnych i innych.
2. Działania edukacyjne i promocyjne – organizacja imprez i festynów ekologicznych typu Dni Lasu lub Dni Ziemi, przy współpracy z organizacjami ekologicznymi w regionie, nadleśnictwami, sprzątanie lasów, parków, koncerty ekologiczne.
3. Szkolne zajęcia ekologiczno-edukacyjne – wykłady, ćwiczenia i wycieczki prowadzone przez przedstawicieli instytucji ochrony środowiska i administracji (np. Inspektorat Sanitarny, Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska, pracownicy parków krajobrazowych).
4. Szkolenia specjalistyczne dla grupy zawodowej rolników – grupa ta w ramach swojej działalności wywiera znaczny wpływ na środowisko obszaru LGD. Można zorganizować serię spotkań szkoleniowych dotyczących możliwości wdrażania działań ograniczających wpływ intensywnej produkcji rolniczej na środowisko. Zajęcia prowadzone będą przez eksperta zewnętrznego, np. ARiMR.
5. Promowanie wśród gospodarstw rolnych rolnictwa ekologicznego i agroturystyki.
6. Organizacja systemu ewidencji i likwidacji dzikich wysypisk śmieci – stworzenie telefonu kontaktowego w ramach biura LGD, skrzynek podawczych przy każdym z Urzędów Gmin. Ścisła współpraca przy likwidacji wysypisk z odpowiednimi służbami

komunalnymi gmin, pracownikami nadleśnictw oraz ze Związkiem Gmin Rypińskich, podejmującym działania w dziedzinie gospodarki odpadami komunalnymi i realizującym wspólną politykę proekologiczną. Propozycja jest bezpośrednią odpowiedzią na jeden z najczęściej wskazywanych problemów środowiskowych LGD przez ankietowanych mieszkańców.

7. Ekologiczna akcja plakatowa – jednokrotne lub wielokrotne przeprowadzenie kampanii przy użyciu posterów z motywem przewodnim „Nie śmieć!”.

ZAŁĄCZNIK NR 1 – FORMULARZ ANKIETY

Szanowni Państwo,

Niniejsze badanie ma na celu identyfikację oraz opisanie stanu **elementów środowiska** Ziemi Dobrzyńskiej, a także zidentyfikowanie możliwości rozwoju turystyki na bazie zasobów naturalnych.

Prosimy o udzielenie odpowiedzi na każde z poniższych pytań. Badanie jest całkowicie **anonimowe**.

Miejsce zamieszkania respondenta:

Miejscowość: .....

Gmina: .....

1. Jak Pan(i) ocenia ogólny stan środowiska w miejscu zamieszkania, w swojej miejscowości, gminie?

Uważam, że stan środowiska w mojej miejscowości jest:

☐	Bardzo dobry
☐	Dobry
☐	Przeciętny
☐	Zły
☐	Bardzo zły

Uważam, że stan środowiska w mojej gminie jest:

☐	Bardzo dobry
☐	Dobry
☐	Przeciętny
☐	Zły
☐	Bardzo zły

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich

Europa inwestująca w obszary wiejskie

Operacja, mająca na celu badanie nad obszarem objętym LSR

Na potrzeby analizy dotyczącej stanu środowiska i zasobów naturalnych „Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania Gmin Dobrzyńskich Region Północ” współfinansowana jest ze środków Unii Europejskiej w ramach Osi 4 LEADER

Co wpłynęło na Pan(i) ocenę stanu środowiska w miejscowości i gminie?

.....
.....
.....
.....

2. Jakie najważniejsze problemy środowiskowe zauważa Pan(i) w gminie?

☐	Zanieczyszczenie wód (jeziora, stawy, rzeki)
☐	Zaśmiecenie lasów
☐	Zaśmiecenie terenów zamieszkania
☐	Dziki wysypiska śmieci
☐	Brak segregacji odpadów komunalnych
☐	Brak podłączenia do sieci kanalizacji sanitarnej, sieci wodociągowej
☐	Niekontrolowane odprowadzanie ścieków nieoczyszczonych do środowiska
☐	Zły stan wody użytkowej
☐	Nadmierne nawożenie upraw rolniczych
☐	Hodowla wysokotowarowa (brojlery i in.)
☐	Brak zorganizowanego wywozu i utylizacji/zagospodarowania gnojowicy i innych odpadów hodowlanych
☐	Brak odpowiedniej ochrony prawnej pomników przyrody, użytków ekologicznych lub obiektów zasługujących na ochronę

Proszę wskazać inne, niewymienione powyżej, przykłady problemów środowiskowych oraz szczególnie dużych zanieczyszczeń w miejscowości / gminie:

.....
.....
.....
.....
.....
.....

3. Które z wyżej wymienionych problemów środowiskowych mają, Pana(i) zdaniem szczególny wpływ na ograniczenia w ruchu turystycznym w gminie?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. Czy zna Pan(i) jakieś obiekty lub tereny chronione przyrodniczo w pobliżu swojego zamieszkania, w gminie (parki krajobrazowe, rezerваты, pomniki przyrody, itp.)?

☐	Tak
☐	Nie

Jeśli tak, proszę wymienić, które:

.....

.....

.....

.....

5. Proszę wskazać szczególne miejsca, wokół których możliwy jest rozwój turystyki i rekreacji w Pana(i) miejscowości/gminie? (jeziora, rzeki, tereny leśne, łowiska ryb, zwierzyny łownej – nazwy/lokalizacja)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6. Które szczególne miejsca i obiekty przyrodnicze, w Pana(i) ocenie, zasługują na ochronę przed dewastacją i zniszczeniem?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. Jak ocenia Pan(i) stan oznakowania szlaków turystycznych i obiektów turystycznych w miejscowości/gminie?

☐	Bardzo dobrze
☐	Dobrze
☐	Przeciętnie
☐	Źle
☐	Bardzo źle
☐	W mojej gminie nie widziałem/am żadnych oznakowań szlaków/obiektów

Uwagi:

.....

.....

.....

8. Jakie jest Pana(i) zdanie na temat rozwoju turystyki i rekreacji na obszarze gminy?

☐	Jestem za rozwojem turystyki
☐	Jest mi to obojętne
☐	Uważam, że teren gminy nie nadaje się na rozwój turystyki i rekreacji
☐	Jestem przeciwnikiem rozwoju turystyki na terenie mojej miejscowości/gminy

Uwagi:

.....

.....

.....

9. Czy rozważał(a) lub rozważa Pan(i) możliwość otworzenia gospodarstwa/działalności agroturystycznej w miejscu zamieszkania?

☐	Posiadam gospodarstwo agroturystyczne lub działalność związaną z obsługą ruchu
☐	Tak, zastanawiałem się nad rozpoczęciem takiej działalności (mam odpowiednie warunki lokalowe i niezbędne atrakcje), ale ze względu na brak pomocy z zewnątrz, nie podjąłem się realizacji.
☐	Nie zastanawiałem się nad tym, ale uważam, że jest to warte przemyślenia.
☐	Nie uważam, aby był to dobry pomysł.

Uwagi:

.....

.....

.....

10. Czy zna Pan(i) wyjątkowe atrakcje i osobliwości kulturowe (np. zabytki, parki podworskie), mogące być uzupełnieniem zasobów środowiska w rozwoju turystycznym gminy? Proszę wymienić:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Dziękujemy za udział w badaniu!